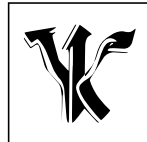

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

**EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION**

№ 2 (34), 2025

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Експерт: парадигми юридичних наук
і державного управління
Видається з 2018 року
Періодичність: 4 рази на рік
Друкується за рішенням Вченої ради
Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 8 від 24.09.2025)
Видання є таким, що реферується в міжнародних
та вітчизняних наукометричних базах:
Index Copernicus, ResearchBib,
Turkish Education Index, Polish Scholarly Bibliography,
Google Scholar, “Україніка наукова”, ESJL.
Реєстрація суб’єкта у сфері онлайн-медіа: Рішення
Національної ради України з питань телебачення і
радіомовлення № 3053 від 07.11.2024 року. Ідентифікатор
медіа: R40-05594.
Суб’єкт у сфері онлайн-медіа – Приватне акціонерне
товариство «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна
Академія управління персоналом» (вул. Фрометівська, буд.
2, м. Київ, 03039, iarm@iarm.edu.ua, тел. (044) 490-95-00).
Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 № 1643 (Додаток 4) журнал включено
до Переліку наукових фахових видань України
у категорії «Б».
Спеціальності: D8 – Право, D9 – Міжнародне право.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату
за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.
Відповідальність за зміст, достовірність фактів, цитат,
цифр несуть автори матеріалів. Редакція залишає за
собою право на незначне редагування і скорочення
(зі збереженням авторського стилю та головних
висновків). Редакція не завжди поділяє думки авторів
та не несе відповідальність за надану ними інформацію.
Матеріали подано в авторській редакції.
Передрук — тільки з дозволу редакції.
Адреса редакційної колегії:
ПрАТ “ВНЗ “Міжрегіональна Академія
управління персоналом”
вул. Фрометівська, 2, Київ, Україна, 03039
Офіційний сайт видання:
www.journals.maup.com.ua/index.php/expert

Expert: paradigm of law and public administration
Published from 2018
Pereodisity: 4 times a year
Published by the decision of Academic council of
Interregional Academy of Personnel Management
(Protocol № 8 from September 24, 2025)
Collection is included to the international
and domestic scientometrics databases Index
Copernicus International, ResearchBib, Turkish Education
Index, Polish Scholarly Bibliography, Google Scholar,
“Україніка наукова”, ESJL.
Registration of online media: Decision of the National Coun-
cil of Television and Radio Broadcasting of Ukraine: Decision
No. 3053 as of 07.11.2024. Media ID: R40-05594.
Media entity – Private Joint-Stock Company «Higher
education institution «Interregional Academy of Personnel
Management» (03039, Kyiv, Frometivska str., 2, iarm@iarm.
edu.ua, tel. (044) 490-95-00).
According to the Order of the Ministry of Education
and Science of Ukraine (Annex 4), the journal is included
in the List of scientific professional publications of Ukraine,
which have been assigned the category «B».
Subject Areas: D8 – Law, D9 – International law.
The articles were checked for plagiarism
using the software StrikePlagiarism.com developed
by the Polish company Plagiat.pl.
The authors are responsible for the content,
accuracy of the facts, quotes, numbers. The editors reserves
the right for a little change and reduction
(with preservation of the author's style and main
conclusions). Editors can not share the world views of the
authors and are not responsible for the information provided.
Materials filed in the author's edition.
Reprinting — with the editorial's permission strictly.
Address of the editorial board:
Interregional Academy of Personnel Management
Str. Frometivska, 2, Kyiv, Ukraine, 03039
Official site:
www.journals.maup.com.ua/index.php/expert

Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління : збірник. № 2 (34), 2025. Київ : ПрАТ
“ВНЗ “Міжрегіональна Академія управління персоналом”, 2025. 116 с.

Головний редактор

Щокін Ростислав Георгійович, доктор юридичних наук, професор, Президент Міжрегіональної Академії управління персоналом

Члени редакційної колегії:

Яблонська-Бонса Йоланта, професор, доктор юридичних наук, керівник кафедри теорії, філософії та історії права Академії Леона Козьмінського в Варшаві, головний редактор часопису «Критика права» (Польща)

Міхальський Томаш, доктор наук, доцент кафедри регіонального розвитку Гданського університету (Польща)

Ніколас Шмітт, кандидат наук, старший науковий співробітник Інституту федералізму Університету Фрібургу (Швейцарія)

Перцев Роман Валерійович, кандидат юридичних наук, відділ ідентифікації та криміналістики (DIFC) Поліція Ізраїлю, Єрусалим (Ізраїль)

Акімова Людмила Миколаївна, доктор наук з державного управління, професор, заслужений працівник освіти України, професор кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та інженерії навколишнього середовища, l_akimova@ukr.net

Якимчук Аліна Юріївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, права та гуманітарних наук, Херсонського державного аграрно-економічного університету

Вечорек Лешик, доктор габілітований, доцент, завідувач кафедри кримінального права, кримінології та криміналістики факультету юридичних і суспільних наук Університету ім. Яна Кохановського в м. Кельце (Республіка Польща)

Яскренія Єжи, професор, доктор габілітований, декан факультету юридичних і суспільних наук Університету ім. Яна Кохановського в м. Кельце, завідувач кафедри конституційного, європейського і міжнародного публічного права, віцепрезидент Правління Польського Товариства конституційного права, спікер Товариства польських парламентаріїв, член Правління Європейського Товариства колишніх парламентаріїв Ради Європи (FP-AP) в Парижі (Республіка Польща)

Хаджирадева Світлана Костянтинівна, доктор наук з державного управління, професор, заступник директора Української школи урядування

Яровой Тихон Сергійович, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри міжнародних відносин та політичного консалтингу Інституту права та суспільних відносин Університету «Україна»

Заросило Володимир Олексійович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом

Сопілко Ірина Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету

Кисленко Дмитро Петрович, доктор педагогічних наук, кандидат юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського

Рябцев Геннадій Леонідович, доктор наук з державного управління, професор, професор Києво-Могилянської школи урядування

Барабаш Юрій Григорович, доктор юридичних наук, професор, проректор з навчальної роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Скрипнюк Олександр Васильович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України

Губанов Олег Олександрович, доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри службового та медичного права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Нестерович Володимир Федорович, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

Тимошенко Юрій Петрович, кандидат юридичних наук, професор, заступник директора Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом

Швець Катерина Павлівна, доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права Міжрегіональна Академія управління персоналом

Муравйов Кирило Володимирович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Нестор Віталій Романович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії держави і права та конституційного права, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Амелін Олександр Юрійович, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Адам Адріан Останек, доктор наук, доктор габілітований, професор Військового технологічного університету (Польща)

Мануель Давид Массено, доцент Політехнічного інституту Бежа (Португалія)

Агнешка Шпак, доктор габілітований, професор кафедри міжнародної безпеки Інституту досліджень безпеки, Торунь (Польща)

Олександра Леткова, доктор права, доцент, юридичний факультет Університету Матея Бела, Банска Бистрица (Словаччина)

Мартін Белтран Сауседо, кандидат наук, професор, юридичний факультет Abogado Ponciano Arriaga Leija, Автономний університет Сан-Луїс-Потосі (Мексика)

Chief Editor

Shchokin Rostyslav Heorhiiovych, Doctor of Law, Professor, President of the Interregional Academy of Personnel Management

Members of the editorial board:

Jablonska-Bonsa Jolanta, Professor, Doctor of Law, Head of the Department of Theory, Philosophy and History of Law Kozminski University, Editor-in-Chief of Critique of Law (Poland)

Tomasz Michalski, Doctor of Science, Associate Professor at the Department of Regional Development, University of Gdansk (Poland)

Nicolas Schmitt, PhD, Senior Researcher at the Institute of Federalism, University of Fribourg (Switzerland)

Pertsev Roman Valeriiovych, PhD in Law, Division of Identification and Forensic Science (DIFC) of Israel Police, Jerusalem (Israel)

Akimova Lyudmyla Mykolayivna, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Education Worker of Ukraine, Professor at the Department of Financial and Economic Security, National University of Water and Environmental Engineering (Ukraine)

Yakymchuk Alina Yuriyivna, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Public Administration, Law and Humanities, Kherson State Agrarian and Economical University (Ukraine)

Vechorek Leshyk, Doctor Habilitated, Associate Professor, Head of the Department of Criminal Law, Criminology and Criminology, Faculty of Law and Social Sciences, Jan Kochanowski University of Kielce (Republic of Poland)

Yaskrenia Jerzy, Professor, Doctor Habilitated (Dr. Hab.), Dean of the Faculty of Law and Social Sciences, Jan Kochanowski University of Kielce, Head of the Department of Constitutional, European and International Public Law, Vice-President of the Board of the Polish Society of Constitutional Law, Speaker of the Society of Polish Parliamentarians, Member of the Board of the European Society of Former Parliamentarians (FP-AP) in Paris (Republic of Poland)

Khadzhiradeva Svitlana Kostiantynivna, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Deputy Director of the Ukrainian School of Government, Head of the Center for Evaluation of Candidates for Civil Service Positions (Ukraine)

Yarovoy Tikhon Serhiiovych, Doctor of Sciences in Public Administration, Ph.D., Professor, Professor at the Department of International Relations and Political Consulting of the Institute of Law and Public Affairs, Open International University of Human Development "UKRAINE" (Ukraine)

Zarosylo Volodymyr Oleksiyovych, Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Law-Enforcement and Anti-Corruption Activities, Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine)

Sopilko Iryna Nikolaevna, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Dean of the Faculty of Law, "State University «Kyiv Aviation Institute»" (Ukraine)

Kyslenko Dmytro Petrovych, Doctor of Pedagogy, PhD in Law, Professor, Leading Researcher, National Defence University of Ukraine (Ukraine)

Riabtsev Gennadii Leonidovych, Doctor of Science in Public Administration, Ph.D., Professor, Professor at the Kyiv-Mohyla School of Government, National University of Kyiv-Mohyla Academy (Ukraine)

Barabash Yurii Hryhorovych, Doctor of Law, Professor, Vice-Rector for Academic Affairs of Yaroslav Mudryi National Law University (Ukraine)

Skrypniuk Oleksandr Vasyliovych, Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director of V.M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine)

Hubanov Oleh Oleksandrovych, Doctor of Law, Professor, Associate Professor at the Department of Service and Medical Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)

Nesterovych Volodymyr Fedorovych, Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of State and Law Disciplines, Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko (Ukraine)

Tymoshenko Yuriy Petrovych, PhD in Law, Professor, Deputy Director of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great, Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine)

Shvets Kateryna Pavlivna, Doctor of Sciences in Public Administration, PhD in Law, Associate Professor, Professor at the Department of Civil Law Disciplines and International Law, Vice-Rector, Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine)

Muraviov Kyrylo Volodymyrovych, Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Administrative, Financial and Banking Law of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great, Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine)

Nestor Vitalii Romanovych, Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Theory of State and Law and Constitutional Law, Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine)

Amelin Oleksandr Yuriiovych, PhD in Law, Associate Professor, Professor at the Department of Law Enforcement and Anti-Corruption Activities, Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine)

Adam Adrian Ostanek, DSc, Dr. Hab., Professor at the Military University of Technology (Poland)

Manuel David Masseno, Associate Professor, Polytechnic Institute of Beja (Portugal)

Agnieszka Shpak, Dr. Hab., Professor at the Department of International Security, Institute of Security Studies, Torun (Poland)

Alexandra Letkova, JUDr., Associate Professor, Faculty of Law Matej Bel University, Banska Bystrica (Slovakia)

Martín Beltrán Saucedo, PhD, Full Professor, Faculty of Law Abogado Ponciano Arriaga Leija, Autonomous University of San Luis Potosí (Mexico)

Денега В. Б. Розподіл повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у післявоєнний період: теоретичні та практичні аспекти.....	6
Кокір Я. В. Сучасні трансформації держави та права в умовах глобалізації.....	14
Кузьмічова-Кисленко Є. В., Кисленко Д., Вербицький І., Вербицька А. Актуальні проблеми правового регулювання волонтерської діяльності.....	21
Лісовська Ю. П., Лісовський П. М., Бортник В. А. Інноваційно-інтелектуальний потенціал як стратегічна складова обороноздатної інфраструктури кіберспецслужб світу.....	33
Марусяк Л. О. Проблемні питання щодо визначення предмета цивільно-правового договору про надання послуг.....	38
Муравйов К. В., Заросило В. О., Крютченко Л. А. Національна безпека в умовах воєнного стану та особливості її забезпечення і використання відкритих джерел інформації.....	45
Псьота Т. В. Еволюція правового статусу особи у пам'ятках міжнародного права класичної доби: від вестфальського конгресу до модерних трансформацій.....	52
Савка О. І. Міжнародно-правова відповідальність направляючих держав за дії, вчинені компаніями, які здійснюють приватну військову та охоронну діяльність.....	59
Сервецький І. В., Сушко О. В. Використання технічних засобів у розвідувальній діяльності: поняття, методи, історія та перспективи розвитку.....	68
Труба Р. М. Загальний напрям і пріоритети діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки	77
Шинкарь Т. І. Обмеження права на інформацію як засіб забезпечення інформаційної безпеки та обов'язок держави щодо «компенсації» втрачених особою інформаційних можливостей.....	83
Яворська В. Г. Визначення наміру на вчинення геноциду.....	91
Лисенко С. В., Шамрай В. В., Барановська В. М. Міжнародно-правові стандарти в галузі конституційного права: порівняльний аналіз	96
Курбатова І. С., Подоляка А. М., Харкевич О. О. Висновок експерта у кримінальному провадженні: проблеми допустимості, оцінки та тактики використання сторонами.....	102

Денега Віталій Богданович,

доктор філософських наук в галузі публічного управління та адміністрування, юрисконсульт ТзОВ «Регно Італія УА», вул. Княгині Ольги, 8, м. Львів, 790001; zast2020@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-5217-2486>

РОЗПОДІЛ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті досліджуються теоретичні та практичні аспекти розподілу повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у контексті післявоєнного відновлення України. Аналізується нормативно-правова база, що регулює взаємодію різних рівнів влади, зокрема Конституція України, закони про місцеве самоврядування, воєнний стан та виконавчу владу. Розглядаються основні виклики, пов'язані із функціонуванням органів влади у період після збройного конфлікту, включаючи правові колізії, фінансові обмеження та адміністративні бар'єри. Досліджується міжнародний досвід децентралізації та післявоєнного відновлення (на прикладі Німеччини, Японії, Балканських країн) і можливості його адаптації до українських реалій. Запропоновано механізми удосконалення розподілу повноважень, що включають оптимізацію законодавчої бази, посилення координації між рівнями влади, зміцнення фінансової спроможності місцевих громад та впровадження цифрових технологій для підвищення ефективності управління. Визначено роль міжнародних організацій у підтримці процесів децентралізації та відбудови регіонів. Результати дослідження можуть бути корисними для науковців, політиків, державних службовців і представників місцевого самоврядування, які займаються питаннями реформування державного управління в умовах післявоєнного відновлення.

Ключові слова: органи виконавчої влади, місцеве самоврядування, післявоєнний період, розподіл повноважень, децентралізація, публічне управління.

Denega Vitalii Bohdanovych,

Doctor of Philosophy in Public Administration and Governance, Legal Advisor LLC "Regno Italia UA", 8, Knyahyni Olhy Str., Lviv, 79000; zast2020@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-5217-2486>

DISTRIBUTION OF POWERS BETWEEN EXECUTIVE AUTHORITIES AND LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE POST-WAR PERIOD: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of power distribution between executive authorities and local self-government bodies in the context of Ukraine's post-war recovery. The study analyzes the legal framework regulating the interaction between different levels of government, including the Constitution of Ukraine, laws on local self-government, martial law provisions, and executive power regulations. It identifies key challenges facing governance institutions in the post-conflict period, encompassing legal conflicts, financial constraints, and administrative barriers. The research explores international experiences of decentralization and post-war reconstruction (drawing on examples from Germany, Japan, and Balkan countries) and their potential adaptation to Ukrainian realities. The article proposes mechanisms for improving power distribution, including: (1) optimization of the legislative framework, (2) enhanced intergovernmental coordination, (3) strengthening financial capacities of local communities, and (4) implementation of digital technologies to improve governance efficiency. The study highlights the role of international organizations in supporting decentralization processes and regional recovery. The findings may benefit scholars, policymakers, civil servants, and local government representatives engaged in public administration reform during post-war reconstruction.

Key words: executive authorities, local self-government, post-war period, distribution of powers, decentralization, public administration.

Постановка проблеми в даному контексті охоплює актуальні виклики, з якими стикається Україна на сучасному етапі розвитку, зокрема наслідки військових дій та необхідність відновлення держави після війни. Одним із найважливіших аспектів цього відновлення є ефективний розподіл повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Від того, як чітко і збалансовано будуть визначені компетенції цих інституцій, залежить успіх проведених реформ, які сприятимуть відновленню інфраструктури, стабільності та покращенню якості життя громадян.

Актуальність цієї теми визначається не лише внутрішніми потребами України, а й досвідом інших країн, які проходили через подібні процеси післявоєнного відновлення [16, с. 23]. **Метою цієї статті** є дослідження теоретичних та практичних аспектів розподілу повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування в умовах післявоєнного відновлення.

Для досягнення зазначеної мети були визначені наступні **завдання**:

1. Провести аналіз нормативно-правової бази, що регулює розподіл повноважень між органами виконавчої влади та місцевого самоврядування [10, ст. 9].

2. Визначити основні проблеми взаємодії цих інституцій в контексті післявоєнного відновлення [14, с. 34].

3. Розробити пропозиції щодо вдосконалення механізмів розподілу повноважень для забезпечення ефективного управління та стабільного розвитку регіонів [26, с. 45].

Методологія дослідження базується на комплексному підході, який включає аналіз законодавчих актів, порівняльний метод для вивчення міжнародного досвіду, а також використання емпіричних даних щодо функціонування органів влади в умовах післявоєнного періоду [5, с. 45].

Розподіл повноважень у державному управлінні є важливою складовою ефективного функціонування демократичної держави. Цей процес полягає в чіткому визначенні та розмежуванні компетенцій між різними рівнями влади: центральною, регіональною та місцевою. Головною метою такої організації є забезпечення ефективного управління, розвитку територій та захисту прав громадян [24, с. 45].

Основною сутністю розподілу повноважень є оптимізація функціонування державного апарату через передачу частини повноважень від центральних органів до регіональних і місце-

вих структур. Як зазначає Петровський П. М., правильна передача повноважень сприяє збалансованому розвитку різних регіонів та підвищує рівень довіри громадян до органів влади [6, с. 67].

Ключовими принципами, на яких ґрунтується розподіл повноважень, є субсидіарність, децентралізація та ефективність. Принцип субсидіарності полягає в тому, що рішення повинні ухвалюватися на найбільш низькому рівні влади, здатному вирішити конкретну проблему. Це наближає владу до громадян, підвищує їхню участь в управлінні та дозволяє врахувати місцеві потреби [18, с. 12]. Принцип децентралізації передбачає передачу повноважень і ресурсів від центральної влади до місцевих органів, що сприяє розвитку місцевої демократії та сталому розвитку територій [27, с. 34]. Принцип ефективності акцентує на тому, що розподіл повноважень має забезпечувати максимальний результат при мінімальних витратах ресурсів, що є особливо важливим в умовах післявоєнного відновлення [28, с. 56].

Досвід інших країн, що пережили післявоєнне відновлення, показує важливість ефективного розподілу повноважень для стабілізації та розвитку. Наприклад, Німеччина після Другої світової війни реалізувала політику децентралізації, що допомогло відновити економіку та інфраструктуру завдяки активному залученню місцевих органів влади. Федеративний устрій Німеччини став основою для ефективного розподілу повноважень між федеральним урядом і землями, що сприяло швидкому відновленню країни [16, с. 23].

Японія після Другої світової війни також акцентувала увагу на децентралізації та розвитку місцевого самоврядування. Підтримка урядом Японії регіональних ініціатив дозволила швидко відновити економіку та забезпечити стабільний розвиток країни. Досвід Японії підкреслює важливість збалансованого підходу до розподілу повноважень, який враховує національні та місцеві інтереси [30, с. 45].

Країни Балканського регіону, такі як Боснія і Герцеговина, Хорватія, після військових конфліктів у 1990-х роках також зіткнулися з необхідністю реформування системи розподілу повноважень. Впровадження механізмів децентралізації допомогло забезпечити стабільність та сприяти відновленню економіки. Проте досвід Балкан також підкреслює необхідність врахування етнічних, культурних та історичних особливостей при розподілі повноважень [23, с. 67].

Конституція України є основним і найвищим нормативно-правовим актом, що закладає фундаментальні принципи і правила розподілу повноважень між органами центральної та місцевої влади. Згідно зі статтею 140 Конституції України, місцеве самоврядування визначається як право територіальних громад самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах, що передбачені Конституцією та іншими законами України. Це право передбачає можливість громад самостійно ухвалювати рішення з питань, що мають безпосереднє відношення до їхнього розвитку, економічного зростання, забезпечення благоустрою, а також вирішення соціальних і культурних проблем, виходячи з місцевих потреб [4, ст. 140].

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» регулює порядок і механізми діяльності органів місцевого самоврядування, включаючи місцеві ради та їх виконавчі органи. Цей закон визначає конкретні повноваження органів місцевого самоврядування, зокрема, право на управління місцевими бюджетами, що є важливим інструментом для вирішення економічних та соціальних питань на рівні територіальних громад. Окрім того, органи місцевого самоврядування мають право управляти комунальним майном, що включає в себе об'єкти інфраструктури, житловий фонд, а також здійснювати контроль за соціально-економічним розвитком громад, що дозволяє забезпечувати необхідні умови для сталого розвитку на місцевому рівні [9, ст. 26].

З початком воєнного стану в Україні уряд запровадив низку суттєвих змін до законодавства, спрямованих на адаптацію управлінських процесів до надзвичайних умов. Однією з таких змін стало створення військових адміністрацій, які отримали значно розширені повноваження для управління територіями, що знаходяться в зонах бойових дій або перебувають під контролем військових сил. Указ Президента України № 68/2022 визначив правила утворення та функціонування військових адміністрацій, що отримали права управління регіонами, контролю за критичною інфраструктурою, а також прийняття оперативних рішень у сфері безпеки [8, ст. 1].

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» надав військовим адміністраціям можливість здійснювати управлінські функції, що в умовах воєнного часу є критично важливим для забезпечення стабільності та безпеки. Однак впровадження цих змін створило також певні труднощі [11, ст. 4]. Зокрема, вини-

кли конфлікти між органами місцевого самоврядування та військовими адміністраціями, оскільки їхні повноваження часто перетинались, що створювало правову невизначеність. Відсутність чіткої правової координації між різними рівнями влади ускладнювала оперативне реагування на проблеми, що виникали внаслідок військових дій, а також затримувала ефективне вирішення місцевих проблем, що потребували термінових дій [5, с. 78].

До основних проблем, що виникають у сфері розподілу повноважень в Україні, відносяться не лише юридичні, але й економічні складнощі. Однією з основних проблем є відсутність чітко визначених меж між компетенціями різних рівнів влади, що спричиняє дублювання функцій і суперечності між органами влади. Це створює юридичну невизначеність, за якої важко визначити, які органи влади мають право приймати рішення з певних питань, а також хто несе відповідальність за їх реалізацію. Така ситуація призводить до плутанини і ускладнює ефективне управління, особливо в кризових ситуаціях, коли рішення повинні бути прийняті швидко та з максимальною точністю [24, с. 34].

Іншою суттєвою проблемою є обмеженість фінансових ресурсів на місцевому рівні, що перешкоджає повноцінній реалізації принципів децентралізації. Формальна передача більшої кількості повноважень органам місцевого самоврядування не супроводжувалась пропорційним збільшенням фінансових ресурсів для виконання нових функцій. Це призводить до ситуації, коли місцеві органи влади не мають достатніх коштів для виконання своїх обов'язків, що обмежує ефективність місцевих реформ і не дає змоги реалізовувати програми соціально-економічного розвитку на необхідному рівні [22, с. 56].

Однією з найбільших складнощів є також відсутність належної координації між центральними органами влади та місцевими органами самоврядування. В Україні бракує ефективних механізмів для чіткої взаємодії між цими двома рівнями влади, що ускладнює реалізацію національних стратегій розвитку та реформ. Недостатньо розвинута система комунікацій призводить до того, що стратегії, розроблені на центральному рівні, не завжди враховують особливості місцевих умов, що в свою чергу знижує їх ефективність та результати [18, с. 67].

У післявоєнний період органи **виконавчої влади** відіграють особливу роль у відновленні інфраструктури та стабільності на всіх рівнях. Вони мають забезпечити координацію між різ-

ними органами державної влади, а також розробити стратегії відбудови, що охоплюють як національні, так і місцеві інтереси. Центральним органом, що координує ці процеси, є Кабінет Міністрів України, який розробляє та впроваджує національні програми реконструкції та відновлення [27, с. 45]. Міністерства інфраструктури та регіонального розвитку виконують специфічні функції, зокрема відновлення транспортних і комунальних об'єктів, що є критично важливими для нормалізації життєдіяльності в постраждалих регіонах [28, с. 56].

Важливою складовою є також контроль за використанням фінансових ресурсів, зокрема міжнародної допомоги. Для забезпечення прозорості та ефективного використання цих коштів необхідно створити жорсткі механізми моніторингу та аудиту. Це дозволить уникнути корупційних проявів та нецільового використання фінансів, що є особливо важливим в умовах обмежених ресурсів. Крім того, ефективне управління фінансами сприятиме збереженню довіри до органів влади та забезпечить сталий розвиток у післявоєнний період [16, с. 67].

Органи виконавчої влади відіграють надзвичайно важливу роль у відновленні інфраструктури після військових дій. Вони займаються не лише координацією роботи між різними рівнями влади, а й розробкою стратегії відбудови, визначенням пріоритетних напрямків для відновлення і забезпеченням фінансування ключових проєктів. Це дозволяє оперативно реагувати на потреби та виклики, які постають перед країною в умовах післявоєнного відновлення.

Центральним органом, що несе основну відповідальність за відновлення, є Кабінет Міністрів України, який розробляє та впроваджує національні програми реконструкції інфраструктури [27, с. 45]. Такі програми включають не лише фізичне відновлення пошкоджених об'єктів, а й розробку нових механізмів для забезпечення стійкості інфраструктурних систем в умовах майбутніх загроз. Крім того, Міністерство інфраструктури та Міністерство регіонального розвитку виконують важливі функції, зокрема у відбудові транспортних і комунальних об'єктів, які є життєво важливими для нормалізації життя громад [28, с. 56].

Ключовою складовою цих зусиль є ефективне управління фінансовими ресурсами, включаючи міжнародну допомогу, яка стає важливим джерелом фінансування відновлення [16, с. 67]. Для того, щоб ці кошти вико-

ристовувались з максимальною ефективністю, необхідно створити прозорі механізми моніторингу реалізації проєктів, запобігати корупційним проявам і забезпечити ефективний менеджмент. Це допоможе не лише в умовах поточного відновлення, а й створить базу для стійкого розвитку в майбутньому.

Водночас, місцеві органи влади мають критично важливу роль у процесі відновлення, оскільки вони безпосередньо залучені до вирішення повсякденних питань громади та краще за всіх знають реальні потреби місцевих жителів. Місцеві органи влади мають унікальну здатність оперативно реагувати на зміни та виклики, що виникають у процесі відбудови, і забезпечувати реальну підтримку своїм громадянам.

Одним із головних напрямів діяльності місцевого самоврядування є відновлення житлового фонду та транспортної інфраструктури. Органи місцевої влади координують ремонтні роботи, забезпечують функціонування комунальних послуг та розподіляють ресурси на рівні громад [30, с. 78]. Цей процес вимагає скоординованих зусиль не лише від органів місцевої влади, але й від центральної влади, яка має забезпечити необхідне фінансування та ресурси для місцевих адміністрацій.

Крім того, в умовах післявоєнного періоду важливим аспектом є соціальна підтримка, особливо для внутрішньо переміщених осіб, які стали жертвами війни. Місцеві органи влади відповідають за забезпечення медичних послуг, надання тимчасового житла, а також соціальної підтримки громадян, що допомагає швидше відновити нормальне функціонування громади та створити умови для стабільного розвитку [23, с. 34].

Особливу увагу місцеві органи влади приділяють формуванню механізмів участі громадян у процесах відновлення. Залучення громадян до обговорення та прийняття рішень щодо важливих для громади проєктів дозволяє підвищити прозорість управління та сприяє ефективному використанню ресурсів [20, с. 45]. Це також дозволяє врахувати думку людей і забезпечити їхню активну участь у процесах, що визначають їхнє майбутнє.

Попри важливість діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, у процесі післявоєнного відновлення часто виникають конфлікти компетенцій між центральною та місцевою владою, що пов'язано з перетином повноважень або обмеженістю ресурсів.

Основні причини таких конфліктів включають нечітке розподілення відповідальності між державними та місцевими органами [23, с. 56]. У деяких випадках рішення центральної влади дублюють або суперечать ініціативам місцевих органів, що ускладнює процеси відновлення. Фінансові обмеження також є серйозною перешкодою, оскільки місцеві органи влади отримують недостатнє фінансування для реалізації реформ і виконання нових функцій, що негативно впливає на ефективність відбудови [14, с. 67].

До того ж, існують політичні та адміністративні суперечності, які виникають через різні інтереси та підходи між центральною та місцевою владою. Для вирішення цих проблем необхідно створити чіткі механізми розподілу повноважень та ефективну систему координації, що забезпечить узгодженість дій на всіх рівнях влади і дозволить уникнути дублювання функцій, що значно підвищить ефективність відновлення [25, с. 78].

У підсумку, вирішення конфліктів компетенцій є однією з основних задач для успішного післявоєнного відновлення. Як зазначає Доробот І. О., для ефективного вирішення цих проблем необхідно створити механізми координації, які б забезпечували узгодженість дій різних рівнів влади та дозволяли оперативно реагувати на зміни в процесі відновлення [1, с. 45].

Для ефективного функціонування системи державного управління в Україні необхідно вдосконалити законодавство, яке регулює розподіл повноважень між різними рівнями влади. Це дозволить забезпечити ясність у розподілі компетенцій та підвищить ефективність управління на всіх рівнях. Одним із перших кроків у цьому напрямі є усунення законодавчих суперечностей між актами, що регулюють діяльність виконавчої влади та місцевого самоврядування [21, с. 23]. У багатьох випадках існуючі нормативно-правові акти дублюють або суперечать один одному, що ускладнює реалізацію стратегій відновлення та розвитку на місцях. З цієї причини важливо визначити чіткі межі та обсяги повноважень кожного органу влади.

Ще однією важливою складовою вдосконалення нормативно-правової бази є чітке визначення компетенцій військових адміністрацій під час воєнного стану та в процесі післявоєнного відновлення [29, с. 34]. Це дозволить уникнути правової невизначеності та забезпечити злагоджену роботу між органами центральної та місцевої влади в умовах надзвичайного управління. Врахування досвіду інших країн

також може допомогти в розробці ефективних моделей управління. Наприклад, Петровський П. М. пропонує створити єдиний реєстр повноважень, який міститиме детальний перелік компетенцій кожного рівня влади, що дозволить значно спростити управлінські процеси та зменшити кількість правових суперечностей [7, с. 89].

Запровадження механізмів координації між рівнями влади є ще одним важливим кроком у розбудові ефективного державного управління. Для досягнення цієї мети необхідно створити координаційні ради, які сприятимуть ефективній комунікації між регіонами та державними структурами, що дозволить оперативно вирішувати питання, пов'язані з відновленням інфраструктури та соціальними ініціативами [13, с. 45]. Крім того, важливо використовувати цифрові технології для підвищення прозорості ухвалення рішень. Це не лише покращить якість управління, але й дозволить громадянам мати доступ до актуальної інформації про державні ініціативи та проекти [26, с. 56].

Для ефективного функціонування децентралізованої системи управління також важливим є зміцнення фінансової самостійності місцевого самоврядування. Фінансова незалежність на місцях дозволить органам місцевої влади оперативно реалізовувати проекти, не залежачи від обмеженого фінансування з державного бюджету. Одним із способів цього є збільшення частки податків, що залишаються на місцях, що дозволить забезпечити належне фінансування місцевих бюджетів [17, с. 67]. Крім того, необхідно створити механізми державної підтримки для малих громад, що дозволить вирівняти фінансові можливості різних регіонів і сприятиме сталому розвитку навіть найменших територіальних одиниць [19, с. 78].

Запровадження цифрових технологій для покращення управління є ключовим елементом у процесі післявоєнного відновлення. Впровадження електронних платформ для управління фінансами та координації дій між рівнями влади дозволить значно підвищити ефективність державного управління, зменшити бюрократичні бар'єри та прискорити прийняття рішень [15, с. 23]. Як зазначає Кіцака Т. М., використання електронних платформ підвищує прозорість управління та забезпечує швидкий доступ громадян до державних послуг, що є критично важливим для відновлення довіри до влади після військових дій [3, с. 34]. Крім того, автоматизація процесів

прийняття рішень дозволить швидко реагувати на виклики післявоєнного періоду, адаптуючи управлінські рішення до нових умов та потреб громад.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Розподіл повноважень між органами виконавчої влади та місцевого самоврядування є важливим аспектом ефективного управління в Україні, особливо в післявоєнний період. Чітке визначення компетенцій та відповідальності кожного рівня влади є необхідним для досягнення стабільності в соціально-економічному відновленні країни. Важливою умовою успішної адаптації до нових реалій є взаємодія між центральною та місцевою владою, що дозволить швидко реагувати на виклики відновлення інфраструктури, соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб і реінтеграцію мобілізованих військових.

Практичні рекомендації, які базуються на міжнародному досвіді, вказують на важливість децентралізації повноважень як інструменту для забезпечення ефективного відновлення в післявоєнний період. Наприклад, досвід таких країн, як Німеччина, Японія та країни Балканського регіону, підтверджує важливість субсидіарності в управлінні, що дозволяє швидше адаптуватися до нових умов та краще реагувати на локальні виклики.

Подальші дослідження в цьому напрямі мають зосереджуватися на оцінці ефективності існуючих моделей розподілу повноважень і на виявленні можливостей для їх оптимізації в умовах післявоєнної відбудови. Зокрема, потребує детальнішого вивчення роль місцевих органів влади в процесах відновлення та реінтеграції, а також формування нових механізмів для забезпечення ефективної комунікації між рівнями влади.

Необхідно також враховувати вплив нових технологій на процеси управління в умовах післявоєнного відновлення. Запровадження електронних платформ для моніторингу відновлення інфраструктури, надання соціальних послуг та управління фінансами може сприяти підвищенню ефективності управлінських рішень та забезпеченню прозорості на всіх етапах відбудови.

Важливим напрямом подальших досліджень є розробка конкретних механізмів підтримки місцевого самоврядування в процесах відновлення, включаючи механізми фінансування та ресурсного забезпечення, які б дозволяли зберігати фінансову стабільність на місцях та сприяти розвитку малих і середніх підприємств.

Таким чином, ключовим завданням для держави є створення ефективної системи розподілу повноважень, яка б враховувала як теоретичні, так і практичні аспекти управління в умовах післявоєнного відновлення. Це дозволить забезпечити стійкий розвиток регіонів, реінтеграцію населення та ефективно використання ресурсів на всіх рівнях управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Доробот І. О. Взаємодія органів влади в умовах кризових ситуацій. Львів: Видавництво «Ліга-Прес», 2022. 220 с.
2. Кравченко О. В. Децентралізація в Україні: теоретичні та практичні аспекти. Київ: Ліра, 2020. 256 с.
3. Кіцак Т. М. Цифровізація державного управління: виклики та перспективи. Київ: Видавництво «Інформаційні технології», 2023. 180 с.
4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (дата звернення: 05.07.2025).
5. Міністерство регіонального розвитку України. Децентралізація та регіональний розвиток: досягнення та виклики. Київ: Міністерство регіонального розвитку, 2023. 132 с.
6. Петровський П. М. Децентралізація та місцеве самоврядування: теоретичні та практичні аспекти. Київ: Видавництво «Основа», 2020. 212 с.
7. Петровський П. М. Оптимізація розподілу повноважень у державному управлінні. Харків: Видавництво «Факт», 2021. 234 с.
8. Указ Президента України № 68/2022 «Про утворення військових адміністрацій». 2022.
9. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vr> (дата звернення: 05.07.2025).
10. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 року № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19> (дата звернення: 05.07.2025).
11. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII.
12. Balkan Reconstruction and Governance Studies. Post-war governance in the Balkans: A comparative analysis. Sarajevo: Balkan Studies Institute, 2022.
13. Council of Europe. Decentralization and local democracy in Europe: Challenges and opportunities. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2014.
14. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). Financing local government recovery in Ukraine. London: EBRD, 2023.
15. European Commission. Support for decentralisation and local governance in Ukraine. Brussels: European Commission, 2023.
16. German Federal Ministry for Economic Cooperation and Development (BMZ). Decentralization and

governance in post-conflict societies. Berlin: BMZ, 2023.

17. Institute of Regional Studies. Local governance in Ukraine: Problems and prospects. Lviv: IRS Publishing, 2023.
18. International Crisis Group. Conflict resolution and governance in Eastern Europe. Brussels: ICG, 2023.
19. International Monetary Fund (IMF). Ukraine: Economic recovery and reform priorities. Washington, D.C.: IMF, 2023.
20. Japan International Cooperation Agency (JICA). Lessons from Japan's post-war reconstruction. Tokyo: JICA, 2023.
21. Kyiv School of Economics. Economic recovery strategies for Ukraine. Kyiv: KSE Publishing, 2023.
22. Ministry of Regional Development of Ukraine. Decentralization and regional development: Progress and challenges. Kyiv: Ministry of Regional Development, 2023.
23. National Academy of Public Administration of Ukraine. Public administration and regional development in Ukraine. Kyiv: NAPA, 2023.
24. NATO. Security and governance in post-war Ukraine. Brussels: NATO Publishing, 2023.
25. Transparency International. Corruption risks in post-war reconstruction: Ukraine and global experience. Berlin: Transparency International, 2023.
26. Ukrainian Institute for the Future. The role of local authorities in Ukraine's recovery. Kyiv: UIF, 2023.
27. United Nations Development Programme (UNDP). Post-conflict reconstruction and local governance: Lessons from the Balkans. New York: UNDP, 2022.
28. United States Agency for International Development (USAID). Decentralization reforms in Ukraine: Achievements and challenges. Washington, D.C.: USAID, 2023.
29. World Bank. Ukraine recovery and reconstruction: Challenges and opportunities. Washington, D.C.: World Bank, 2023.

REFERENCES:

1. Dorobot, I. O. (2022). Vzaemodiia orhaniv vlady v umovakh kryzovykh sytuatsii [Interaction of authorities in crisis situations]. Liga-Press.
2. Kravchenko, O. V. (2020). Detsentralizatsiia v Ukraini: teoretychni ta praktychni aspekty [Decentralization in Ukraine: Theoretical and practical aspects]. Lira.
3. Kitsak, T. M. (2023). Tsyfrovyzatsiia derzhavnoho upravlinnia: vyklyky ta perspektyvy [Digitalization of public administration: Challenges and prospects]. Informatsiini Tekhnolohii.
4. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996, June 28). Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine No. 254k/96-VR]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-bp>
5. Ministry of Regional Development of Ukraine. (2023). Detsentralizatsiia ta rehionalnyi rozvytok: dosiahnennia ta vyklyky [Decentralization and regional development: Achievements and challenges].
6. Petrovskiy, P. M. (2020). Detsentralizatsiia ta mistseve samovriaduvannia: teoretychni ta praktychni aspekty [Decentralization and local self-government: Theoretical and practical aspects]. Osnova.
7. Petrovskiy, P. M. (2021). Optyimizatsiia rozpodilu povnovazhen u derzhavnomu upravlinni [Optimization of power distribution in public administration]. Fakt.
8. President of Ukraine. (2022). Ukaz Prezidenta Ukrainy No. 68/2022 "Pro utvorennia viiskovykh administratsii" [Decree of the President of Ukraine No. 68/2022 "On the Establishment of Military Administrations"].
9. Verkhovna Rada of Ukraine. (1997, May 21). Zakon Ukrainy "Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini" No. 280/97-VR [Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" No. 280/97-VR]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-bp>
10. Verkhovna Rada of Ukraine. (2015, February 5). Zakon Ukrainy "Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad" No. 156-VIII [Law of Ukraine "On Voluntary Association of Territorial Communities" No. 156-VIII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19>
11. Verkhovna Rada of Ukraine. (2015, May 12). Zakon Ukrainy "Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu" No. 389-VIII [Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" No. 389-VIII].
12. Balkan Reconstruction and Governance Studies. (2022). Post-war governance in the Balkans: A comparative analysis. Balkan Studies Institute.
13. Council of Europe. (2014). Decentralization and local democracy in Europe: Challenges and opportunities. Council of Europe Publishing.
14. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). (2023). Financing local government recovery in Ukraine. EBRD.
15. European Commission. (2023). Support for decentralisation and local governance in Ukraine. European Commission.
16. German Federal Ministry for Economic Cooperation and Development (BMZ). (2023). Decentralization and governance in post-conflict societies. BMZ.
17. Institute of Regional Studies. (2023). Local governance in Ukraine: Problems and prospects. IRS Publishing.
18. International Crisis Group. (2023). Conflict resolution and governance in Eastern Europe. ICG.
19. International Monetary Fund (IMF). (2023). Ukraine: Economic recovery and reform priorities. IMF.
20. Japan International Cooperation Agency (JICA). (2023). Lessons from Japan's post-war reconstruction. JICA.
21. Kyiv School of Economics. (2023). Economic recovery strategies for Ukraine. KSE Publishing.

22. Ministry of Regional Development of Ukraine. (2023). Decentralization and regional development: Progress and challenges.
23. National Academy of Public Administration of Ukraine. (2023). Public administration and regional development in Ukraine. NAPA.
24. NATO. (2023). Security and governance in post-war Ukraine. NATO Publishing.
25. Transparency International. (2023). Corruption risks in post-war reconstruction: Ukraine and global experience. Transparency International.
26. Ukrainian Institute for the Future. (2023). The role of local authorities in Ukraine's recovery. UIF.
27. United Nations Development Programme (UNDP). (2022). Post-conflict reconstruction and local governance: Lessons from the Balkans. UNDP.
28. United States Agency for International Development (USAID). (2023). Decentralization reforms in Ukraine: Achievements and challenges. USAID.
29. World Bank. (2023). Ukraine recovery and reconstruction: Challenges and opportunities. World Bank.

Дата надходження статті: 29.06.2025

Дата прийняття статті: 20.07.2025

Опубліковано: 10.10.2025

Кокір Ярина Володимирівна,

старший викладач кафедри права Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Зелена, буд. 149, корпус 4, м. Львів, 79028; yarinagolovchak@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0003-2247-4186>

СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Сучасний світ свідчить про безпрецедентні за масштабом і швидкістю трансформації, які зачіпають усі сфери суспільного життя, і особливо державу та право. Глобалізація, як багатогранний процес інтеграції та взаємозалежності, радикально змінює традиційні уявлення про суверенітет, територіальність, правове регулювання та функції держави. Ця стаття присвячена глибокому аналізу цих трансформацій, розкриваючи їхню сутність, напрямки та наслідки. Вона досліджує, як глобалізація призводить до розмивання традиційних державних кордонів, посилення ролі міжнародних організацій та транснаціональних корпорацій, а також до формування нових форм правового регулювання, що виходять за межі національного законодавства. Зокрема, розглядається вплив глобалізації на національне законодавство, де відбувається процес гармонізації та уніфікації правових норм, особливо у сферах економіки, торгівлі, інтелектуальної власності та захисту прав людини. Акцент робиться на тому, як це впливає на здатність держав самостійно формувати свою правову політику та регулювати внутрішні відносини, що іноді призводить до зниження їхнього регуляторного потенціалу. Аналізується також поява нових викликів, таких як кіберзлочинність, тероризм, транскордонні екологічні проблеми, які вимагають скоординованих міжнародних зусиль та нових правових механізмів. Стаття досліджує, як ці виклики стимулюють розвиток міжнародного публічного та приватного права, а також виникнення гібридних форм регулювання, що поєднують елементи національного та міжнародного права. Особлива увага приділяється трансформації державної влади, де спостерігається перерозподіл повноважень між національним та наднаціональним рівнями, а також зростання впливу неурядових організацій та громадянського суспільства на формування публічної політики. Розглядаються також внутрішні трансформації держави, пов'язані з розвитком електронного урядування, діджиталізацією публічних послуг та зміною взаємодії між державою та громадянами. Стаття висвітлює складність та амбівалентність цих процесів, де поряд з можливостями для розвитку та співпраці виникають загрози для національної ідентичності, культурного суверенітету та демократичних інститутів. Вона наголошує на необхідності адаптації державних та правових систем до нових реалій, розробки ефективних стратегій реагування на глобальні виклики та збереження національних інтересів в умовах посилення взаємозалежності. Зрештою, стаття підкреслює, що сучасні трансформації держави та права є неперервним процесом, що вимагає постійного наукового осмислення, пошуку нових парадигм та рішень для забезпечення стабільності, справедливості та розвитку в глобалізованому світі.

Ключові слова: гармонізація права, уніфікація законодавства, міжнародні договори, міжнародні конвенції.

Kokir Yaryna Volodymyrivna,

Senior Lecturer at the Department of Law of the Lviv Institute Interregional Academy of Personnel Management, 149, Zelena Str., Building 4, Lviv, 79028; yarinagolovchak@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0003-2247-4186>

MODERN TRANSFORMATIONS OF STATE AND LAW IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Abstract. The modern world is witnessing unprecedented scale and speed of transformations that affect all spheres of public life, and especially the state and law. Globalization, as a multifaceted process of integration and interdependence, radically changes traditional ideas about sovereignty, territoriality, legal regulation and state functions. This article is devoted to an in-depth analysis of these transformations, revealing their essence, directions and consequences. It examines how globalization leads to the blurring of traditional state borders, the strengthening of the role of international organizations and transnational corporations, as well as

the formation of new forms of legal regulation that go beyond national legislation. In particular, the impact of globalization on national legislation is considered, where the process of harmonization and unification of legal norms is taking place, especially in the areas of economy, trade, intellectual property and protection of human rights. The emphasis is on how this affects the ability of states to independently form their legal policy and regulate internal relations, which sometimes leads to a decrease in their regulatory potential. The emergence of new challenges, such as cybercrime, terrorism, and transboundary environmental problems, which require coordinated international efforts and new legal mechanisms, is also analyzed. The article examines how these challenges stimulate the development of international public and private law, as well as the emergence of hybrid forms of regulation that combine elements of national and international law. Particular attention is paid to the transformation of state power, where there is a redistribution of powers between the national and supranational levels, as well as the growing influence of non-governmental organizations and civil society on the formation of public policy. The internal transformations of the state associated with the development of e-government, the digitalization of public services, and changes in the interaction between the state and citizens are also considered. The article highlights the complexity and ambivalence of these processes, where, along with opportunities for development and cooperation, threats to national identity, cultural sovereignty, and democratic institutions arise. It emphasizes the need to adapt state and legal systems to new realities, develop effective strategies for responding to global challenges and preserving national interests in the face of increasing interdependence. Finally, the article emphasizes that modern transformations of the state and law are a continuous process that requires constant scientific understanding, the search for new paradigms and solutions to ensure stability, justice and development in a globalized world.

Key words: harmonization of law, unification of legislation, international treaties, international conventions.

Постановка проблеми. Сучасна епоха характеризується безпрецедентними за своїм масштабом та глибиною змінами, які охоплюють усі аспекти людського буття. Процес глобалізації, що є рушійною силою цих змін, докорінно трансформує традиційні уявлення про державу та право. Держава, яка століттями виступала як основний актор на міжнародній арені та єдиний суверенний регулятор внутрішніх відносин, стикається з новими викликами, що ставлять під сумнів її монопольне становище. Право, що традиційно асоціювалося з національним законодавством, розширює свої горизонти, інтегруючи міжнародні норми та принципи, а також породжуючи нові форми регулювання, що виходять за межі національних юрисдикцій. Ці трансформації є складними та багатограними, породжуючи як нові можливості для розвитку та співпраці, так і значні виклики для національної безпеки, культурної ідентичності та демократичних інститутів. Актуальність дослідження полягає у необхідності глибокого осмислення цих процесів, виявлення їхніх ключових тенденцій та розробки ефективних стратегій адаптації до нових реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика трансформацій держави та права в умовах глобалізації є об'єктом численних досліджень у вітчизняній та зарубіжній науці. Серед українських вчених значний внесок у цю сферу зробили такі дослідники, як В.В. Копейчиков, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко, які аналізували конституційно-правові аспекти

європейської інтеграції та її вплив на суверенітет України. Роботи таких авторів, як О.В. Зайчук, Н.М. Пархоменко, І.О. Кресіна, присвячені загальнотеоретичним питанням правової держави та верховенства права у глобалізованому світі. У контексті міжнародного права важливими є дослідження таких авторів, як В.Н. Денисов, А.В. Задорожній, які вивчали питання міжнародного публічного та приватного права в умовах інтеграційних процесів. Серед зарубіжних дослідників, які зробили вагомий внесок у розуміння трансформацій держави та права в епоху глобалізації, слід відзначити Девіда Хелда, Ентоні Гідденса, Ульріха Бека, які розробили теорії глобального управління, космополітичного права та ризикованого суспільства. Їхні праці заклали фундамент для подальших досліджень у цій сфері. Також необхідно згадати роботи Джеррі Мартін, Саскії Сассен, Мануеля Кастельса, які аналізували вплив глобалізації на міста, транснаціональні корпорації та мережеві суспільства. Незважаючи на значну кількість публікацій, комплексна та системна оцінка сучасних трансформацій держави та права в умовах глобалізації, що охоплює як їхні внутрішні, так і зовнішні аспекти, залишається актуальною і потребує подальших досліджень. Зокрема, існує потреба в глибинному аналізі впливу новітніх технологій, таких як штучний інтелект та блокчейн, на правове регулювання та функції держави в глобальному вимірі.

Метою статті є комплексний аналіз сучасних трансформацій держави та права в умовах гло-

балізації, виявлення їхніх ключових детермінант, напрямків та наслідків.

Виклад матеріалу. Глобалізація, як явище, що визначає сучасний світ, є не просто сукупністю взаємопов'язаних процесів, а всеосяжним трансформаційним фактором, що глибоко впливає на фундаментальні основи функціонування держави та права. Цей вплив проявляється в численних аспектах, які взаємодіють і підсилюють один одного, створюючи нову архітектуру світового порядку та національного врядування [3].

Традиційне розуміння державного суверенітету, що ґрунтується на Вестфальській системі міжнародних відносин (1648 рік) і визначає державу як єдиного, абсолютного та неподільного володаря на своїй території, зазнає значних викликів. Глобалізація створює ситуації, коли національні кордони стають все більш прозорими для потоків інформації, капіталів, товарів, технологій і навіть людей. Це призводить до виникнення так званих «транс-кордонних проблем», які за своєю природою не можуть бути ефективно вирішені зусиллями однієї держави. До таких проблем належать [8]:

1. Зміна клімату та екологічні кризи: Викиди парникових газів в одній країні впливають на клімат по всій планеті, а забруднення річок або морів не знає державних кордонів. Це вимагає скоординованих дій на міжнародному рівні, що часто означає добровільне або вимушене обмеження національного суверенітету в екологічній сфері.

2. Міжнародний тероризм та організована злочинність: Терористичні мережі та транснаціональні злочинні угруповання діють поза межами однієї юрисдикції, використовуючи глобальні комунікації та фінансові системи. Боротьба з ними вимагає обміну розвідувальними даними, екстрадиції, спільного розслідування, що передбачає взаємне визнання юрисдикцій та обмеження суверенітету в питаннях безпеки.

3. Пандемії та глобальні епідемії: Поширення вірусних захворювань, як це показала пандемія COVID-19, ігнорує державні кордони. Це змушує уряди співпрацювати у розробці вакцин, обміні інформацією про захворюваність, координації карантинних заходів, а також у наданні гуманітарної допомоги, що часто передбачає взаємне відкриття кордонів та ресурсів [5].

4. Кіберзлочинність та кібербезпека: Злочини, що здійснюються в кіберпросторі, можуть бути скоєні з будь-якої точки світу і мати

наслідки в іншій. Це вимагає розробки уніфікованих міжнародних норм, співпраці правоохоронних органів різних країн та створення міжнародних механізмів реагування на кібератаки.

5. Глобальні фінансові кризи: Взаємозв'язок світових економік означає, що фінансові потрясіння в одній країні можуть мати каскадні наслідки для інших. Це зумовлює необхідність міжнародної координації макроекономічної політики, банківського регулювання та спільних зусиль щодо стабілізації фінансових ринків.

У відповідь на ці виклики, держави дедалі частіше делегують частину своїх повноважень на наднаціональний рівень, беручи участь у міжнародних угодах, створюючи міжнародні організації та інтегруючись у регіональні блоки. Цей процес призводить до появи концепції «розділеного суверенітету» (pooled sovereignty), де державні повноваження розподіляються між національними урядами та міжнародними або наднаціональними акторами. Прикладом може слугувати Європейський Союз, де держави-члени добровільно передали частину своїх суверенних прав на наднаціональний рівень, щоб досягти спільних цілей.

Змінюються також і функції держави. Якщо в класичному розумінні держава виступала переважно як охоронець порядку та власності, або як «всеосяжний регулятор», то в умовах глобалізації її роль трансформується. Вона все більше перетворюється на фасилітатора, координатора та постачальника глобальних суспільних благ. Це означає, що держава тепер не лише встановлює правила, а й створює сприятливі умови для взаємодії між різними акторами – транснаціональними корпораціями (ТНК), міжнародними міжурядовими організаціями (ММУО), міжнародними неурядовими об'єднаннями та іншими елементами громадянського суспільства. Держава починає функціонувати в умовах «глобального мережевого управління» (global networked governance), де рішення приймаються та реалізуються через складні взаємодії між державними та недержавними акторами на різних рівнях [2].

Зростання економічної взаємозалежності, розширення транскордонної торгівлі та інвестицій створюють імператив для зменшення відмінностей у національних правових системах. Ці відмінності можуть створювати значні перешкоди для міжнародних операцій, збільшувати транзакційні витрати та породжувати правову невизначеність. Відповіддю на це є процеси гармонізації (зближення національних правових систем) та уніфікації (створення єдиних право-

вих норм, що застосовуються в різних юрисдикціях) права.

Глобалізація значно прискорює процеси гармонізації (зближення) та уніфікації (створення єдиних норм) національних правових систем. Це зумовлено зростанням економічної взаємозалежності, транскордонної торгівлі та інвестицій, що вимагає усунення правових бар'єрів і підвищення правової визначеності. Ці процеси особливо помітні у таких сферах [10]:

1. Міжнародне приватне право: Розробляються єдині колізійні норми, що визначають, право якої держави має застосовуватися до відносин з «іноземним елементом» (наприклад, до договорів між компаніями з різних країн, спадкових відносин за участю громадян різних держав).

2. Комерційне право та право інтелектуальної власності: для спрощення міжнародних комерційних операцій та захисту прав інтелектуальної власності розробляються міжнародні конвенції та модельні закони. Наприклад, Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів (Віденська конвенція 1980 року) є яскравим прикладом успішної уніфікації матеріального права в сфері міжнародної торгівлі.

3. Фінансове право та банківське регулювання: Глобальний характер фінансових ринків вимагає міжнародної координації та гармонізації регуляторних стандартів, щоб запобігти системним ризикам та забезпечити стабільність.

4. Право захисту прав людини: Після Другої світової війни сформувалася міжнародна

система захисту прав людини, що ґрунтується на таких документах, як Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966) та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966). Ці документи встановлюють універсальні стандарти прав людини, які держави зобов'язані імплементувати у своє національне законодавство та дотримуватися їх.

5. Ці процеси гармонізації та уніфікації здійснюються через різні механізми, що наведено у (табл. 1).

Незважаючи на переваги, процеси гармонізації та уніфікації можуть викликати й певні суперечності. Вони можуть призводити до «уніфікаційного імперіалізму», коли норми, розроблені в одних правових системах, нав'язуються іншим, ігноруючи національну специфіку, культурні особливості та соціальні потреби. Це ставить під загрозу «правову ідентичність» держав та їхню здатність самостійно формувати правову політику.

Глобалізація породила низку нових викликів, які не лише вимагають співпраці між державами, а й стимулюють розвиток абсолютно нових форм правового регулювання. До них належать [1]:

1. Кіберзлочинність: Широке використання інтернету та цифрових технологій призвело до появи нових видів злочинів, таких як хакерські атаки, фішинг, поширення шкідливого програмного забезпечення, кібершантаж. Ці злочини часто мають транснаціональний характер, що ускладнює їхнє розслідування та притягнення винних до відповідальності. Відповіддю є роз-

Таблиця 1

Механізми гармонізації та уніфікації права

Механізм гармонізації та уніфікації	Опис
Міжнародні договори та конвенції	Найбільш поширений спосіб, де держави добровільно погоджуються на застосування однакових юридично обов'язкових норм. Ці документи ратифікуються національними парламентами і стають частиною внутрішнього законодавства, або ж застосовуються безпосередньо.
Модельні закони та рекомендації	Міжнародні організації, такі як UNICITRAL (Комісія ООН з права міжнародної торгівлі), розробляють зразкові закони та рекомендації. Вони не є обов'язковими, але слугують орієнтиром для держав, які можуть приймати або адаптувати їх у своєму національному законодавстві, забезпечуючи певну ступінь уніфікації без прямого примусу.
Принципи та звичаї	У певних сферах, особливо в міжнародному комерційному праві, значну роль відіграють міжнародні торгові звичаї та загальновизнані принципи, що формуються на основі повторюваної та загальновизнаної практики ділового обороту. Прикладом є Принципи УНІДРУА міжнародних комерційних договорів, які кодифікують загальні положення та правила, що застосовуються в міжнародних комерційних угодах.
Судова практика	Рішення міжнародних судів та арбітражів (наприклад, Міжнародного суду ООН, арбітражних трибуналів) не лише вирішують конкретні спори, а й формують прецеденти та тлумачення міжнародного права. Взаємне визнання та виконання судових рішень між державами також сприяє зближенню правових підходів і забезпеченню правової визначеності у транскордонних відносинах.

робка міжнародних конвенцій про кіберзлочинність (наприклад, Будапештська конвенція про кіберзлочинність), створення спеціалізованих міжнародних правоохоронних підрозділів (наприклад, у рамках Інтерполу) та обмін інформацією між національними кіберполіціями.

2. Транскордонні екологічні проблеми: Забруднення повітря та води, втрата біорізноманіття, транскордонне переміщення небезпечних відходів вимагають комплексного міжнародного правового регулювання. Це включає створення міжнародних екологічних конвенцій (наприклад, Кіотський протокол, Паризька угода), формування міжнародних екологічних фондів та механізмів контролю.

3. Тероризм: Міжнародний тероризм є одним з найсерйозніших викликів для сучасної держави. Боротьба з ним вимагає широкого спектру правових заходів, включаючи криміналізацію терористичних актів, обмін розвідувальними даними, заморожування активів терористичних організацій, екстрадицію. Розробляються міжнародні конвенції про боротьбу з різними видами тероризму, а також рішення Ради Безпеки ООН.

4. Біотехнології та генна інженерія: Швидкий розвиток біотехнологій ставить нові етичні та правові питання щодо втручання в геном людини, клонування, використання генетично модифікованих організмів. Це вимагає розробки міжнародних конвенцій та протоколів, що встановлюють етичні та правові рамки для цих технологій.

5. Регулювання Інтернету та цифрових платформ: Глобальний характер Інтернету створює унікальні виклики для національного регулювання. Питання, що стосуються свободи слова, цензури, захисту персональних даних, відповідальності інтернет-провайдерів, вимагають міжнародної координації. Виникають концепції «глобального інтернету» та «кіберправа», що передбачають співіснування національних законів з міжнародними нормами та саморегуляцією інтернет-спільноти.

У відповідь на ці виклики виникають нові форми правового регулювання, що виходять за межі традиційного поділу на національне та міжнародне право. Це так звані «гібридні форми регулювання» або «м'яке право» (soft law), які включають [7]:

1. Принципи та керівні вказівки: Не є юридично обов'язковими, але мають значний вплив на формування національного законодавства та міжнародної практики (наприклад, Принципи ОЕСР щодо транснаціональних корпорацій).

2. Кодекси поведінки та стандарти: Розробляються міжнародними організаціями, галузевими асоціаціями та транснаціональними корпораціями для встановлення етичних та професійних норм (наприклад, стандарти ISO, кодекси корпоративної соціальної відповідальності).

3. Приватні регуляторні режими: Формуються недержавними акторами (наприклад, регулювання доменних імен в Інтернеті здійснюється ICANN – приватною корпорацією), які встановлюють правила, що визнаються та дотримуються на глобальному рівні.

Ці нові форми регулювання часто є більш гнучкими та швидкими у реагуванні на глобальні виклики, ніж традиційні міжнародні договори, які вимагають ратифікації національними парламентами [9].

Глобалізація призвела до значного посилення ролі міжнародних міжурядових організацій (ММУО) та транснаціональних корпорацій (ТНК), які стають повноцінними акторами на міжнародній арені, впливаючи на формування правових норм та публічної політики. Взаємодія між державами, ММУО та ТНК створює складну архітектуру глобального управління, де влада та вплив розподіляються між різними акторами, що може призвести до «дефіциту демократії» та «проблеми підзвітності» глобальних акторів.

Глобалізація має подвійний, часто суперечливий, вплив на права людини та демократичні процеси (рис. 1).

Забезпечення балансу між перевагами та ризиками глобалізації у сфері прав людини та демократії є одним з найважливіших завдань для сучасних держав та міжнародної спільноти [4].

Розвиток інформаційних технологій, штучного інтелекту (ШІ), блокчейну, великих даних (Big Data) є невід'ємною частиною глобалізації та має глибокий вплив на функціонування держави та права. Даний аспект узагальнено у (табл. 2).

Цифрова трансформація держави неминуче веде до перегляду правових норм і підходів до врядування. Впровадження новітніх технологій створює можливості для підвищення ефективності, прозорості та інклюзивності публічних послуг, однак водночас породжує складні правові та етичні виклики, що потребують системного вирішення. Для забезпечення справедливого і безпечного цифрового суспільства необхідна міждисциплінарна співпраця між юристами, технологіями та політиками.

Позитивний вплив:

- Поширення ідей прав людини: Глобальні комунікації та діяльність міжнародних правозахисних організацій сприяють поширенню та утвердженню універсальних стандартів прав людини по всьому світу.
- Розвиток міжнародних механізмів захисту: Створення міжнародних та регіональних судових органів (наприклад, Європейський суд з прав людини, Міжнародний кримінальний суд), комітетів ООН з прав людини, спеціальних доповідачів дозволяє індивідам та групам звертатися за захистом своїх прав поза межами національної юрисдикції.
- Роль громадянського суспільства: Глобалізація сприяє розвитку міжнародних неурядових організацій (МНУО), які відіграють важливу роль у моніторингу дотримання прав людини, лобюванні змін у законодавстві та наданні допомоги жертвам порушень прав людини.

Негативний вплив та виклики:

- Порушення прав людини транснаціональними корпораціями: Діяльність ТНК, особливо в країнах, що розвиваються, може призводити до порушень трудових прав, екологічних стандартів, прав корінних народів..
- Обмеження демократичного простору: Посилення впливу міжнародних фінансових інститутів (МВФ, Світовий банк) та транснаціональних корпорацій на національну політику може обмежувати можливості урядів у проведенні незалежної соціально-економічної політики, що може підривати демократичні процеси.
- Загрози національній ідентичності та культурному суверенітету.
- Проблема "демократичного дефіциту" в міжнародних організаціях: Багато міжнародних організацій, які мають значний вплив на національну політику, не є безпосередньо підзвітними громадянам. Це викликає питання про легітимність їхніх рішень та можливість впливу на них з боку громадянського суспільства.

Рис. 1. Позитивний та негативний впливи глобалізації

Таблиця 2

Вплив сучасних технологій на державу та право

Технологія	Вплив на державу	Вплив на право	Ключові виклики
Електронне урядування	Підвищення прозорості, ефективності, доступності послуг. Зменшення бюрократії та корупції.	Необхідність адаптації адміністративного права, стандартизація послуг, електронний документообіг.	Забезпечення рівного доступу (цифровий розрив), захист персональних даних, кібербезпека систем, довіра до електронних сервісів, цифрова грамотність населення.
Штучний інтелект (ШІ)	Автоматизація процесів прийняття рішень (наприклад, у судочинстві, соціальному забезпеченні), прогнозування ризиків.	Розробка правової бази для регулювання ШІ: відповідальність за дії ШІ, етика ШІ, захист від дискримінації, права на ШІ-контент, регулювання автономних систем.	Правова невизначеність щодо суб'єктності ШІ, ризик упередженості алгоритмів, прозорість і пояснюваність рішень, контроль за розвитком, витіснення людської праці.
Блокчейн / Криптовалюти	Децентралізація та прозорість реєстрів (кадастри, вибори), нові фінансові інструменти.	Регулювання цифрових активів, оподаткування операцій, боротьба з відмиванням грошей, статус смарт-контрактів.	Волатильність ринків, анонімність, потенціал для зловживань, складності юрисдикції, потреба в міжнародній координації, ризики для фінансової стабільності.
Великі дані (Big Data)	Прийняття рішень на основі даних (зокрема в охороні здоров'я, транспорті), персоналізація публічних послуг.	Захист персональних даних і приватності, регулювання збору та обробки даних, застосування даних у судочинстві.	Зловживання, маніпуляції, порушення приватності, проблема власності на дані, етичні аспекти прогнозування поведінки громадян.

Висновки. Сучасні трансформації держави та права в умовах глобалізації є багатограним та динамічним процесом, що охоплює усі сфери суспільного життя. Глобалізація призводить до ерозії традиційного розуміння державного суверенітету, посилення ролі міжнародних акторів, гармонізації та уніфікації правових норм, а також до появи нових викликів, що вимагають розробки інноваційних підходів до правового регулювання. Держава, щоб залишатися ефективним актором у глобалізованому світі, повинна адаптувати свої функції та інститути, перетворюючись на більш гнучкого та відкритого суб'єкта, здатного до співпраці на міжнародному рівні. Правова система, у свою чергу, має розвиватися, інтегруючи міжнародні норми та принципи, а також розробляючи нові механізми для регулювання транскордонних відносин та вирішення глобальних проблем. Майбутні дослідження повинні зосередитися на подальшому аналізі впливу новітніх технологій на право, розробці ефективних механізмів глобального управління та пошуку шляхів забезпечення демократичних цінностей та прав людини в умовах посилення взаємозалежності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вінник О. М. Право цифрової економіки України : навч. посібник. Київ : НДІ приват. права НАПрНУ, 2023. ISBN 9786178084172.
2. Вовк В. М. Мораль, демократія, глобалізація і право. *Аналітичнопорівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 23–38.
3. Дідух Х. В. Цифрові права: український та європейський досвід. *Науковий вісник Ужгород. ун-ту. Серія «Право»*. 2024. № 1–2. С. 22–31. DOI: 10.24144/23073322.2024.85.1.7.
4. Ківалов С., Біла Тиунова Л. (ред.) Загальне адміністративне право України: підручник. Одеса : Фенікс, 2023. 792 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/4fmb_pravo/Admin.-pravo-2023-Kivalov.pdf? (дата звернення 21.06.2025).
5. Кравчук С. В. Вплив штучного інтелекту на культурні права людини. *Visnyk Lviv Polytechnic State University. Jurisprudence Series*. 2025. № 3. С. 110–123.
6. Лущик В. Глобалізація та інтелектуальна власність. *Львівський економічний юридичний журнал*. 2023. № 8. С. 68–78.
7. Савчин М. В. Юридична глобалістика: виклики та напрями розвитку. *Вісник Верховного Суду України*. 2023. № 2. С. 45–54.
8. Скакун О. Ф. Глобалізація і трансформація права. *Право України*. 2022. № 4. С. 22–31.
9. Сокиринська Л. А., Статкевич Д. І., Статкевич С. І. Вплив глобалізаційних процесів на правотворчість в Україні. *Київський часопис права*. 2022. № 3. С. 30–38. DOI: 10.32782/klj/2021.3.5
10. Шаповалова О. В., Єфремова К. В. Правове забезпечення розвитку технологій цифрової економіки та суспільства : монографія. Харків : НДІ прав. забезпечення інноваційного розвитку НАПрНУ, 2023. 292 с.

REFERENCES:

1. Vinnyk, O. M. (2023). *Pravo tsyfrovoy ekonomiky Ukrainy* [Law of the digital economy of Ukraine]: navch. posibnyk. Kyiv : NDI pryvat. prava NAPrNU, ISBN 978 617 8084 17 2.
2. Vovk, V. M. (2024). Moral, demokratiia, hlobalizatsiia i pravo [Morality, democracy, globalization and law]. *Analitychno porivnialne pravoznavstvo*. № 1. S. 23–38.
3. Didukh, Kh. V. (2024). Tsyfrovі prava: ukrainskyi ta yevropeyskyi dosvid [Digital rights: Ukrainian and European experience]. *Naukovyi visnyk Uzhhorod. un tu*. Seriia "Pravo". № 1–2. S. 22–31. DOI: 10.24144/2307 3322.2024.85.1.7.
4. Kivalov, S., Bila Tiunova, L. (red.) (2023). *Zahalne administratyvne pravo Ukrainy* [General administrative law of Ukraine]: pidruchnyk. Odesa : Feniks, 792 s. Retrieved from: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/4fmb_pravo/Admin.-pravo-2023-Kivalov.pdf? (data zvernennia 21.06.2025).
5. Kravchuk, S. V. (2025). Vplyv shtuchnoho intelektu na kulturni prava liudyny [The impact of artificial intelligence on cultural human rights]. *Visnyk Lviv Polytechnic State University. Jurisprudence Series*. № 3. S. 110–123.
6. Lushchik, V. (2023). Hlobalizatsiia ta intelektualna vlasnist [Globalization and intellectual property]. *Lvivskyi ekonomichnyi yurydychnyi zhurnal*. № 8. S. 68–78.
7. Savchyn, M. V. (2023). Yurydychna hlobalistyka: vyklyky ta napriamy rozvytku [Legal globalistics: challenges and directions of development]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. № 2. S. 45–54.
8. Skakun, O. F. (2022). Hlobalizatsiia i transformatsiia prava [Globalization and transformation of law]. *Pravo Ukrainy*. № 4. S. 22–31.
9. Sokyrynska, L. A., Statkevych, D. I., Statkevych, S. I. (2022). Vplyv hlobalizatsiinykh protsesiv na pravotvorchist v Ukraini [The impact of globalization processes on lawmaking in Ukraine]. *Kyivskyi chasopys prava*. № 3. S. 30–38. DOI: 10.32782/klj/2021.3.5
10. Shapovalova, O. V., Yefremova, K. V. (2023). *Pravove zabezpechennia rozvytku tekhnolohii tsyfrovoy ekonomiky ta suspilstva* [Legal support for the development of technologies of the digital economy and society]: monohrafiia. Kharkiv : NDI prav. zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku NAPrNU, 292 s.

Дата надходження статті: 20.06.2025

Дата прийняття статті: 20.07.2025

Опубліковано: 10.10.2025

Кузьмічова-Кисленко Єлизавета Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту держави і права імені князя Володимира Великого ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039; <https://orcid.org/0000-0003-3212-5652>

Кисленко Дмитро,

доктор педагогічних наук, професор Національного університету оборони України, просп. Повітряних Сил, 28, м. Київ, 03049; kyslenkod@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-6929-4236>

Вербицький Ігор,

старший викладач Національного університету оборони України, просп. Повітряних Сил, 28, м. Київ, 03049; <https://orcid.org/0009-0009-8098-1833>

Вербицька Анастасія,

здобувач вищої освіти Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58002; <https://orcid.org/0009-0000-6952-9680>

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті проаналізовано аспекти правового регулювання волонтерської діяльності в інтересах ЗС України під час відсічі збройної агресії рф. Проаналізовано основні міжнародні документи та норми чинного вітчизняного законодавства, що визначають основні правові та організаційні засади провадження волонтерської діяльності. Окреслено основні проблеми правового регулювання волонтерської діяльності в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що в умовах воєнного стану в Україні правове регулювання волонтерської діяльності є важливим аспектом забезпечення ефективної допомоги в інтересах ЗС України під час відсічі збройної агресії рф.

Ключові слова: правове регулювання, волонтерська діяльність, збройна агресія, воєнний стан.

Kuzmichova-Kyslenko Yelyzaveta Volodymyrivna,

Ph.D in Law, Associate Professor at the Department of Law Enforcement and Anti-Corruption Activities of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr Veliky of the Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str., Kyiv, 03039; <https://orcid.org/0000-0003-3212-5652>

Kyslenko Dmytro,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, National Defence University of Ukraine, 28, Air Force Ave., Kyiv, 03049; kyslenkod@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-6929-4236>

Verbytskyi Ihor,

Senior Lecturer, National Defence University of Ukraine, 28, Air Force Ave., Kyiv, 03049; <https://orcid.org/0009-0009-8098-1833>

Verbytska Anastasiia,

Higher Education Applicant, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2, Kotsiubynskoho Str., Chernivtsi, 58002; <https://orcid.org/0009-0000-6952-9680>

TOPICAL PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF VOLUNTEER ACTIVITY

Abstract. The article analyzes the aspects of legal regulation of volunteer activities in the interests of the Armed Forces of Ukraine during the repulsion of the armed aggression of the Russian Federation. The author analyzes the main international treaties and norms of the current national legislation

defining the basic legal and organizational principles of volunteer activity. The main problems of legal regulation of volunteer activity under martial law are outlined. It is substantiated that under martial law in Ukraine, legal regulation of volunteer activity is an important aspect of ensuring effective assistance in the interests of the Armed Forces of Ukraine during repulsion of the armed aggression of the Russian Federation.

Key words: legal regulation, volunteer activities, armed aggression, martial law.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану волонтерська діяльність відіграє критично важливу роль у підтримці населення та ЗС України під час відсічі збройної агресії рф. З початку повномасштабного вторгнення у 2022 році мільйони українців та міжнародна спільнота долучилися до волонтерських ініціатив, забезпечуючи армію необхідним спорядженням, амуніцією, медичними засобами та іншою критично важливою допомогою. Громадянська солідарність стала невід'ємною складовою опору, сприяючи збереженню суверенітету та територіальної цілісності держави.

Розвиток громадянського суспільства в Україні пов'язаний із зростанням ролі громадянських інститутів, зокрема волонтерського руху, до якого залучені сотні тисяч людей. Після початку повномасштабного вторгнення рф волонтерська діяльність стала ключовою рушійною силою. За даними опитування проведеним Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова за підтримки програми MATRA з 13 по 21 грудня 2022 року, близько 61% українців так чи інакше долучалися до волонтерської допомоги Силам оборони України чи своїм співгромадянам: хтось допомагав фізичною роботою (близько 10%), 31% допомагали фінансово, близько 20% – і фінансово, і роботою. Близько 15% українців сказали, що не долучалися до такої допомоги, але планують. Майже 18% – не долучалися та не планують. Дещо більше тих, хто не долучався до волонтерської допомоги та не планує, – у Південному (25%) та Східному (30%) макрорегіонах.

Однак із поширенням волонтерських рухів виникає потреба у чіткій регламентації їх діяльності на законодавчому рівні. Актуальність дослідження обумовлена потребою вдосконалення правового регулювання волонтерської діяльності в інтересах ЗС України, що дозволить зменшити бюрократичні перешкоди, забезпечити прозорість і легітимність діяльності волонтерів та підвищити ефективність допомоги.

Метою даного дослідження – є аналіз міжнародних договорів та норм чинного законо-

давства України у сфері регулювання волонтерської діяльності під час відсічі збройної агресії, виявлення проблемних аспектів та розробка пропозицій щодо їхнього вдосконалення. Адже неповнота та фрагментарність законодавства у цій сфері може ускладнювати ефективність волонтерської допомоги, що є критично важливим у період воєнного стану.

У ході дослідження були використані нормативно-правові акти, офіційні статистичні дані, а також наукові праці вітчизняних авторів, що висвітлюють питання організації та регулювання волонтерської діяльності в умовах воєнного стану. Таким чином, ця робота сприятиме поглибленню розуміння правового регулювання волонтерської діяльності в Україні та розробці рекомендацій для удосконалення чинного законодавства у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема правового регулювання волонтерської діяльності в інтересах ЗС України під час відсічі збройної агресії рф складає значну частину сучасних наукових досліджень у сфері правових наук, а також воєнного права. Серед вітчизняних науковців, що досліджували проблеми правового регулювання волонтерської діяльності можна виокремити: П. В. Горінова, Р. Г. Драпушка, Л. Жужі, О. Трубнікова, В. С. Сірко, І. Паризького та інших науковців. Водночас, питання правового регулювання волонтерської діяльності в інтересах ЗС України під час відсічі збройної агресії рф залишається не вирішеним.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основи волонтерської діяльності в Україні розпочалося ще в 1992 році, коли в країні почали діяти представництва Корпусу миру США. Тоді волонтери працювали за двома основними програмами: економічного розвитку та впровадження і навчання англійської мови. Однак справжнє зростання волонтерського руху в Україні відбулося значно пізніше. Сьогодні волонтерський рух в Україні викликає захоплення у багатьох країнах, адже його вважають унікальним явищем. Пік волонтерської активності припав на період Революції Гідності та початок війни на сході України, коли рух об'єднав суспільство та створив ефек-

тивну мережу громадських організацій і груп, готових вирішувати найнагальніші проблеми країни. Зростання волонтерської діяльності, поширення діяльності благодійних організацій, програм обміну та міжнародних цільових програм сприяють тому, що термін «волонтерство» в Україні сприймається як важлива суспільно корисна діяльність, зазвичай безоплатна і соціально значуща. Волонтери діють як з особистої ініціативи, так і від імені недержавних організацій чи об'єднань. Сьогодні вони мають найвищий рівень довіри серед населення, порівняно з органами державної влади. Волонтерська діяльність в Україні регулюється на законодавчому рівні, як і в інших демократичних країнах.

У 2022 році, згідно з World Giving Index, Україна увійшла до топ-10 країн світу за рівнем благодійності. Волонтерська діяльність сприяє залученню громадян до демократичних процесів, допомагаючи краще зрозуміти роль держави та громадянського суспільства. Ефективна організація волонтерської діяльності, популяризація культури волонтерської допомоги та підтримка волонтерів є ключовими завданнями для розвитку цього руху.

У 2023 році Україна посіла 2-ге місце серед 10 топ-країн світу за рівнем благодійності з індексом 62 [20]. А у 2024 році, згідно до зазначеного рейтингу, Україна посіла 7-ме місце із 10 топ-країн світу за рівнем благодійності з індексом 54 бали [21].

Згідно результатам соціологічного опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова з 28 лютого по 06 березня 2025 року, серед державних та суспільних інститутів найчастіше довіра висловлюється до Збройних Сил України (їм довіряють 93,5% опитаних), Державної служби з надзвичайних ситуацій (85,5%), добровільних загонів (85,5%), волонтерських організацій (80%) [10].

Волонтерська діяльність (з фр. *volontaire*, англ. *volunteer*, що походить від лат. *voluntarius*, *voluntas* – вільне волевиявлення, *volō* – бажання, намір), – це добровільна, суспільно корисна діяльність, яка не передбачає отримання винагороди.

Серед основних принципів волонтерської діяльності можна виділити, зокремо:

- добровільність: кожна людина самостійно вирішує, чи займатися волонтерською діяльністю, та обирає зручний час, форму і напрямок роботи;

- неприбутковість: волонтерська діяльність не приносить фінансової вигоди. Можлива лише компенсація витрат, пов'язаних із

виконанням волонтерських обов'язків, але не виплата гонорарів;

- суспільна користь: волонтерська діяльність спрямоване на добрі справи, які змінюють світ на краще та допомагають вирішувати актуальні соціальні проблеми громади або світу.

Таким чином, волонтерська діяльність – це діяльність, яка базується на безкорисливій допомозі та прагненні зробити світ кращим.

Волонтерська діяльність в сучасному світі відіграє дуже важливу роль і має значний вплив на суспільство. Остання допомагає суспільству зрозуміти свій внесок у розвиток світу, підтримати та допомогти тим, хто потребує допомоги, а також створити сприятливе середовище для розвитку співпраці та солідарності.

Одним із головних аспектів волонтерської діяльності є можливість долучатися до важливих суспільних проєктів та сприяти їх втіленню. Волонтери допомагають розкрити потенціал суспільства, популяризувати цінності обізнаності та саморозвитку, а також сприяють формуванню стійкого та проактивного громадянства.

Крім того, волонтерська діяльність сприяє підвищенню рівня обізнаності громадськості щодо різних проблем, які існують у сучасному світі, та сприяє їх вирішенню. Волонтери можуть брати участь у різних заходах та кампаніях, спрямованих на захист прав людини, захист навколишнього середовища, боротьбу з бідністю та інші важливі завдання.

Таким чином, волонтерська діяльність має значення не лише для тих, кому воно допомагає безпосередньо, але й для всього суспільства в цілому. Волонтери – це ті, хто незламно допомагає зробити світ кращим і сприяє створенню більш гуманного та взаємопов'язаного суспільства.

У законодавстві України волонтерська діяльність визначається як добровільна, соціально орієнтована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами через надання допомоги [4]. Основою волонтерської діяльності є принципи законності, гуманності, рівності, добровільності, безоплатності та неприбутковості. Водночас робота або послуги, які виконуються на основі сімейних, дружніх чи сусідських стосунків, не вважаються волонтерською діяльністю. По суті, волонтерська діяльність – це безкорислива допомога тим, хто її потребує. Хоча воно не передбачає матеріальної винагороди, волонтери отримують інші цінності: можливість розвивати свої здібності, здобувати нові знання та навички, відчувати моральне задо-

волення й усвідомлювати свою корисність як для конкретної людини, так і для суспільства загалом.

Волонтери беруть на себе вирішення актуальних соціальних проблем у різних сферах: соціально-психологічній, економічній, культурній, гуманітарній. Вони поширюють цінності відповідальності, сприяють вихованню свідомої молоді та впровадженню позитивних змін у суспільстві.

Волонтерська діяльність може мати безліч форм: від плетіння маскувальних сіток і збору гуманітарної допомоги до евакуації людей із небезпечних регіонів або допомоги тваринам. Вона охоплює різні напрями, зокрема підтримку військових, допомогу внутрішньо переміщеним особам, надання правозахисної, психологічної, медичної чи інформаційної підтримки.

Згідно із законодавством, волонтер – це фізична особа, яка добровільно здійснює соціально орієнтовану неприбуткову діяльність через надання волонтерської допомоги. Волонтерами можуть стати громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, які є дієздатними. Неповнолітні особи здійснюють волонтерську діяльність за згодою батьків (усиновлювачів), прийомних батьків, батьків-вихователів або піклувальника. Неповнолітні особи не можуть надавати волонтерську допомогу за напрямами, визначеними абзацами восьмим, десятим, тринадцятим – п'ятнадцятим частини третьої статті 1 цього Закону, а також у медичних закладах. Іноземці та особи без громадянства здійснюють волонтерську діяльність через організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, інформація про які розміщена на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності [4].

Волонтерська діяльність в Україні регулюється Конституцією України, спеціальними законами, міжнародними договорами, які були ратифіковані Верховною Радою України, а також іншими нормативно-правовими актами, що забезпечує правову основу для розвитку волонтерської діяльності в країні.

Українське законодавство у сфері волонтерської діяльності базується на низці міжнародних документів, серед яких:

Загальна декларація волонтерів, ухвалена 14 вересня 1990 року на XI Всесвітній конференції Міжнародної асоціації добровольчих зусиль у Парижі. Цей документ підкрес-

лює важливість волонтерської діяльності для суспільства.

Декларація про волонтерську діяльність, прийнята у січні 2001 року на XVI Всесвітній конференції добровольців, яка акцентує увагу на значущості волонтерської діяльності для розвитку громадянського суспільства.

Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27 червня 2014 року, що регламентує співпрацю в різних сферах, включаючи волонтерську діяльність.

Конвенція Ради Європи про сприяння транснаціональній довгостроковій волонтерській службі молоді від 11 травня 2000 року, яка спрямована на залучення молоді до волонтерської діяльності.

Ключовим законодавчим актом, який регулює відносини у сфері волонтерської діяльності, є Закон України «Про волонтерську діяльність» [4], прийнятий у 2011 році, та визначає, зокрема: поняття волонтерської діяльності та волонтерської допомоги; права та обов'язки волонтерів; функції органів державної влади, відповідальних за реалізацію політики у сфері волонтерської діяльності; особливості правового статусу волонтерів та організацій, що їх залучають.

Додатково волонтерська діяльність регулюється такими законами: «Про громадські об'єднання» [5], який встановлює правові основи для створення та діяльності громадських організацій, у тому числі волонтерських; «Про благодійну діяльність та благодійні організації», що визначає механізми організації та підтримки благодійної діяльності; «Про соціальні послуги» [6], відповідно до якого волонтери можуть залучатися до надання соціальних послуг; «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», де волонтери визначені як суб'єкти соціальної роботи; «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [7], який регламентує взаємодію з волонтерами та благодійними організаціями для забезпечення прав ВПО; «Про внесення змін до Податкового кодексу України» (2022) [8], який надає додаткові податкові пільги волонтерам і неприбутковим організаціям в умовах війни.

Розвиток волонтерської діяльності підтримується Національною стратегією сприяння розвитку громадянського суспільства на 2021–2026 роки [19], яка включає заходи для популяризації та підтримки волонтерської діяльності. На виконання цієї стратегії був розроблений План заходів до 2024 року, який був спрямований на вдосконалення умов для волонтерів в Україні.

Кабінет Міністрів України також прийняв низку постанов для врегулювання окремих питань волонтерської діяльності, зокрема:

Постанова № 1212 від 19 грудня 2012 року «Про затвердження Порядку ведення Реєстру громадських об'єднань», визначає процедуру створення та ведення Реєстру громадських об'єднань [12].

Постанова № 604 від 19 серпня 2015 року [13], яка встановлює порядок виплати одноразової грошової допомоги волонтерам у разі загибелі, інвалідності чи поранення, пов'язаних із виконанням ними своїх обов'язків у військових умовах.

Постанова № 783 від 26 серпня 2020 року [14], що визначає повноваження Національної соціальної сервісної служби України, як органу, відповідального за реалізацію політики у сфері волонтерства.

Таким чином, в Україні створена чітка і багаторівнева правова база для регулювання та підтримки волонтерської діяльності, яка враховує як міжнародні стандарти, так і національні особливості.

У жовтні 2023 року Кабінет Міністрів ухвалив постанову «Про реалізацію експериментального проєкту з впровадження комплексної соціальної послуги для формування життєстійкості» [15]. Головною метою цього проєкту є зниження рівня стресу та тривожності серед українців, розвиток навичок надання першої психологічної допомоги (особливо дітям і літнім людям), а також навчання стресостійкості та запобігання психологічним травмам.

Проєкт також включає навчання волонтерів і надання допомоги в організації їхньої діяльності. У кожній громаді буде введено посаду координатора волонтерів, який сприятиме залученню волонтерів для надання необхідної допомоги місцевим жителям. Таким чином, впровадження цього проєкту допоможе зміцнити та скоординувати волонтерський рух на рівні громад.

Напрями волонтерської діяльності в Україні визначено в статті 1 Закону України «Про волонтерську діяльність». Вони включають:

Надання допомоги малозабезпеченим, безробітним, багатодітним, бездомним, безпритульним, а також особам, які потребують соціальної реабілітації чи перебувають у складних життєвих обставинах.

Догляд за хворими, людьми з інвалідністю, літніми людьми та іншими, хто потребує підтримки через фізичні чи матеріальні обмеження.

Допомога громадянам, які постраждали від техногенних чи природних катастроф, надзвичайних ситуацій, а також внаслідок війни, анти-терористичних операцій, заходів національної безпеки чи оборони, або ж жертвам соціальних конфліктів, нещасних випадків, злочинів, біженцям і внутрішньо переміщеним особам.

Надання допомоги особам, які через фізичні чи інші обмеження не можуть реалізувати свої права та законні інтереси.

Організація заходів, спрямованих на охорону навколишнього середовища, збереження культурної та історико-культурної спадщини, пам'яток історії та культури, місць поховання.

Підтримка організації національних і міжнародних заходів, зокрема спортивних, культурних, молодіжних та інших публічних і громадських подій.

Надання волонтерської допомоги для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного або природного походження.

Підтримка Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів та органів влади під час особливого періоду, правового режиму надзвичайного чи воєнного стану, антитерористичних операцій, забезпечення національної безпеки та оборони, протидії збройній агресії росії в Донецькій та Луганській областях.

Надання волонтерської допомоги для подолання наслідків бойових дій, терористичних актів, збройних конфліктів та тимчасової окупації.

Сприяння утвердженню української національної та громадянської ідентичності.

Допомога у відновленні та розвитку України після війни, зокрема в умовах збройної агресії з боку російської федерації.

Надання волонтерської допомоги постраждалим від бойових дій, терористичних актів, збройних конфліктів, тимчасової окупації та збройної агресії.

Підтримка органів пробації в нагляді за засудженими та проведенні соціально-виховної роботи.

Сприяння органам влади, місцевим самоврядним організаціям, підприємствам, установам та громадським організаціям у соціальній адаптації осіб, які відбули покарання або були звільнені від подальшого покарання.

Надання допомоги особам, які постраждали від інфекційних хвороб та епідемій.

Сприяння захисту та рятуванню тварин.

Надання волонтерської допомоги в інших напрямках, не заборонених законом.

Волонтерська діяльність може також здійснюватися онлайн через Інтернет та інші телекомунікаційні мережі.

Законодавець закріпив права та обов'язки волонтерів у статті 7 Закону України «Про волонтерську діяльність» [4]. Волонтер має право на:

- належні умови здійснення волонтерської діяльності, зокрема, отримання достовірної, точної та повної інформації про порядок та умови провадження волонтерської діяльності, забезпечення спеціальними засобами захисту, спорядженням та обладнанням;

- зарахування часу здійснення волонтерської діяльності до навчально-виробничої практики в разі її проходження за напрямом, що відповідає отримуваній спеціальності, за згодою навчального закладу;

- відшкодування витрат, пов'язаних зі здійсненням волонтерської діяльності;

- інші права, передбачені договором про провадження волонтерської діяльності та законодавством.

Волонтер зобов'язаний:

- сумлінно та своєчасно виконувати обов'язки, пов'язані з провадженням волонтерської діяльності;

- у випадках, визначених законодавством, проходити медичний огляд та надавати довідку про стан здоров'я;

- у разі необхідності проходити подальшу підготовку (перепідготовку);

- не допускати дій і вчинків, які можуть негативно вплинути на репутацію волонтера, організації чи установи, на базі якої провадиться волонтерська діяльність;

- дотримуватися правового режиму інформації з обмеженим доступом;

- у разі укладення договору про провадження волонтерської діяльності та одностороннього розірвання договору з ініціативи волонтера відшкодовувати прямі збитки, завдані ним, якщо це передбачено договором;

- відшкодовувати майнову шкоду, заподіяну внаслідок здійснення ним волонтерської діяльності, відповідно до закону.

Волонтери можуть діяти самостійно, через ініціативні групи або неприбуткові організації. Неприбуткові організації [11] займаються благодійною діяльністю та надають послуги для суспільства, не маючи на меті отримання прибутку. Співпраця з такими організаціями надає волонтерам переваги, такі як чіткий графік, визначені завдання, посвідчення та відшкодування витрат.

Індивідуальне волонтерство [9] або через ініціативні групи є ефективним для швидкого реагування, наприклад, на початку війни в Україні. Проте, такий формат стикається з проблемами, як обмежені ресурси та час. Закон регулює волонтерську діяльність здебільшого через неприбуткові організації, тому волонтери, що працюють самостійно, несуть відповідальність за свою безпеку та витрати.

Основна відмінність між громадськими організаціями (ГО) та благодійними фондами (БФ) полягає в нормативно-правовій основі та напрямках діяльності. ГО регулюється Законом «Про громадські об'єднання» і спрямована на захист прав і свобод осіб, а також задоволення соціальних, культурних та інших інтересів. БФ, регулюється Законом «Про благодійну діяльність», має на меті надання добровільної допомоги без отримання прибутку. Будь-яка ГО зі статусом юридичної особи, як і БФ, повинна вести бухгалтерський облік, фінансову та статистичну звітність, бути зареєстрованою в податкових органах і сплачувати до бюджету обов'язкові платежі відповідно до закону.

Аналізуючи принципи правового регулювання волонтерської діяльності, дослідники виокремлюють загальні та факультативні принципи. До загальних принципів належать: законність, верховенство права, юридична рівність, взаємна відповідальність держави та особи, гласність, справедливість, соціальна свобода, демократизм, гуманізм і рівність громадян. Факультативні принципи підкреслюють специфіку волонтерської діяльності, зокрема: безоплатність, загальнодоступність, недискримінація, забезпечення безпеки, раціональність, дотримання європейських стандартів, надання необхідних ресурсів та інформації, популяризація, гуманність у взаємовідносинах, реалістичність і взаємодопомога.

Згідно із законодавством, кожна волонтерська організація повинна діяти на основі статуту (положення), у якому зазначаються: назва, місцезнаходження, статус, організаційна та правова форма структури; предмет, мета, завдання та основні форми благодійної діяльності; порядок формування та функціонування органів управління; джерела фінансування та правила використання майна і коштів; порядок внесення змін до статуту; умови реорганізації чи ліквідації, а також використання майна та коштів у разі припинення діяльності; умови прийняття нових членів та виходу з організації; права і обов'язки членів волонтерської структури. У статуті також можуть бути включені

додаткові положення, що враховують специфіку діяльності організації.

Аналіз фахової літератури показує, що ключовими критеріями для класифікації волонтерських організацій є: статус, суб'єктивна специфіка членів, масштаб діяльності, джерела фінансування та об'єкти допомоги. Залежно від суб'єктивної специфіки членів, виділяють: а) організації інвалідів (наприклад, волонтерська організація «Поруч»); б) організації ветеранів (Національний комітет ветеранів війни, волонтерів та учасників бойових дій); в) організації осіб з обмеженими функціональними можливостями (Центр соціально-психологічної реабілітації дітей і молоді «Дивосвіт») тощо. За масштабом діяльності розрізняють: а) міжнародні; б) всеукраїнські; в) регіональні; г) місцеві організації. За джерелами фінансування волонтерські структури поділяються на: а) дотаційні (функціонують завдяки пожертвам); б) автономні (великі корпорації, що виділяють частину прибутку на благодійність).

Цілком слушно погодитися з П. В. Горіновим та Р. Г. Драпушко, що у нинішній Україні волонтерська діяльність – це доволі динамічний процес, що має розвинену морфологію та змінюється відповідно до потреб держави, суспільства або конкретних осіб [2, с. 5].

Аналізуючи моральні аспекти волонтерського руху, Л. Жужа зазначає, що основною мотивацією волонтера є почуття громадянського обов'язку перед своєю країною, народом та військовими, а також моральний обов'язок перед близькими людьми, які беруть участь у бойових діях [3].

О. Трубікова виокремлює ключові критерії, що найповніше розкривають сутність волонтерської діяльності. Серед них: ініціативність, суспільна корисність, відсутність фінансових очікувань, здійснення у вільний час, незалежність від особистих інтересів, вираження через працю та поза ієрархічними структурами [18].

З початком збройної агресії Російської Федерації проти України та запровадження воєнного стану пріоритетною стала допомога Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам і державним установам. Ця діяльність не лише доповнює, а інколи замінює функції державних структур, які через об'єктивні (війна, фінансові обмеження) та суб'єктивні (застарілі підходи до матеріального забезпечення, відсутність модернізації) причини не виконуються або реалізуються неефективно.

Головними отримувачами волонтерської допомоги є:

- особовий склад ЗС України (забезпечення продовольством, амуніцією, медикаментами, засобами гігієни, технічною підтримкою, ремонтом і вдосконаленням техніки);
- військові госпіталі та лікарні;
- полонені військовослужбовці та їхні сім'ї (інформаційна, пошукова та допомога в обміні полонених).

Серед технічної допомоги важливе місце займають проекти, пов'язані з модернізацією озброєння та веденням бойових дій щодо постачання сучасної снайперської зброї, боєприпасів, тепловізорів, безпілотників, а також інноваційних ІТ-продуктів (зокрема, картографічних систем «Армія SOS», ГІС «Арта», системи управління вогнем «Кропива» та інших). Також активно забезпечується військова техніка, що значно сприяє підвищенню обороноздатності країни.

Недостатній правовий захист українських волонтерів в умовах воєнного стану залишається значною проблемою, яка потребує термінового вирішення. Волонтери, які допомагають військовим або постраждалим від війни, нерідко стикаються з порушенням їхніх прав та ризикують своєю безпекою через відсутність чіткого законодавчого регулювання. Зокрема, вони можуть піддаватися фізичним загрозам через дії збройних сил конфліктуючих сторін або агресивну поведінку частини цивільного населення. Невизначений правовий статус волонтерів може викликати труднощі у взаємодії з державними органами, а в окремих випадках їхні дії можуть бути неправильно кваліфіковані як порушення закону. Як зазначає В.С. Сірко, правові механізми захисту волонтерів у випадках порушення їхніх прав та безпеки є недостатньо розвиненими [17, с. 125].

Необхідно вдосконалити процедури надання правової допомоги, забезпечення безпеки волонтерів і створення дієвих механізмів врегулювання конфліктів, що можуть виникати під час волонтерської діяльності.

Недостатність соціально-правового захисту волонтерської діяльності також сприяє зростанню випадків шахрайства серед волонтерів. Як великі волонтерські організації, так і окремі особи, які збирають допомогу для ЗСУ, іноді виявляються недоброчесними. Нерідко трапляються ситуації, коли шахраї в соціальних мережах, зокрема в Facebook, публікують оголошення про збір коштів, вказуючи реквізити своїх банківських карток, а отримані пожертви витрачають на власні потреби.

Як наголошують іноземні дослідники, довіра населення є ключовою для збільшення кількості волонтерів та підвищення ефективності їхньої діяльності, що сприяє досягненню спільних цілей, зокрема надання допомоги ЗС України. Втрата довіри може мати зворотний ефект, виправлення якого потребує значних зусиль.

Крім того, відсутність чітких норм щодо оподаткування волонтерської діяльності спричиняє різні трактування законодавства як з боку податкових органів, так і з боку волонтерів, що породжує невизначеність, конфлікти та стримує волонтерську активність, що може знижувати мотивацію займатися волонтерською діяльністю.

Беручи до уваги специфіку волонтерської діяльності, виникає потреба в запровадженні спеціального податкового режиму для волонтерських організацій, який враховував би їхню некомерційну природу та особливості функціонування. Окрім цього, волонтерські організації та волонтери потребують додаткової підтримки й консультацій щодо податкового обліку, щоб уникнути порушень податкового законодавства.

Варто зазначити, що волонтерська допомога надається на основі договору про здійснення волонтерської діяльності, укладеного з організацією чи установою, або без такого договору. У разі індивідуальної діяльності волонтери зобов'язані повідомляти отримувачів допомоги, що вони не співпрацюють із жодною організацією чи установою.

На нашу думку, вирішення цих проблем потребує вдосконалення податкового законодавства та забезпечення державної підтримки волонтерських організацій. Це сприятиме створенню умов для їх ефективного функціонування.

Першочергово необхідно внести зміни до нормативно-правових актів, які регулюють оподаткування волонтерської діяльності, зокрема до Постанови Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 року № 112. Також варто розширити перелік товарів, робіт та послуг, що не включаються до оподаткованого доходу фізичних осіб.

Незважаючи на обіцянки уряду звільнити від оподаткування товари, які волонтери надають для допомоги військовим, на практиці податкова служба вимагає сплати податків навіть за сировину для окупних свічок, наприклад, парафін та бджолиний віск. Аналогічно, такі поширені волонтерські товари, як каремати та термоси, також залишаються оподаткованими.

У воєнний час дистанційна правова допомога набуває особливої важливості, оскільки вона стає доступною для осіб, які перебувають у віддалених регіонах, за кордоном або не можуть особисто зустрітися з чиновниками через стан здоров'я чи інші обставини. Для цього були розроблені спеціальні електронні додатки, що дозволяють проводити онлайн-консультації та отримувати необхідні послуги. Водночас потрібно залучати більше адвокатів для надання безоплатної правничої допомоги певним категоріям громадян, оскільки їхня головна мета – це захист населення всіма законними способами, а не лише виграшні справи з вигідними клієнтами. Тому це питання потребує детальнішого удосконалення на законодавчому рівні та створення «юридичного волонтерства» шляхом внесення змін до чинного законодавства.

У розвитку волонтерської діяльності важливу роль відіграє соціальна реклама. До цього часу наукові дослідження не приділяли їй достатньо уваги, хоча вона має важливе значення для формування позитивного іміджу волонтерства, привернення уваги до соціальних проблем і мотивації людей до активної громадської діяльності. Соціальна реклама сприяє розвитку волонтерського руху, допомагаючи сформувати інтерес до цієї діяльності та стимулюючи людей до дій на користь суспільства.

Соціальна реклама є важливою складовою впливу на громадську свідомість і ефективно працює в прийнятті рішень. Вона поєднує раціональне, емоційне і психологічне впливи, що робить її переконливою і здатною змінювати ставлення до важливих соціальних проблем. В Україні питання соціальної реклами досі не врегульоване нормативно, хоча проєкт Закону «Про соціальну рекламу» був поданий до Верховної Ради ще у 2011 році. З початком повномасштабної війни соціальна реклама стала потужним інструментом у залученні громадян до суспільно корисної діяльності. Вона сприяє підвищенню престижу волонтерської діяльності та мотивує населення до участі в ініціативах. Однак для подальшого розвитку цього напрямку необхідно законодавчо врегулювати питання соціальної реклами, щоб уникнути її використання для політичних або агітаційних цілей.

Отже, під час трансформаційних змін щодо вдосконалення інституту волонтерства через нормативне регулювання слід обережно та виважено підходити до цього процесу, щоб забезпечити баланс між негативними наслідками та цілями, яких має досягти цей процес.

Для забезпечення ефективного правового регулювання волонтерської діяльності в умовах воєнного стану слід зосередитися на трьох ключових аспектах. По-перше, необхідно внести законодавчі зміни щодо товарів, закуплених волонтерами для Збройних Сил України, які не включені до переліку звільнених від оподаткування. По-друге, варто розглянути можливість запровадження пільгового податкового режиму для волонтерських організацій та осіб, що займаються волонтерською діяльністю, що сприятиме залученню більшої кількості громадян, особливо молоді, до волонтерства.

Крім того, важливо підвищити обізнаність суспільства про значення волонтерської допомоги в умовах війни через інформаційні кампанії та освітні заходи. По-третє, слід удосконалити механізми контролю та моніторингу волонтерської діяльності, щоб уникнути зловживань і забезпечити прозорість та ефективність у цій сфері. Як відзначила у своїй роботі В.В. Вашкович, правове регулювання соціальних послуг, які надаються волонтерами, потребує суттєвого вдосконалення.

Одним із кроків для покращення процедури надання соціальних послуг є запровадження практики оформлення таких послуг через укладання договорів. Це сприятиме, з одного боку, спрощенню адміністрування в цій сфері, а з іншого – підвищенню зручності для отримувачів послуг. Завдяки цьому вдасться чітко визначити, яку саме послугу буде надано і кому [1].

Крім того, важливим завданням є створення спеціальних програм та механізмів підтримки волонтерської діяльності в умовах воєнного стану. Ці ініціативи мають реалізовуватися за підтримки держави, місцевих органів влади та бізнесу. Вони можуть включати надання фінансової допомоги, матеріальних ресурсів, консультацій та інших видів підтримки, що сприятимуть розвитку волонтерського руху в умовах збройного конфлікту [16].

Система правового регулювання волонтерської діяльності в Україні в умовах воєнного стану потребує комплексного вдосконалення. Держава має чітко визначити правовий статус волонтерів, врегулювати їхні права та обов'язки, забезпечити їхню безпеку та соціальний захист. Окрему увагу слід приділити вдосконаленню норм оподаткування, зокрема визначенню видів товарів і послуг, що не підлягають оподаткуванню. Також необхідно підвищувати обізнаність громадськості щодо важливості підтримки волонтерського руху та

розвивати державно-приватні механізми сприяння волонтерським ініціативам.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Волонтерська діяльність в Україні є невід'ємною частиною підтримки як Збройних Сил України, так і громадянського суспільства в умовах протидії збройній агресії Російської Федерації. Вона відіграє ключову роль у збереженні суверенітету й територіальної цілісності нашої держави, виступаючи важливим інструментом солідарності й взаємодопомоги. Особливості волонтерської діяльності в Україні в умовах воєнного стану включають її екстраординарний характер, розвиток нестандартних форм взаємодії з державними структурами, охоплення великої частини населення та створення ефективних рішень для підтримки військових і громадян.

Попри високу довіру населення до волонтерів, їхня діяльність стикається з низкою викликів, пов'язаних із недосконалістю правового регулювання. Фрагментарність і неповнота законодавчої бази іноді створюють бюрократичні перешкоди, які можуть знижувати ефективність надання допомоги. В умовах воєнного стану ця проблема стає ще більш актуальною. Для підвищення ефективності волонтерської діяльності необхідно вдосконалити нормативно-правову базу. Спрощення процедур, забезпечення прозорості та легітимності волонтерських ініціатив, а також врахування специфіки умов війни стануть вагомими кроками до підвищення ефективності цієї діяльності. Перспективними напрямками подальших досліджень можуть бути розробка науково-методичних комплексів правових аспектів волонтерської діяльності в інтересах ЗС України під час відсічі збройній агресії РФ та надання (видання) необхідних інформаційних ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вашкович В. В. Адміністративно – правове забезпечення волонтерства як складова соціальної функції держави: дис.канд. юрид. наук: 12.00.07. Ужгород, 2019. 219 с.
2. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження: монографія / Павло Горінов, Ростислав Драпушко. Київ: Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с.
3. Жужа Л. Моральні аспекти волонтерського руху. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2015. Vol. 2, Iss. 2. С. 210–215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2015_2_2_33
4. Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 року № 3236/VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>

5. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 року № 2558-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>
6. Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 року № 2671-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
7. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 року № 1706-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
8. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України» від 15.08.2022 року № 2520-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2520-20#Text>
9. Наказ Міністерства фінансів України від 30 жовтня 2014 року № 1089 «Про затвердження Порядку формування та ведення Реєстру волонтерів антитерористичної операції та/або здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1471-14#Text>
10. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів під час війни, віра в перемогу (лютий–березень 2025р.). Разумков центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diachiv-stavlennia-do-vyboriv-pid-chas-viiny-vira-v-peremogu-liutyiberezen-2025r>
11. Податковий кодекс України від 02.12.2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
12. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Реєстру громадських об'єднань» від 19.12.2012 року № 1212 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1212-2012-п#Text>
13. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час надання волонтерської допомоги в районі проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, здійснення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації та/або іншої країни проти України, бойових дій та збройних конфліктів» від 19.08.2015 року № 604 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/604-2015-%D0%BF#Text>
14. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України» від 26.08.2020 року № 783 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#Text>
15. Постанова Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту із запровадження комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості» від 03.10.2023 року № 1049 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2023-п?find=1&text=волонт#w1_11
16. Потапенко В., Двігун А. Аналіз українського волонтерства на основі методології нових соціальних рухів. Національний інститут стратегічних досліджень. 2022. 9 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-11/volonterstvo_01112022.pdf
17. Сірко В.С. Волонтерство під час війни в Україні: права та гарантії. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. Вип. 2. С. 124–129.
18. Трубнікова О. А. Волонтерство як форма соціальної активності особистості. *Актуальні проблеми психології збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Київ, 2020. Т. 7, вип. 20. Ч. 2. С. 205–209.
19. Указ Президента України «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки» від 27.09.2021 року № 487/2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>
20. World Giving Index 2023 (Global trends in generosity) URL: <https://www.cafonline.org/docs/default-source/updated-pdfs-for-the-new-website/world-giving-index-2023.pdf>
21. World Giving Index 2024 (Global trends in generosity) URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/inside-giving/wgi/wgi_2024_report.pdf

REFERENCES:

1. Vashkovych, V. V. (2019). Administratyvno – pravove zabezpechennia volonterstva yak skladova sotsialnoi funktsii derzhavy [Administrative and legal support for volunteering as a component of the social function of the state]: dys.kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Uzhhorod, 219 s.
2. Volonterska diialnist v Ukraini: sotsialno-pravove doslidzhennia [Volunteering in Ukraine: a socio-legal study]: monohrafiia / Pavlo Horinov, Rostyslav Drapushko. Kyiv: Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky, 2022. 240 s.
3. Zhuzha? L. (2015). Moralni aspekty volonterskoho rukhu [Moral aspects of the volunteer movement]. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. Vol. 2, Iss. 2. S. 210–215. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrp_2015_2_2_33
4. Zakon Ukrainy "Pro volontersku diialnist" [Law of Ukraine "On Volunteer Activities"] vid 19.04.2011 roku № 3236-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>

5. Zakon Ukrainy "Pro sotsialnu robotu z simiamy, ditmy ta moloddiu" [Law of Ukraine "On Social Work with Families, Children and Youth"] vid 21.06.2001 roku № 2558-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>
6. Zakon Ukrainy "Pro sotsialni posluhy" [Law of Ukraine "On Social Services"] vid 17.01.2019 roku № 2671-VIII Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
7. Zakon Ukrainy "Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib" [Law of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons"] vid 20.10.2014 roku № 1706-VII Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
8. Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo spriannia rozvytkuvolonterskoi diialnosti ta diialnosti neprybutkovykh ustanov ta orhanizatsii v umovakh zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy" [Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine on Promoting the Development of Volunteer Activities and Activities of Non-Profit Institutions and Organizations in Conditions of Armed Aggression of the Russian Federation against Ukraine"] vid 15.08.2022 roku № 2520-IX Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2520-20#Text>
9. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 30 zhovtnia 2014 roku № 1089 "Pro zatverdzhennia Poriadku formuvannia ta vedennia Reiestru volonteriv antyterorystychnoi operatsii ta/abo zdiisnennia zakhodiv iz zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i oborony, vidsichi i strymuvannia zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii" [Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated October 30, 2014 No. 1089 "On approval of the Procedure for the formation and maintenance of the Register of volunteers of the anti-terrorist operation and/or the implementation of measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression of the Russian Federation"] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1471-14#Text>
10. Otsinka sytuatsii v kraini, dovira do sotsialnykh instytutiv, politykiv, posadovtsiv ta hromadskykh diiachiv, stavlennia do vyboriv pid chas viiny, vira v peremohu [Assessment of the situation in the country, trust in social institutions, politicians, officials and public figures, attitude towards elections during the war, belief in victory] (liutyi–berezen 2025r.). Razumkov tsentr. Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-pid-chas-viiny-vira-v-peremogu-liutyiberezen-2025r>
11. Podatkovi kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine] vid 02.12.2010 roku № 2755-VI Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
12. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia Reiestru hromadskykh obiednan" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Procedure for Maintaining the Register of Public Associations"] vid 19.12.2012 roku № 1212 Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1212-2012-p#Text>
13. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Deiaki pytannia vyplaty odnorazovoi hroshovoi dopomohy u razi zahybeli (smerti) abo invalidnosti volontera vnaslidok poranennia (kontuzii, travmy abo kalitstva), otrymanoho pid chas nadannia volonterskoi dopomohy v raioni provedennia antyterorystychnoi operatsii, zdiisnennia zakhodiv iz zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i oborony, vidsichi i strymuvannia zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii u Donetskii ta Luhanskii oblastiakh, zdiisnennia zakhodiv, neobkhidnykh dlia zabezpechennia oborony Ukrainy, zakhystu bezpeky naselennia ta interesiv derzhavy u zviazku z viiskovoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii ta/abo inshoi krainy proty Ukrainy, boiovykh dii ta zbroinykh konfliktiv" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of payment of one-time cash assistance in the event of death or disability of a volunteer as a result of injury (concussion, trauma or mutilation), received while providing volunteer assistance in the area of the anti-terrorist operation, implementing measures to ensure national security and defense, and repelling and deterring armed aggression of the Russian Federation in the Donetsk and Luhansk regions, implementation of measures necessary to ensure the defense of Ukraine, protect the security of the population and the interests of the state in connection with the military aggression of the Russian Federation and/or another country against Ukraine, hostilities and armed conflicts"] vid 19.08.2015 roku № 604 Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/604-2015-%D0%BF#Text>
14. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Deiaki pytannia Natsionalnoi sotsialnoi servisnoi sluzhby Ukrainy" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some Issues of the National Social Service of Ukraine"] vid 26.08.2020 roku № 783 Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#Text>
15. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro realizatsiiu eksperymentalnoho proektu iz zaprovadzhennia kompleksnoi sotsialnoi posluhy z formuvannia zhyttiistiikosti" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the implementation of a pilot project on the introduction of a comprehensive social service for the formation of resilience"] vid 03.10.2023 roku № 1049 Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2023-p?find=1&text=volont#w1_11
16. Potapenko V., Dvihun A. Analiz ukrainskoho volonterstva na osnovi metodolohii novykh sotsialnykh rukhiv [Analysis of Ukrainian volunteering based on the methodology of new social movements]. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. 2022. 9 s. Retrieved from:

- https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-11/volonterstvo_01112022.pdf
17. Sirko V.S. Volonterstvo pid chas viiny v Ukraini: prava ta harantii [Volunteering during the war in Ukraine: rights and guarantees]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys*. 2023. Vyp. 2. S. 124–129.
 18. Trubnikova O. A. Volonterstvo yak forma sotsialnoi aktyvnosti osobystosti [Volunteering as a form of social activity of an individual]. *Aktualni problemy psykholohii zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy*. Kyiv, 2020. T. 7, vyp. 20. Ch. 2. S. 205–209
 19. Ukaz Prezydenta Ukrainy “Pro Natsionalnu stratehiu spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2021–2026 roky” [Decree of the President of Ukraine “On the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021–2026”] vid 27.09.2021 roku № 487/2021 Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>
 20. World Giving Index 2023 (Global trends in generosity) Retrieved from: <https://www.cafonline.org/docs/default-source/updated-pdfs-for-the-new-website/world-giving-index-2023.pdf>
 21. World Giving Index 2024 (Global trends in generosity) Retrieved from: https://www.cafonline.org/docs/default-source/inside-giving/wgi/wgi_2024_report.pdf

Дата надходження статті: 20.06.2025

Дата прийняття статті: 20.07.2025

Опубліковано: 10.10.2025

Лісовська Юлія Петрівна,

кандидат юридичних наук, заступник завідувача кафедри адміністративного, фінансового та банківського права ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039; ivsd@i.ua; <https://orcid.org/0000-0001-9278-4487>

Лісовський Петро Миколайович,

доктор філософських наук, доцент, професор кафедри конституційного і адміністративного права юридичного факультету Інституту управління, технологій та права Державного університету інфраструктури та технологій, вул. Кирилівська, 9, м. Київ, 04071; syngaipm@i.ua; <https://orcid.org/0000-0002-0022-5483>

Бортник Валентин Анатолійович,

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та банківського права ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039; Valentinbortnik1954@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-1226-6215>

ІННОВАЦІЙНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК СТРАТЕГІЧНА СКЛАДОВА ОБОРОНОЗДАТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ КІБЕРСПЕЦСЛУЖБ СВІТУ

Анотація. Зростання кіберзлочинності, використання засобів кібертероризму у гібридних війнах та необхідність розбудови системи забезпечення кібернетичної безпеки України відповідно до визначених стратегічних напрямків з урахуванням тенденцій розвитку кіберпростору, сучасних викликів та загроз його безпеці є надзвичайно актуальними в контексті розвитку інформаційного суспільства.

Військова кібербезпека, також відома як військова кібербезпека або військовий кіберзахист, була розгорнута для захисту цифрових активів, комунікаційних мереж та ІТ-інфраструктури військових організацій і оборонних відомств. Основною метою цих процесів є захист життєво важливих військових даних для забезпечення безперервного виконання військових дій. Це включає захист військових мереж від зловмисних загроз і атак, а також забезпечення конфіденційності, точності та доступності критично важливих військових даних. Ці системи також включають процедури для створення та використання тактик виявлення, реагування та пом'якшення кіберінцидентів. Ці загрози включають спонсоровані державою кібератаки, хактивізм та операції, які проводять кіберзлочинці. У результаті цифрової трансформації, яка розширила потенційну поверхню атак, військові організації змушені інвестувати в рішення кібербезпеки, які відповідають суворим критеріям кібербезпеки, встановлених урядами та оборонними відомствами.

У нинішньому кліматі триваючої геополітичної напруженості та конфліктів кібербезпека набула першочергового значення для багатьох країн. Таким чином, ці обставини посилюють увагу до кіберспроможностей, як оборонних, так і наступальних. Інвестиції в заходи кібербезпеки тепер захищають пов'язані з обороною технології та програмне забезпечення. Зараз головним пріоритетом є захист життєво важливих військових інфраструктур від кібератак. Зараз військові організації координують заходи кіберзахисту та обмінюються інформацією про загрози з комерційним сектором і своїми міжнародними партнерами.

Ключові слова: кіберспецслужби світу, міжнародно-правовий рейтинг, обороноздатність, інфраструктура України, кібератаки, кібербезпека, антикорупційна політика, кіберзлочинність, повоєнна Україна.

Lisovska Yuliia Petrivna,

PhD in Law, Deputy Head of the Department of Administrative, Financial and Banking Law, Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str., Kyiv, 03039; ivsd@i.ua; <https://orcid.org/0000-0001-9278-4487>

Lisovskyi Petro Mykolayovych,

Doctor of Philosophy, Associate Professor, Professor at the Department of Constitutional and Administrative Law, Faculty of Law, Institute of Management, Technologies and Law, State University of Infrastructure and Technologies, 9, Kyrylivska Str., Kyiv, 04071; syngaipm@i.ua; <https://orcid.org/0000-0002-0022-5483>

Bortnyk Valentin Anatoliyovych,

PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Financial and Banking Law, Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str. Kyiv, 03039; Valentinbortnik1954@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-1226-6215>

INNOVATIVE AND INTELLECTUAL POTENTIAL AS A STRATEGIC COMPONENT OF THE DEFENSIVE INFRASTRUCTURE OF THE WORLD'S CYBER SPECIAL SERVICES

Abstract. *The growth of cybercrime, the use of cyberterrorism tools in hybrid wars, and the need to develop a system for ensuring Ukraine's cyber security in accordance with the defined strategic directions, taking into account the trends in the development of cyberspace, modern challenges and threats to its security, are extremely relevant in the context of the development of the information society.*

Military cybersecurity, also known as military cybersecurity or military cyber defense, was deployed to protect digital assets, communication networks, and IT infrastructure of military organizations and defense departments. The main goal of these processes is to protect vital military data to ensure the continuous execution of military operations. This includes protecting military networks from malicious threats and attacks, as well as ensuring the confidentiality, accuracy, and availability of critical military data. These systems also include procedures for creating and using tactics for detecting, responding to, and mitigating cyber incidents. These threats include state-sponsored cyberattacks, hacktivism, and operations conducted by cybercriminals. As a result of digital transformation, which has expanded the potential attack surface, military organizations are forced to invest in cybersecurity solutions that meet the stringent cybersecurity criteria set by governments and defense agencies.

In the current climate of ongoing geopolitical tensions and conflicts, cybersecurity has become a top priority for many countries. As such, these circumstances have increased the focus on cyber capabilities, both defensive and offensive. Investments in cybersecurity measures now protect defense-related technologies and software. The top priority is now to protect critical military infrastructure from cyberattacks. Military organizations are now coordinating cyber defense measures and sharing threat intelligence with the commercial sector and their international partners.

Key words: *cyber special services of the world, international legal rating, defense capability, infrastructure of Ukraine, cyberattacks, cybersecurity, anti-corruption policy, cybercrime, post-war Ukraine.*

Постановка проблеми. У кіберсучасній повенній Україні варто озвучити інтелектуальні знання із поколінь в покоління, що системно висвітлюють ритмодинаміку російсько-української війни. За особливих обставин необхідно висвітлити і фахові показники всім відомого із інформаційних джерел Інтернету – Британського Інституту вивчення війни. Така установа рейтингового значення, аналітичний центр якого спеціалізується на проблемах міжнародної безпеки та військової справи, в кіберсучасності є об'єднаною королівською інституцією з проблем оборони та безпеки, що заснована 1831 року за ініціативи фельдмаршала Артура Велсі.

Результати аналізу наукових публікацій. В основу написання даної статті покладено

аналіз чинного інформаційного законодавства, законопроекти, які стосуються предмета дослідження, а також творчий доробок відомих вчених, зокрема В. Білоуса, В. Брижка, О. Довганя, І. Дороніна, Є. Захарова, М. Присяжнюка, В. Рубана, Т. Ткачука, В. Фурашева та ін.

Метою статті є визначення концептуальних засад обороноздатної інфраструктури України з урахуванням сучасних загроз та перспектив розвитку.

Виклад основного матеріалу. З цього приводу, як свідчать відкриті інформаційні джерела, у січні 2023 року Рада з геостратегії (Велика Британія), Польський інститут міжнародних відносин та Рада зовнішньої політики «Українська призма» створили комісію

експертів із трьох країн, яка включала дипломатів, експертів та політиків із метою якісної оцінки тристоронніх відносин та визначення, як їх можна переформувати у геополітичному середовищі, дискурсивним за змістом.

Саме такий тристоронній формат залишається актуальним не лише як доповнення до наявних, багатосторонніх форматів (НАТО і ЄС), а й як спосіб посилення голосів країн, що намагаються протистояти російській агресії. Адже співпраця між Польщею, Україною та Великою Британією зміцнює європейську безпеку у період можливих внутрішньополітичних потрясінь у США, що відбуваються на тлі президентської політики США, яка послаблює здатність США гарантувати українську та європейську оборонну ініціативу. У цьому напрямку, як додатковий запобіжний механізм світової безпеки, тристороння співпраця між Польщею, Україною та Великою Британією має сприяти обороноздатній допомозі Україні як пришвидшення перемоги України над рашистами. Це, у свою чергу, передбачає: допомогу Україні у розбудові спроможностей стримування на передодні вступу її у членство НАТО; посилення національної стійкості трьох країн; консолідація двосторонньої та багатосторонньої військово-промислової співпраці; підготовка до надійного та стресостійкого післявоєнного миру. Ці сфери залишаються пріоритетними з огляду на те, як російська федерація застосовує терористичну кібердіяльність проти України та країн-членів НАТО. Адже путінсько-російський режим продовжує і надалі зловмисно маніпулювати медійним висвітленням з метою заплутування громадської думки стосовно власної діяльності та підриву довіри громадськості до національних інституцій.

Таким чином, Україна показує, як можна поєднувати усі виміри держави і громадянського суспільства на підтримку воєнних зусиль. Адже витривала морально-психологічна стресостійкість та войовничий дух самовідданості українських громадян слугує яскравим прикладом і для НАТО як ціннісно-сміслова настанова мудрості. Про це і свідчать численні ініціативи Альянсу, які звертають вагу на ефективно діючі практики інтелектуальної особи в повоєнній Україні. Тому, Польща і Велика Британія можуть разом знаходити і оцінювати висновки з українського бойового досвіду, які згодом можна застосувати ширше в структурі НАТО, що якісно впливатиме на міжнародно-правовий рейтинг. Звідси випливає, що

створення тристоронньої комісії між трьома урядами для впорядкування та посилення євроатлантичних стратегічних комунікацій перед Україною дозволить визначити потенційний масштаб, який може бути досягнутий на тристоронньому рівні. Це, зокрема, щодо переходу до спільного виробництва боєприпасів, безпілотників та іншого військово-технічного обладнання, необхідного Україні для перемоги над рашистами. Це також втілює спільні навчання та освітньо-наукові проекти, що значною мірою сприяють міжнародно-правовому рейтингу як шляхетно цивілізованому формуванню поліетнічного українства. Так, наприклад, цьому слугує приєднання Великої Британії до литовсько-польсько-української бригади, а також воєнно-оборонна співпраця з авангардними науково-дослідними інститутами міжнародної спільноти.

Крім того, російсько-українська війна показала слабкість колективної безпеки ООН і відсутність зобов'язань НАТО щодо країн, які не є його членами. На такому тлі відсутності колективної системи оборони в Азії створюється ризик для регіону, зокрема для Тайваню, який потенційно може постати наступною ціллю агресії Китаю. За таких обставин саме створення азійської версії НАТО має важливе значення для стримування КНР.

Адже в основу «азійського НАТО» можуть лягти існуючі альянси, такі як: США, Японія, Австралія, південна Корея, Канада, Філіппіни, Індія. Центральним елементом цієї структури може стати японсько-американський та український альянс. Також азійська версія НАТО повинна передбачати обмін американською ядерною зброєю або введенням ядерної зброї в регіон.

Мобілізація вітчизняної науки як інтелектуальний тренд у воєнно-нейромережевій криптосистемі державотворення. У наукових колах питання мобілізації їх інтелекту та самовизнання у світовий простір, як репутаційного розвитку міжнародної спільноти, ще з історичних часів минулого століття активно обговорювалося в 1960-х роках. Це був час, коли руйнувалися останні імперські проекти у світі, а саме: у Африці, Азії, Латинській Америці, а нації тим часом здобували демократично-правову незалежність. Згідно з цим інтелектуальний капітал, який був зосереджений у наукових середовищах цих суспільств, ентропійно виплеснувся у нове дискурсивне поле, яке фокусувалося на питанні деколонізації вище означених держав.

Однак, умовно кажучи, у західноєвропейських університетах слов'янські студії переважно розбудовувалися на візіях саме російських наукових середовищ. Адже, на наш погляд, радує те, що загалом Канада здійснює затребуваний за вимогами реального часу національний проєкт, коли йдеться про нагальне питання співжиття, співпраці всіх народів, культур, із яких складається канадська спільнота. *Так, у кіберсучасності повоєнної України активно діє видавнича програма Гарвардського українського інституту.* Саме цей академічний рейтинг глобально-регіонального характеру є інтелектуальним показником релевантності як співпраці західноєвропейських інституцій з українськими, а також з видавничими проєктами світу. Адже такий науковий розвиток українських студій світового рівня є складовою державної політики України як інтелектуальна артикуляція фундаментальних знань про Україну. Оскільки наша держава має і в подальшому активно просувати затребувані воєнним часом знання, зокрема, у сфері філософії, права, міжнародних відносин.

Отже, виходячи із міжнародно-правового рейтингу в глобально-регіональному вимірі кіберспецслужби світу розпочали предметно та змістовно свою як латентну (приховану, негласну тощо), так і явну, прозору кібердіяльність як контрольно-координуючий моніторинг у світлі єдиного електронного реєстру світового рівня. На наш погляд, означений конкурентноздатний рейтинг академічних осіб західноєвропейської та західноазійської цивілізацій, безсумнівно, свідчить про достовірну наявність інтелектуальних здобутків на рівні особи, держави та суспільства як результативної моделі кіберспецслужб світу в шляхетних намірах (благородних, лицарських, воєвничих тощо) постсучасності. Саме завдяки таким кіберспецслужбам світу стрімко розпочався корпускулярно-хвильовими темпами (квантовий стрибок) у вигляді новітнього циклу популяризації як репутації (самовизнання) українстики за кордоном, зокрема, у сфері юридичних досліджень. Проте, ще сьогодні вбачається поживалення пропагандистських антиукраїнських наративів в ідейному колі Канади. Знову ж таки не варто забувати, що в кіберсучасності повоєнна Україна також живе у контексті ізраїльської війни з ХАМАСом та ХАСБУЛОю (фінансованою Іраном), що на «руку» російському агресору, який зловмисно, відволікаючи увагу, закидає пропагандистські наративи в іще геополітичне поле інформаційної війни.

Тому, потрібно постійно та одностайно створювати у сучасних життєво необхідних сферах кібердіяльності інтелектуальну міць передового фронту як драйверу Перемоги України над путінсько-російським ворогом.

Кіберспецслужби України як злагоджений моніторинг та представництво міжвідомчо-силових структур щодо механізму адміністративно-правового забезпечення протидії корупції. У сучасну епоху цифровізації розв'язання проблем протидії корупції є одним із пріоритетних завдань в обороздатній інфраструктурі України. Адже корупція, як визначено у стратегії національної безпеки, затвердженій Указом Президента України від 26.05.2015 № 287/2015, визнана актуальною загрозою національної безпеки. За особливих обставин значний рівень корупції в Україні як складного деструктивного явища обумовлений відсутністю дієвих реформ у сфері протидії корупції та неякісною діяльністю органів правопорядку щодо виявлення корупційних правопорушень та притягнення винуватців до відповідальності. Саме тому запобігання і протидія корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням є одним із пріоритетних завдань кіберспецслужб України, в якій нагальне місце посідає контррозвідка. При цьому, за наявності в конкретних випадках, із негласними повноваженнями, покладаються ці функції на внутрішню безпеку у відповідних установах (підрозділах, структурах, організаціях тощо).

Особливої питомої ваги набуває ефективність антикорупційної політики в органах прокуратури, заходи якої в обороздатній інфраструктурі України цілеспрямовані не лише на виявлення і притягнення до відповідальності осіб, які вчинили корупційні правопорушення, а на усунення причин виникнення та розповсюдження корупції серед її працівників. Це вимагає більш ретельної кібердіяльності «з боку керівництва органів прокуратури щодо створення праводієвого механізму комплексних заходів організаційного, профілактичного, навчального, науково-методологічного та дисциплінарного характерів щодо недопущення корупційних правопорушень в органах прокуратури та створення корупційних ризиків, а також зростання рівня свідомості працівника щодо несприйняття корупції» [1, 3]. Тому система адміністративно-правового забезпечення протидії корупції повинна відповідати соціально-економічним умовам, за яких матиме ефективний результат.

Висновки. Таким чином, комплексне дослідження обраної проблематики з урахуванням оновленого законодавства, зокрема, про прокуратуру та протидію корупції не проводилось у воєнно-оборонній інфраструктурі саме інтелектуального капіталу України. Це негайно потребує системного наукового аналізу сучасного стану адміністративно-правового забезпечення протидії корупції в органах прокуратури України, що цілком сприятиме міжнародному рейтингу держави у західноєвропейській цивілізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Подоляка С. А. Адміністративно-правове забезпечення протидії корупції в органах прокуратури в Україні. автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. К. 2019. 38 с.
2. Лісовський П. М., Подоляка С. А., Лісовська Ю. П. Спецслужби держав світу: ентропія, балістика, логістика: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Кондор». 2019. 289 с.
3. Лісовський П. М. Контррозвідка: квантова безпека та громадськість: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Кондор». 2020. 188 с.
4. Лісовський П. М., Лісовська Ю. П. Воєнна квантова безпека як інституційне кіберчислення а адміністративно-правовому режимі: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. 114 с.
5. Лісовський П. М., Лісовська Ю. П. Воєнна мережева криптосистема: державотворчий інноваційний контекст: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. 114 с.
6. Лісовський П. М., Бортник В. А., Лісовська Ю. П. Адміністративне право України: воєнний режим, відповідальність, територіальна цілісність6 навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Кондор», 2024. 300 с.

REFERENCES:

1. Podolyaka, S. A. (2019). Administratyvno-pravove zabezpechennya protydyi koruptsiyi v orhanakh prokuratury v Ukraini [Administrative and legal support for combating corruption in prosecutorial bodies in Ukraine]. Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovooho stupenya doktora yurydychnykh nauk. K. 38 p.
2. Lisov's'kyi, P. M., Podolyaka, S. A., Lisov's'ka, Yu. P. (2019). Spetssluzhby derzhav svitu: entropiya, balistyka, lohistyka: navchal'nyy posibnyk [Special services of the world: entropy, ballistics, logistics: a textbook]. K.: Publishing house "Kondor". 289 p.
3. Lisov's'kyi, P. M. (2020). Kontrozvidka: kvantova bezpeka ta hromads'kist': navchal'nyy posibnyk. [Counterintelligence: quantum security and the public: a textbook]. Kyiv: Publishing house "Kondor". 188 p.
4. Lisov's'kyi, P. M., Lisov's'ka, Yu. P. (2023). Voyenna kvantova bezpeka yak instytutsiynе kiberchyslennya a administratyvno-pravovomu rezhymi: monohrafiya [Military quantum security as institutional cyber computing in the administrative-legal regime: monograph]. K.: Lira-K Publishing House. 114 p.
5. Lisov's'kyi, P. M., Lisov's'ka, Yu. P. (2024). Voyenna merezheva kryptosystema: derzhavotvorchyy innovatsiynyy kontekst: monohrafiya [Military network cryptosystem: state-building innovative context: monograph]. K.: Lira-K Publishing House. 114 p.
6. Lisov's'kyi, P. M., Bortnyk, V. A., Lisov's'ka, Yu. P. (2024). Administratyvne pravo Ukrainy: voyennyi rezhym, vidpovidal'nist', terytorial'na tsilisnist' navchal'nyy posibnyk [Administrative law of Ukraine: military regime, responsibility, territorial integrity, textbook.]. Kyiv: Publishing house "Kondor". 300 p.

Дата надходження статті: 20.06.2025

Дата прийняття статті: 20.07.2025

Опубліковано: 10.10.2025

Марусяк Лідія Олегівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Зелена, буд. 149, корпус 4, м. Львів, 79028; lidabat@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-9268-7580>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ПОСЛУГ

Анотація. У статті аналізуються законодавчий та доктринальні підходи до визначення правової категорії «послуга» як предмета договору про надання послуг та окремого об'єкта цивільних прав. Підкреслено, що інститут послуг у національному праві не отримав однозначного та чіткого розуміння та тлумачення. Відсутність законодавчого визначення категорії «послуга» зумовлює неузгодженості у застосуванні правових норм, які регламентують порядок надання певних видів послуг. Немає єдиного підходу до розуміння сутності категорії «послуга» й у доктрині цивільного права. В ЦК України норми, які встановлюють загальні положення про надання послуг і які можуть застосовуватися до всіх договорів про надання послуг, виокремлено у гл. 63. Положення цієї глави поширюються і на такі види договорів, які взагалі не передбачені законодавством, але своїм предметом мають надання послуги, що полягає у вчиненні певної дії або здійсненні певної діяльності. Легальне визначення поняття договору про надання послуг наводиться у ст. 901 ЦК України. Договір про надання послуг є складним зобов'язанням, що складається з двох органічно поєднаних між собою зобов'язань: по-перше, правовідношення, в якому виконавець повинен надати послугу, а замовник наділений правом вимагати виконання цього обов'язку; по-друге, правовідношення, в якому замовник зобов'язаний оплатити надану послугу, а виконавець має право вимагати від замовника відповідної оплати. Відповідно до ст. 177 ЦК України, послуга є окремим об'єктом цивільних прав, а також предметом договору про надання послуг. Наводяться доктринальні визначення поняття та Існуючі концепції щодо розуміння сутності категорії «послуга». Виділяються характерні ознаки «послуги» як правової категорії. Встановлено, що за критерієм нормативної визначеності договори з надання послуг поділяються на такі, що передбачені ЦК України або іншими нормативно-правовими актами, та такі, що хоч і не передбачені чинним законодавством, однак поширені в договірній практиці учасників цивільних правовідносин (договори про надання готельних, фінансових, театральновидовищних, телекомунікаційних, освітніх послуг, послуг з громадського харчування, послуг сурогатного материнства тощо).

Ключові слова: правова категорія, послуга, цивільно-правовий договір, договір про надання послуг, предмет договору, зобов'язання, об'єкт цивільних прав, корисний ефект, нематеріальний характер.

Marusyak Lidia Olehivna,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at the Department of Law of the Lviv Institute Interregional Academy of Personnel Management, 149, Zelena Str., Building 4, Lviv, 79028; lidabat@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-9268-7580>

PROBLEMATIC ISSUES REGARDING THE DETERMINATION OF THE SUBJECT MATTER OF A CIVIL LAW CONTRACT FOR THE PROVISION OF SERVICES

Abstract. The article analyzes legislative and doctrinal approaches to the definition of the legal category “service” as the subject of a contract for the provision of services and a separate object of civil rights. It is emphasized that the institution of services in national law has not received a clear and unambiguous understanding and interpretation. The absence of a legal definition of the “service” category leads to inconsistencies in the application of legal norms that regulate the procedure for providing certain types of services. There is no single approach to understanding the essence of the “service” category in the doctrine of civil law either. In the Civil Code of Ukraine, the norms that establish general provisions on the provision of services and that can be applied to all contracts on the provision of services are highlighted in Ch. 63. The provisions of this chapter also apply to such types of contracts that are not provided for by legislation at all,

but have as their subject the provision of a service, which consists in the performance of a certain action or the performance of a certain activity. The legal definition of the concept of a contract for the provision of services is given in Article 901 of the Civil Code of Ukraine. A contract for the provision of services is a complex obligation consisting of two organically interconnected obligations: first, a legal relationship in which the executor must provide a service, and the customer has the right to demand the fulfillment of this obligation; secondly, a legal relationship in which the customer is obliged to pay for the provided service, and the performer has the right to demand the corresponding payment from the customer. According to Art. 177 of the Civil Code of Ukraine, the service is a separate object of civil rights, as well as the subject of a contract for the provision of services. Doctrinal definitions of the concept and existing concepts regarding the understanding of the essence of the "service" category are given. Characteristic features of "service" as a legal category are distinguished. It was established that, according to the criterion of normative certainty, contracts for the provision of services are divided into those provided for by the Central Committee of Ukraine or other normative legal acts, and those that, although not provided for by the current legislation, are common in the contractual practice of participants in civil legal relations (agreements on the provision of hotel, financial, theatrical and entertainment, telecommunications, educational services, catering services, surrogate motherhood services, etc.).

Key words: legal category, service, civil law contract, contract for the provision of services, subject of the contract, obligation, object of civil rights, beneficial effect, intangible nature.

Постановка проблеми. Прийнятий 16 січня 2003 року Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) вперше у вітчизняному законодавстві нормативно виокремив такий інститут цивільного права, як договір про надання послуг. Включення цього договору у ЦК України є закономірним процесом, який спрямований на реформування приватного права України та надання йому статусу певної нормативної довершеності [13, с. 6]. Виокремлення і об'єднання в єдину групу договірних зобов'язань з надання послуг дозволить виявити закономірності в правовому регулюванні опосередковуваних ними відносин і сформулювати пропозиції щодо удосконалення механізму їх правового регулювання, а отже, має не тільки теоретичне, а й практичне значення [8, с. 235].

За умов глобалізації світової економіки, глибоких соціально-економічних трансформацій сфера послуг набуває найдинамічнішого розвитку, а від її належного правового забезпечення залежать зростання національної економіки, підвищення конкурентоспроможності країни на світових ринках послуг. Утім чинні законодавчі акти, які встановлюють загальні положення щодо зобов'язання, договору про надання послуг та договорів про надання окремих видів послуг, не завжди складаються в чітку та послідовну систему регулювання, чим породжують численні колізії та є причиною формування неоднозначної практики вирішення спорів, що виникають із приводу належного виконання договірних зобов'язань із надання послуг [6, с. 174].

Інститут послуг у національному праві не отримав однозначного та чіткого розуміння

та тлумачення. Відсутність законодавчого визначення категорії «послуга» зумовлює неузгодженості у застосуванні правових норм, які регламентують порядок надання певних видів послуг. Немає єдиного підходу до розуміння сутності категорії «послуга» й у доктрині цивільного права [12, с. 88–89].

Окремі проблеми розвитку цивільно-правового інституту надання послуг проаналізовано в працях таких вчених, як: О. А. Беянович, В. Е. Беянович, А. А. Герц, М. М. Гудима, С. Г. Деледивка, В. С. Мілаш, В. В. Рєзнікова, А. А. Телестакова, Н. В. Федорченко, Г. М. Ярошевська та ін. Але вченими неоднаково трактується поняття категорії «послуга» та визначаються її характерні ознаки, що ускладнює відмежування договору про надання послуг від інших цивільно-правових договорів.

Метою статті є аналіз законодавчого та доктринального підходів до визначення правової категорії «послуга» як предмета договору про надання послуг та окремого об'єкта цивільних прав.

Виклад основного матеріалу. У сучасному цивільному праві України відносини з надання послуг є предметом регулювання зобов'язальних норм, а послуги визнаються як одна із провідних категорій у системі об'єктів цивільних прав. Саме тому питання створення і функціонування системи договорів про надання послуг займає одне із чільних місць в системі зобов'язального права України [13, с. 7].

В ЦК України норми, які встановлюють загальні положення про надання послуг і які можуть застосовуватися до всіх договорів про надання послуг, виокремлено у гл. 63 [16].

Положення глави 63 ЦК можуть застосовуватися до всіх договорів про надання послуг, якщо це не суперечить суті зобов'язання (ч. 2 ст. 901 ЦК) [16]. Це означає, що при відсутності спеціального законодавства відносини сторін, що впливають із зобов'язань про надання послуг, регулюються нормами глави 63 ЦК. Положення цієї глави поширюються і на такі види договорів, які взагалі не передбачені законодавством, але своїм предметом мають надання послуги, що полягає у вчиненні певної дії або здійснення певної діяльності [1].

Стаття 901 ЦК України визначає договір про надання послуг як договір, за яким одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором [16].

Отже, послуга є предметом всіх договорів про надання послуг, а також, відповідно до ст. 177 ЦК України, окремим об'єктом цивільних прав [16].

Проте, Цивільним кодексом не надано легального визначення поняття послуги, що створює неоднозначність їх розуміння та визначення.

Відтак, виходячи зі змісту ч. 1 ст. 901, поняття послуги багатьма вченими визначається як окрема дія чи їх сукупність, або як здійснення певної діяльності.

Так, М. Гудима вважає, що послугу можна визначити як специфічну діяльність, що виражається за допомогою здійснення дій, не заборонених чинним законодавством, з метою задоволення потреб суб'єктів цивільного права, яка містить корисний ефект у самій собі або спрямована на досягнення результату, який не має уречевленого характеру, тобто є нематеріальним і тому невіддільним від самої послуги [4, с. 9].

Як дію або сукупність дій (діяльність), об'єднаних однією метою – створенням корисного ефекту визначає поняття послуги Н. Федорченко [14, с. 11].

Як зазначає А. Мірзоян, у цивілістичній науці існує точка зору, що предметом договору про надання послуг є дії у вигляді діяльності. Проте в науці є й інша точка зору, відповідно до якої основною одиницею практичної діяльності прийнято вважати цілеспрямовані дії і тому предмет послуги повинен розкриватися через діяльність, що реалізується шляхом послідовно вчинюваних

дій або комплексу дій, орієнтованих на розв'язання певного завдання (операції). І перша, і друга точка зору, на думку цитованого автора, є неточними, оскільки предметом послуги може бути і вчинення певної дії і здійснення певної діяльності (як комплекс дій, орієнтованих на розв'язання певного завдання) [7, с. 668–669].

Аналіз статті 901 ЦК України дозволяє А. Телестаковій виділити наступну систему ознак послуги як правової категорії: корисний ефект, що задовольняє потребу замовника і споживається в процесі надання; відсутність гарантованого позитивного результату; невіддільність (або невід'ємність) послуги від виконавця послуги; надається у відповідності до завдання замовника [13, с. 52–53]. В окремих випадках, вважає авторка, ознакою послуги є фідучіарність. Ч. 1 ст. 902 ЦК України встановлюється вимога щодо надання послуги виконавцем особисто [16]. Це вказує на особисто довірчий характер правовідносин між виконавцем і замовником [13, с. 52–53].

Таким чином, на думку А. Телестакової, послуга – це специфічний об'єкт цивільних прав, продукт корисної дії або діяльності, що не має майнового вираження, результат, якої (послуги) не має юридичного значення і не може бути гарантованим, яка надається за завданням замовника і передбачає її надання особисто виконавцем і є невіддільним від нього (виконавця) [13, с. 53–54].

Схожий перелік ознак послуги надає І. Відловська: послуга спрямована на досягнення певного корисного і правомірного результату; в послугах власне дія набуває значення явища, вона не має матеріального, речового результату, і в цьому полягає корисний ефект послуги; послуга спрямована на задоволення потреб і має грошову оцінку; послуга невіддільна від джерела, тісно пов'язана з особою виконавця та процесом її надання, надання послуги здійснюється виконавцем особисто; виконавець надає послугу не у будь-який час, а надання послуги передуює завдання (замовлення) замовника; послугу неможливо зберігати, вона існує лише на той час, коли надається; надання та споживання послуги відбувається одночасно. Виконавець зобов'язується надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, що впливає з суті ст. 901 ЦК; виконавець послуги не може гарантувати певний позитивний результат, оскільки в послугах «продається» (передається) не, власне, результат, а дії, що призвели до нього [2].

Заслугує на увагу думка Г. Ярошевської, котра, досліджуючи особливості правової моделі договору про надання юридичних послуг, доходить висновку, що «розкрити юридичний зміст послуги повністю можливо лише з урахуванням деяких її економічних ознак. По перше, будь-яка послуга, у тому числі і юридична, може виявлятися тільки в процесі здійснення певних доцільних дій чи діяльності (як сукупності дій), спрямованих безпосередньо на задоволення тієї чи іншої потреби особи. Особливість потреб замовника (клієнта), як правило, полягає у тому, що вони роблять носієм корисних властивостей, корисного ефекту сам процес праці юриста, а саме здійснення останнім певної дії чи здійснення конкретної діяльності юридичного характеру. Процес задоволення потреб замовника – це процес засвоєння ним тих чи інших корисних властивостей діяльності (дії) суб'єкта надання юридичних послуг. Іншими словами, послуга – це благо, що становить собою сукупність корисних властивостей конкретної діяльності, її корисний ефект, здатне задовольнити інтерес (потреби) замовника у вирішенні тих чи інших юридичних питань. Таким чином, юридичною послугою потрібно визнати саме корисний ефект як сукупність корисних властивостей дій (діяльності) юридичного характеру виконавця, безпосередньо направлених на задоволення потреб замовника» [17, с. 370]. При цьому авторка додає, що «послуга – це результат дії, що здійснюється у відповідності з цивільно-правовим обов'язком особи, яка не пов'язана зі створенням конкретного матеріального об'єкта. Однак, оскільки корисний ефект (благо) можна відокремити від самої діяльності виконавця лише подумки, за допомогою наукової абстракції, то умовно послугою іменують таку діяльність особи, результат якої не має упредметненої, матеріальної форми і являє собою певний корисний ефект, здатний задовольнити ті чи інші людські потреби» [17, с. 370].

В. Резнікова вважає, що «складність розробки поняття «послуга» полягає, передусім, у відсутності єдиного розуміння економічної сутності даного явища. В економічній науці послуги визначаються як дії, діяльність, економічне благо, функції, економічні відносини, зміна інституціональної одиниці тощо. А тому можна припустити, що кожне з цих економічних значень послуги опосередковується адекватною правовою формою. Відповідно, можливість вироблення єдиного поняття послуги

через поєднання у визначенні всіх його значень видається сумнівною, зокрема, через те, що: до послуг відносять всі економічні блага, які не можна віднести до сільського господарства та промислового виробництва (залишковий принцип формування сектору послуг вплинув на неконкретність та абстрактність економічного розуміння послуги); до послуг відносять численні та різноманітні дії, спрямовані на різноманітні об'єкти; ці численні та різноманітні дії відносяться існуючою офіційною статистикою до одного класу економічних благ; послуга – це гнучкий об'єкт, межі якого не є стабільними, сталими і легко змінюються під впливом об'єктивних економічних умов конкретної сфери господарювання. Цим пояснюються численні невдачі науковців при формулюванні доктринального визначення поняття «послуги» як економіко-правової категорії» [11, с. 60–61].

Існуючі концепції щодо розуміння сутності категорії «послуга» В. Резнікова зводить до наступного переліку: 1) визначення сутності послуги через діяльність (дію); 2) визначення послуги як результату діяльності; 3) як компроміс між першими двома, - концепція, за якою сутність послуги виводиться через сукупність (нерозривну єдність) діяльності та її результату; 4) визначення сутності послуги як діяльності, що не має уречевленого результату; 5) визначення сутності послуг через співвідношення «робіт» та «послуг», яке в свою чергу проводиться через відсутність уречевленого результату як основну ознаку послуги; 6) аналіз сутності послуг як різновиду благ, через аналіз сутності блага; 7) визначення сутності послуги через категорію «функції»; 8) розкриття сутності послуги через поняття економічних відносин та/або правовідносин; 9) визначення сутності послуги через тлумачення її як зміни в стані інституціональної одиниці [10, с. 105].

Верховний Суд України, пояснюючи природу договірної зобов'язання з надання послуг, зазначав, зокрема, наступне: договір про надання послуг є складним зобов'язанням, що складається з двох органічно поєднаних між собою зобов'язань: по-перше, правовідношення, в якому виконавець повинен надати послугу, а замовник наділений правом вимагати виконання цього обов'язку; по-друге, правовідношення, в якому замовник зобов'язаний оплатити надану послугу, а виконавець має право вимагати від замовника відповідної оплати [1].

Глава 63 ЦК України не містить вичерпного переліку договорів про надання послуг і не про-

водить їх класифікації. Немає однозначного підходу до систематизації цієї групи договорів і на доктринальному рівні [3, с. 47–48].

Значущими для віднесення певних договорних конструкцій саме до договору послуг, на думку С. Деледивки, є запропоновані Н. Федорченко загальні ознаки, які об'єднують усі договірні зобов'язання в окрему групу, що опосередковує надання послуг: а) діяльність виконавця не втілюється в речовому результаті; б) законодавство не передбачає контролю з боку замовника за процесом надання йому послуги; в) споживання послуги відбувається в процесі її надання; г) ризик недосягнення належного ефекту наданої послуги лежить на замовнику [5, с. 71].

Конструкція договору про надання послуг, закріплена в ст. 901 ЦК, є імперативною (так само, як і конструкції інших поіменованих в ЦК видів договорів), яку сторони не можуть змінювати на власний розсуд. Ця конструкція включає в себе лише вчинення певної дії або здійснення певної діяльності виконавцем, і не включає досягнення результату цієї діяльності [1].

На це звертає увагу і В. Мілаш, котра зазначає що «всі договори, предметом яких є послуги, що надаються в межах суспільного виробництва, вітчизняне законодавство поєднало в єдиний договірний тип, який репрезентовано однією базовою договірною моделлю. Так, згідно зі ст. 901 ЦК України, за договором про надання послуг, одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням іншої (замовника) надати послугу, яка споживається у процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором. Але за умов великої різноманітності послуг, поглиблення їх диверсифікації нормативне закріплення єдиної базової моделі договору про надання послуг і спільних правил щодо укладання та виконання таких договорів не є вдалим з погляду її практичного застосування» [6, с. 81].

Усі договірні конструкції, основи яких передбачені і закріплені законодавчо, належать до поіменованих договорів у сфері надання послуг.

Окрім поіменованих договорів, які передбачені ЦК України, зокрема договорів перевезення, транспортного експедирування, зберігання, страхування, доручення, комісії, на практиці для регулювання відносин з надання послуг застосовуються непоіменовані договори,

кількість яких постійно зростає, що обумовлено розширенням сфери послуг [3, с. 47–48].

У сучасних умовах, зазначає С. Погрібний, науковці почали досліджувати нові види договорів, не відомих попередньому законодавству. У зв'язку із цим, на думку вченого, серед різновидів класифікацій договорів слід виокремити такий класифікаційний вид, як поіменовані та непоіменовані договори, оскільки визначення місця останніх у системі договірних прав, а отже, і з'ясування їхнього юридичного змісту й характеристик становить очевидну складність. До непоіменованих відносять, наприклад, договори про надання медичних, освітніх, аудиторських, маркетингових, рекламних, ритуальних та інших послуг [9, с. 291].

Підсумовуючи викладені у юридичній літературі позиції авторів щодо непоіменованих договорів, С. Деледивка визначає непоіменований договір як договір, можливість укладення якого прямо не передбачено в ЦК України й інших актах цивільного законодавства або який не містить визначеної законодавством форми, проте який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства, є виявом принципу договірної свободи, його застосовують учасники відносин на практиці та регулюють за правилами аналогії закону чи аналогії права [5, с. 56].

Отже, підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що за критерієм нормативної визначеності договори з надання послуг поділяються на такі, що передбачені ЦК України або іншими нормативно-правовими актами (договори перевезення, транспортного експедирування, комісії, доручення, зберігання, позики, кредиту, агентський договір, договір морського буксирування, договір про надання правової допомоги, договір про надання туристичних послуг тощо), та такі, що хоч і не передбачені чинним законодавством, однак поширені в договірній практиці учасників цивільних правовідносин (договори про надання готельних, фінансових, театральних, видовищних, телекомунікаційних, освітніх послуг, послуг з громадського харчування, послуг сурогатного материнства тощо) [8, с. 261].

Висновки. Таким чином, загальна правова регламентація відносин, пов'язаних із наданням різноманітних послуг, знайшла своє відображення в гл. 63 ЦК, присвяченій договору про надання послуг. Ст. 901 ЦК встановлює загальне правило про можливість застосування норм цієї глави до всіх договорів про надання послуг. Дане правило стає важливим при регулюванні непоіменованих договорів.

Єдиною істотною умовою договорів про надання послуг є їх предмет, яким виступає сама нематеріальна послуга, тобто певне нематеріальне благо, яке надається однією особою (виконавцем) і споживається іншою особою (замовником) у процесі вчинення виконавцем певних дій або здійснення певної діяльності [15, с. 268]. Зміст договорів про надання послуг залежить від конкретного виду договору і є надзвичайно різноманітним.

Договорам про надання послуг властиві як загальні ознаки цієї правової категорії, так і специфічні риси, притаманні окремим видам цього типу договірних зобов'язань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горблянський В. Я. Договір про надання послуг як різновид споживчого договору. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2016. Випуск 39. Том 1. С. 46–49
2. Гудима М. М. Предмет договору про надання туристичних послуг за законодавством України: Автореф. Дис... к.ю.н. 12.00.03; НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України. Київ. 2016. 18 с.
3. Деледівка С. Г. Договір про розміщення реклами в цивільному праві України: дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Національна академія внутрішніх справ. Київ. 2020. 212 с.
4. Дзера О. В., Луць В. В., Кузнецова Н. С. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 1800 с.
5. Дзера О. В. Договірне право України. Загальна частина : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 896 с.
6. Дзера О. В. Договірне право України. Особлива частина : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 1200 с.
7. Майданик Р. А., Кузнецова Н. С., Рябоконь Є. О. Цивільне право. Практикум : навч. посіб. Вид. 3-тє, перероб. і доп. Київ : Алерта, 2019. 622 с.
8. Мілаш В. Правове регулювання договірних відносин із надання послуг за сучасних ринкових умов. *Вісник Національної академії правових наук України*, 2013. № 2 (73). С. 174–184
9. Мірзоян А. А. Сутність послуги як об'єкта цивільних прав. *Держава і право. Серія: Юридичні і політичні науки* 2006. Випуск 33. С. 665–670
10. Оновлення договірних регулювань приватно-правових відносин в Україні : монографія / за заг. ред. А. Б. Гриняка, О. О. Кота, М. Д. Пленюк. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. 488 с.
11. Погрібний С. О. Вчення про цивільно-правовий договір. *Правова доктрина України : у 5 т. Т. 3. Доктрина приватного права*. Харків : Право. 2013. С. 291–315.

12. Резнікова В. В. Послуга та суміжні правові категорії. *Університетські наукові записки*. 2009. № 2 (30). С. 105–115.
13. Резнікова В. В. Сутність категорії «послуга»: аналіз існуючих концепцій. *Вісник господарського судочинства*. 2009. Т. 1. С. 58–68
14. Світлак І. Послуга як об'єкт цивільних прав. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. № 1. т. 2. С. 88–93
15. Телестакова А. А. Правове регулювання відносин з надання послуг. Навч. пос. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 160 с.
16. Федорченко Н. В. Зобов'язання з надання послуг у цивільному праві України: Теоретико-правові засади: автореф. дис... д.ю.н. 12.00.03; НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України. Київ. 2015. 39 с.
17. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 976 с.
18. Цивільне право України. Особлива частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1176 с.
19. Спасибо-Фатєєва І. В. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар. Комплект 12 т. Київ : ЕКУС, 2022. 7840 с.
20. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. Відом. Верхов. Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.
21. Ярошевська Г. М. Договір про надання юридичних послуг: особливості правової моделі. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 37. С. 367–376.

REFERENCES:

1. Horblyans'kyi, V. YA. (2016). Dohovir pro nadannya posluh yak riznovyd spozhyvchoho dohovoru [Contract for the provision of services as a type of consumer contract]. *Naukovyy visnyk Uzhhorod's'koho natsional'noho universytetu. Seriya PRAVO*. Vypusk 39. Tom 1. S. 46–49
2. Hudyma, M. M. (2016). Predmet dohovoru pro nadannya turystychnykh posluh za zakonodavstvom Ukrayiny [Subject of the contract for the provision of tourist services under the legislation of Ukraine]: Avtoref. Dys... k.yu.n. 12.00.03; NDI pryvat. prava i pidpryyemnytstva NAPrN Ukrayiny. Kyiv. 18 s.
3. Deledyva, S. H. (2020). Dohovir pro rozmishchennya reklamy v tsyvil'nomu pravi Ukrayiny [Contract for the placement of advertising in the civil law of Ukraine]: dys. ... doktora filosofiyi za spetsial'nistyu 081 – Pravo. Natsional'na akademiya vnutrishnikh sprav. Kyiv. 212 s.
4. Dzera, O. V., Luts', V. V., Kuznyetsova, N. S. (2019). Naukovo-praktychnyy komentar Tsyvil'noho kodeksu Ukrayiny [Scientific and practical commentary on the Civil Code of Ukraine]. Kyiv : Yurinkom Inter, 1800 s.

5. Dzera, O. V. (2021). Dohovirne pravo Ukrainy [Contract law of Ukraine]. Zahal'na chastyna : pidruchnyk. Kyiv : Yurinkom Inter, 896 s.
6. Dzera, O. V. (2021). Dohovirne pravo Ukrainy [Contract law of Ukraine]. Osoblyva chastyna : pidruchnyk. Kyiv : Yurinkom Inter, 1200 s.
7. Maydanyk, R. A., Kuznyetsova, N. S., Ryabokon', YE. O. (2019). Tsyvil'ne pravo [Civil law]. Praktykum : navch. posib. Vyd. 3-tye, pererob. i dop. Kyiv : Alerta, 622 s.
8. Milash, V. (2013). Pravove rehulyuvannya dohovirnykh vidnosyn iz nadannya posluh za suchasnykh rynkovykh umov [Legal regulation of contractual relations for the provision of services under modern market conditions]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi pravovykh nauk Ukrainy*, № 2 (73). S. 174–184
9. Mirzoyan, A. A. (2006). Sutnist' posluhy yak ob'yekta tsyvil'nykh prav [The essence of a service as an object of civil rights]. *Derzhava i pravo. Seriya: Yurydychni i politychni nauky*. Vypusk 33. S. 665–670
10. Onovlennya dohovirnoho rehulyuvannya pryvatnopravovykh vidnosyn v Ukraini [Updating the contractual regulation of private law relations in Ukraine] : monohrafiya / za zah. red. A. B. Hrynyaka, O. O. Kota, M. D. Plenyuk. Kyiv : NDI pryvat. prava i pidpryyemnytstva im. akad. F. H. Burchaka NAPrN Ukrainy, 2020. 488 s.
11. Pohribnyy, S. O. (2013). Vchennya pro tsyvil'no-pravovyy dohovir [The doctrine of civil law contract]. *Pravova doktryna Ukrainy : u 5 t. T. 3. Doktryna pryvatnoho prava*. Kharkiv : Pravo. S. 291–315.
12. Ryznikova, V. V. (2009). Posluha ta sumizhni pravovi katehoriyi [Service and related legal categories]. *Universytet-s'ki naukovy zapysky*. № 2 (30). S. 105–115.
13. Ryznikova, V. V. (2009). Sutnist' katehoriyi «posluha»: analiz isnuyuchykh kontseptsiy [The essence of the category «service»: analysis of existing concepts]. *Visnyk hospodars'koho sudochynstva*. T. 1. S. 58–68
14. Svitlak, I. (2017). Posluha yak ob'yekt tsyvil'nykh prav [Service as an object of civil rights]. *Aktual'ni problemy pravoznavstva*. № 1. T. 2. S. 88–93
15. Telestakova, A. A. (2010). Pravove rehulyuvannya vidnosyn z nadannya posluh [Legal regulation of relations for the provision of services]. Navch. pos. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury, 160 s.
16. Fedorchenko, N. V. (2015). Zbov'yazannya z nadannya posluh u tsyvil'nomu pravi Ukrainy [Obligations for the provision of services in the civil law of Ukraine]: Teoretyko-pravovi zasady: avtoref. dys... d.yu.n. 12.00.03; NDI pryvat. prava i pidpryyemnytstva NAPrN Ukrainy. Kyiv. 39 s.
17. Tsyvil'ne pravo Ukrainy [Civil Law of Ukraine]. Zahal'na chastyna : pidruchnyk / za red. O. V. Dzery, N. S. Kuznyetsovoyi, R. A. Maydanyka. Kyiv : Yurinkom Inter, 2018. 976 s.
18. Tsyvil'ne pravo Ukrainy [Civil Law of Ukraine]. Osoblyva chastyna : pidruchnyk / za red. O. V. Dzery, N. S. Kuznyetsovoyi, R. A. Maydanyka. Kyiv : Yurinkom Inter, 2018. 1176 s.
19. Spasybo-Fatyeyeva, I. V. (2022). Tsyvil'nyy kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. Naukovo-praktychnyy komentar. Komplekt 12 t. Kyiv : EKUS, 7840 s.
20. Tsyvil'nyy kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine] vid 16 sichnya 2003 r. Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy. 2003. № 40–44. St. 356.
21. Yaroshevs'ka, H. M. (2007). Dohovir pro nadannya yurydychnykh posluh: osoblyvosti pravovoyi modeli [Contract for the provision of legal services: features of the legal model]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 37. S. 367–376.

Дата надходження статті: 20.06.2025

Дата прийняття статті: 20.07.2025

Опубліковано: 10.10.2025

Муравйов Кирило Володимирович,

доктор юридичних наук, професор, ректор ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039; <https://orcid.org/0000-0002-4422-4116>

Заросило Володимир Олексійович,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права ім. князя Володимира Великого ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039; <https://orcid.org/0000-0001-6935-5449>

Крютченко Людмила Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту держави і права імені князя Володимира Великого ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039; <https://orcid.org/0009-0005-1289-9935>

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ

Анотація. У науковій статті проаналізовано окремі аспекти забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану в Україні. Проаналізовано склад категорії «національна безпека» і встановлено, що в цілому законодавчого чіткого визначення складу національної безпеки в Україні немає. Склад зазначеної категорії формується в переважній більшості в наукових працях та дисертаційних дослідженнях.

Доведено, що в сучасний період розвитку суспільства питання інформаційної безпеки стало одним з головних і тому забезпечення інформаційної безпеки має досить велике значення.

Відсутність чіткого визначення складових національної безпеки певною мірою сприяло зниженню рівня уваги до окремих аспектів забезпечення національної безпеки, таких як демографічний та інформаційний.

У статті звернуто увагу на зазначені аспекти національної безпеки і особливо на питання інформації та інформаційної політики. Стосовно демографічної ситуації проаналізовано стан населення в Україні та доведено, що в сучасних умовах необхідно розроблення відповідної програми стимулювання народжуваності. Окремі заходи щодо підвищення виплати за народження дітей зазначеної проблем не вирішують і крім того підвищення, які пропонується затвердити у Верховній Раді України є недостатнім.

Крім того є необхідність більш детального аналізу народжуваності в Україні, адже кількість громадян які виїхали з України становить приблизно четверту частину населення.

Щодо інформації та інформаційної політики доведено, що в сучасних умовах необхідно посилення кримінальної відповідальності за ненавмисне розповсюдження інформації, яка може бути використана як у військових цілях так і для проведення інформаційно-пропагандистських спеціальних операцій, які впливають на стан суспільства в цілому. Зазначені спеціальні операції проводяться працівниками спеціальних служб Російської Федерації з використання фактів і подій, які висвітлюються громадянами України у відкритих джерелах

Запропоновано додати доповнення до статті 114-2 Кримінального кодексу України з метою зниження кількості відкритої інформації яка використовується ворогом.

Ключові слова: національна безпека, складові національної безпеки, демографічний аспект національної безпеки, інформаційна безпека, OSINT, правове регулювання інформаційного поля, система інформації, використання інформації, інформаційно – пропагандистські спеціальні операції, кримінальна відповідальність за розповсюдження інформації.

Muravyov Kyrylo Volodymyrovych,

Doctor of Law, Professor, Rector of the Private Joint-Stock Company "Higher Educational Institution "Interregional Academy of Personnel Management", 2, Frometivska Str., Kyiv, 03039; <https://orcid.org/0000-0002-4422-4116>

Zarosylo Volodymyr Oleksiyovych,

Doctor of Law, Professor, The Head of the Department of Law Enforcement and Anti-corruption Activities of the Educational and Scientific Institute of Law named after Volodymyr Veliky of the Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str., Kyiv, 03039; <https://orcid.org/0000-0001-6935-5449>

Kryutchenko Lyudmila Anatolyivna,

Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Law Enforcement and Anti-Corruption Activities Institute of Law named after Volodymyr Veliky of the Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str., Kyiv, 03039; <https://orcid.org/0009-0005-1289-9935>

NATIONAL SECURITY IN MARTIAL LAW AND THE FEATURES OF ITS PROVISION AND THE USE OF OPEN SOURCES OF INFORMATION

Abstract. The scientific article analyzes certain aspects of ensuring national security in martial law in Ukraine. The composition of the category "national security" is analyzed and it is established that in general there is no clear legislative definition of the composition of national security in Ukraine. The composition of the specified category is formed in the vast majority in scientific works and dissertation research.

It is proved that in the modern period of development of society, the issue of information security has become one of the main ones and therefore ensuring information security is of quite great importance.

The lack of a clear definition of the components of national security has to some extent contributed to a decrease in the level of attention to certain aspects of ensuring national security, such as demographic and information.

The article draws attention to the mentioned aspects of national security and especially to the issues of information and information policy. Regarding the demographic situation, the state of the population in Ukraine is analyzed and it is proved that in modern conditions it is necessary to develop an appropriate program to stimulate the birth rate. Separate measures to increase the payment for the birth of children do not solve the mentioned problem and, moreover, the increase that is proposed to be approved by the Verkhovna Rada of Ukraine is insufficient.

In addition, there is a need for a more detailed analysis of the birth rate in Ukraine, because the number of citizens who have left Ukraine is approximately a quarter of the population.

Regarding information and information policy, it is proved that in modern conditions it is necessary to strengthen criminal liability for the unintentional dissemination of information that can be used both for military purposes and for conducting information and propaganda special operations that affect the state of society as a whole. These special operations are carried out by employees of the special services of the Russian Federation using facts and events covered by citizens of Ukraine in open sources

It is proposed to add an addition to Article 114-2 of the Criminal Code of Ukraine in order to reduce the amount of open information used by the enemy.

Key words: national security, components of national security, demographic aspect of national security, information security, OSINT, legal regulation of the information field, information system, use of information, information and propaganda special operations, criminal liability for dissemination of information.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Теоретичною основою статті є широкий спектр наукових джерел, окремих нормативно-правових актів та статистичні дані України. Висвітлення окремих аспектів складових національної безпеки розглядалося багатьма дослідниками.

Серед них доцільно визначити таких як Доронін І. М., Маркович Х. М., Гончаренко О. та деяких інших.

Слід зазначити, що в цілому в наукових працях досить часто розглядалися питання інформаційної безпеки та її складових. Проте такий аспект демографічної безпеки, саме в результаті війни почав розглядатися після масштабного вторгнення Російської Федерації в Україну. Зазначену складову національної безпеки роз-

глядали такі дослідники як Буковинський А., Огарьова Н.М., Грицишена З.О та деякі інші. Питання інформаційної безпеки та протидії інформаційним загрозам також чимало авторів аналізували зазначені складові національної безпеки (Рудник Л.І., Лукьянова Г. Ю, Беспалов І.О.)

Досить розгорнуту характеристику сучасному етапу забезпечення інформаційної безпеки та кібербезпеки дав доктор наук Доронін І.М., який висвітлив майже всі аспекти сучасної системи забезпечення інформаційної безпеки в Україні

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою пропонованого наукового дослідження є аналіз складових національної безпеки в період воєнного стану та висвітлення окремих аспектів, які поряд з військовою небезпекою становлять загрозу для українського суспільства і держави

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Питання національної безпеки після запровадження воєнного стану стало першим на порядку денному всіх державних структур а також всіх осіб, які мають будь-якій стосунок до забезпечення національної безпеки. Підтримання відповідного рівня національної безпеки на сьогодні є головним, адже це питання існування держави

У зазначеному питанні не можна говорити, що є головні напрями, які впливають на стан національної безпеки та другорядні. Всі питання які стосуються національної безпеки є головними.

У законі «Про національну безпеку» [1], на жаль, немає чіткого переліку складових Національної безпеки. Ми можемо тільки взяти напрями чи стратегії, які визначені у законі і які включають:

- воєнну безпеку;
- кібербезпеку;
- оборонну безпеку;
- громадську безпеку та безпеку у сфері цивільного захисту;
- безпеку оборонно-промислового комплексу України;
- безпеку кордонів;

Окремі дослідники брали за основу Закон України і визначали більше напрямів чи складових національної безпеки. Так наприклад, Чижов Д.А. висвітлюючи основні напрям стратегії національної безпеки визначає наступні напрями забезпечення національної безпеки:

- забезпечення вільного розвитку людини;
- забезпечення воєнної безпеки;
- забезпечення громадської безпеки та цивільного захисту України;
- забезпечення розвитку оборонно-промислового комплексу;
- забезпечення економічної безпеки;
- забезпечення енергетичної безпеки;
- забезпечення екологічної безпеки та адаптації щодо зміни клімату;
- забезпечення біологічної безпеки;
- забезпечення інформаційної та кібербезпеки;
- розвиток забезпечення зовнішньополітичної діяльності;
- розвиток системи державної безпеки;
- розвиток та забезпечення охорони кордонів;
- забезпечення продовольчої безпеки;
- розробка і розвиток національної розвідувальної програми [2].

На нашу думку, він певною мірою визначає складові національної безпеки проте у роботі не висвітлені всі напрями які мають бути включені до національної безпеки.

Маркович Х.М. висуває думку, що об'єкти національної безпеки в українському законодавстві на сьогодні не визначені. Аналіз законодавства показує, що до об'єктів національної безпеки відносяться такі:

- державний суверенітет України;
- територіальна цілісність держави;
- демократичний конституційний лад України

а також інші національні інтереси [3]

Він також висловлює думку, що національна безпека забезпечує захист суверенітету України, національних цінностей, стабільність існування суспільства в цілому, економічний розвиток держави, життя, здоров'я і безпеку громадян в цілому, а також певною мірою запобігає конфліктам та війнам [3].

Ці категорії можна також вважати складовими національної безпеки, але вони досить загальні і не включають всіх питань національної безпеки.

Доронін І.М. пише, що складові національної безпеки можна визначити за видами безпеки, які має забезпечувати держава. Він відносить до складових такі види напрямів безпеки які визначені в нормативних актах [4]. Конкретизуючи дане питання він пропонує такі складові національної безпеки види безпеки як «воєнну, зовнішньополітичну, державну, економічну, інформаційну, екологічну та кібербезпеку...» [4].

Разом з тим в законодавстві до зазначених визначень додається та інші.

Ряд дослідників розглядають національну безпеку як загальну категорію. Її завданням є забезпечення захищеності в першу чергу життєво важливих інтересів держави, а також прав і свобод людини та суспільства в цілому від зовнішніх та внутрішніх загроз [4]. Тобто складовими національної безпеки можна вважати саме такі категорії.

Таким чином одностайності у визначенні складових національної безпеки серед науковців не спостерігається.

На нашу думку, найбільш важливим аспектом, або можна сказати однією з головних разом з воєнною складовою національної безпеки можна вважати інформаційну безпеку. Якщо ми проаналізуємо визначення інформаційної безпеки яке дане в Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» то ми в принципі можемо сформулювати що таке визначення охоплює більшість складових національної безпеки держави. Крім того на сьогодні ми можемо стверджувати, що інформація, якщо її використовувати з певною позитивною чи негативною метою, може повністю змінювати окремі держави (як приклад Російська Федерація, де правдива інформація практично заборонена законодавством) або впливати на життя і здоров'я цілих регіонів і держав.

У зазначеному Законі України визначено, що інформаційна безпека це «стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації» [6].

Виходячи з цього визначення та важливості інформаційних потоків ми можемо певною мірою стверджувати, що інформаційна безпека на сьогодні визначає існування і розвиток всіх видів безпеки, які визнаються як складові національної безпеки [8].

Щодо власне інформаційної безпеки, можна констатувати, що державою та і приватними особами на сьогодні застосовуються різноманітні форми і методи щодо її забезпечення. Це і кодування і різні види зміни у інформації, закриття окремих напрямів розповсюдження інформації та т. ін.

Проте у світі та й в Україні поширюється інша тенденція. Вона має назву OSINT, [7] що в перекладі означає розвідка, або збирання будь-якої інформації з відкритих джерел. Зазначена інформація в майбутньому може використовуватися з різною метою в тому числі і на шкоду національній безпеці [9].

Розглядаючи складові національної безпеки та напрями діяльності державних органів щодо її забезпечення ми пропонуємо звернути увагу на окремі аспекти, які певною мірою не висвітлюються дослідниками.

Ці аспекти стосуються демографічних аспектів які безпосередньо пов'язані з національною безпекою [16].

Можна констатувати, що сьогодні одним з головних напрямів забезпечення національної безпеки поряд з забезпечення оборони держави необхідно розробити заходи щодо збереження нації в цілому, адже близько 7 мільйонів громадян виїхало за кордон [10]. До зазначеної кількості включено лише трудових мігрантів та воєнних мігрантів, які офіційно перетнули кордони України. Проте не врахована кількість осіб, які перетнули кордони поза межами контролю-пропускних пунктів.

При цьому щодо воєнних мігрантів то в переважній більшості це сім'ї з дітьми і питання повернення їх до України є досить проблематичним. Велика частина чоловіків, які ухиляються від мобілізації також пересікає кордони і вони також можуть не повернутися.

Другою проблемою є також забезпечення демографічної безпеки [17; 18]. На сьогодні народжуваність в Україні є досить низькою, тим більше, що витрати на утримання осіб позбавлених волі дітей зросли досить високо. Верховна Рада України розробила законопроект про збільшення виплати при народженні дитини до 50 тисяч, проте, на нашу думку, це досить мало, адже якщо дитина народжується у сім'ї тимчасово переміщених осіб, яким треба платити за житло та відшкодовувати інші витрати зазначена сума є мізерною [11].

Дуже важливою проблемою на сьогодні є також діяльність державних установ щодо протидії інформаційно – пропагандистським спеціальним операціям. ФСБ росії досить активно аналізує і працює в різних сферах які включають мовні питання, культурні, історичні та інші питання, які у окремих громадян викликають розгубленість, тривожність та певною мірою сприяють зниженню бажання залишатися в Україні, що також сприяє відтоку населення. З іншого боку розповсюджуються

вигадані дані про втрати у Збройних силах України, про проблем тимчасово переміщених основні та т. ін.

При цьому вони навіть подають інформацію українською мовою та роблять посилення на офіційних осіб держави. При цьому наші громадяни в переважній більшості несвідомо постачають відповідну інформацію для інформаційно – пропагандистських спеціальних операцій.

Ворог як вже зазначалось аналізує всі дані, які висвітлюються в соціальних мережах та в інших засобах масової інформації

Використання відкритих джерел інформації (OSINT), яку досить часто окремі засоби масової інформації, блогери та і прості громадян показують і яка на їхню думку не може принести шкоду. Зазначену інформацію наприклад, громадяни отримують безпосередньо спостерігаючи навколишню обстановку [15].

До такої інформації можна віднести фото місць, які стали ціллю ворожих безпілотників, відомості про місце перебування родичів військовослужбовців Збройних силах України або про інші факти та події, які певною мірою пов'язані з військовими діями та ситуацією в Україні [14].

Слід зазначити що у ФСБ росії працюють десятки чи навіть сотні аналітиків, які вивчають всю відкриту інформацію і аналізують її. Частина інформації одразу передається військовим Російської Федерації і використовується у військових цілях, а частина аналізується, добавляються окремі факти, які перекручується і входять до складу інформаційно – пропагандистських спеціальних операцій. При цьому навіть використання відкритої певною мірою небезпечної інформації може принести певну шкоду.

При цьому питання про обмеження права на інформацію в умовах воєнного стану не здійснюється. Окремі дослідники доводять, що Україна вважає пріоритетними вимоги міжнародного законодавства у сфері обміну та отримання інформації, тому не можна обмежувати доступ громадянам у отриманні та розповсюдженні інформації [12]. Погоджуючись з даною точкою зору водночас, треба розробити відповідний механізм притягнення до відповідальності осіб, які у відкритому доступі повідомляють інформацію, яка використовується ворогом з метою проведення інформаційно – пропагандистські спеціальні операції.

Розглядаючи питання розповсюдження подібної інформації можливо зробити більш

чіткими покарання за такі дії. Наприклад, у статті 114-2 Кримінального кодексу України «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану» [13] у частині 1, де йдеться мова про поширення інформації стосовно переміщення зброї та інших матеріалів військового призначення, після «...офіційних джерелах країн партнерів» додати доповнення «та іншої інформації, яка використовується спеціальними службами з метою дискредитації Збройних сил України та проведення інформаційно-пропагандистських спеціальних операцій».

При цьому для встановлення осіб, які здійснили розповсюдження відповідної інформації можливе використання форм і методів оперативно-розшукової діяльності.

Таким чином розглядаючи питання про забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану та широкомасштабного вторгнення Російської Федерації в Україні необхідно врахувати певні аспекти:

- конкретизувати складові національної безпеки і по можливості чітко їх визначити в окремих законодавчих актах;

- особливу увагу пропонується приділити забезпеченню інформаційної безпеки, оскільки в сучасний період саме інформація відіграє провідну роль не тільки у військових діях, але й в підтриманні відповідного рівня стабільності в суспільстві;

- запропонувати встановлення кримінальної відповідальності за поширення інформації, яка може бути використана з військовою метою, тобто наприклад, для конкретизації ударів по збройним силам України або підприємствам, що забезпечують життєдіяльність міст і сіл, а також для інформаційно-пропагандистських спеціальних операцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про національну безпеку Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 31, ст.241
2. Чижов Д. А. Загальна характеристика та юридична регламентація стратегії національної безпеки України URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e815cbaf-ac1a-44d0-939b-3048fb81af63/content>
3. Маркович Х. М. Національна безпека України: понятійно-категоріальне осмислення *Наукові*

- записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. Випуск 38/2023 URL: <https://file:///C:/Users/VA/Downloads/838-Article%20Text-1517-2-10-20230725.pdf>
4. Гончаренко О., Джангузин Р., Лисицин Е. Громадянський контроль і система національної безпеки. *Національна безпека України*. 2003. № 1. С. 39–46.
 5. Доронін І. М. Національна безпека України в інформаційну епоху: теоретико-правове дослідження: дис.... д-ра юрид. наук.: спец. 12.00.01. Київ, 2020. 539 с.
 6. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 09.01.2007 № 537-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16>
 7. Жмур Н. В., Землянікіна М. П., Історія становлення та сучасний стан технології пошуку інформації OSINT Юридичний вісник 3 (64) 2022 URL: [file:///C:/Users/VA/Downloads/15%20\(5\).pdf](file:///C:/Users/VA/Downloads/15%20(5).pdf)
 8. Пугачов О. І. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки України в сучасних умовах. *Наукові перспективи*. № 4 (46) 2024 URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/10961>
 9. Дорошенко Т.В. Проблемні питання забезпечення інформаційної безпеки держави в умовах повномасштабної агресії. *Наукові перспективи*. № 4(46) (2024) URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/niu/article/view/13242>
 10. Від початку повномасштабної війни за кордон виїхало трохи більше ніж 4 мільйони українців URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3939548-vid-pocatku-povnomasstabnoi-vijni-zakordon-viihali-trohi-bilse-niz-4-miljoni-ukrainciv-libanova.html>
 11. Пришляк Н. 50 тисяч гривень на дитину: Рада підтримала довгоочікуваний законопроект URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/viplati-za-narodzheniya-ditini-2025-ukrajina-zbilshila-sumu-13102935.html>
 12. Рудник Л. І. Правові засади обмеження права на доступ до інформації в умовах воєнного стану. *ВІСНИК НТУУ «КПІ»*. Політологія. Соціологія. Право. Випуск 4(60) 2023 URL: [file:///C:/Users/VA/Downloads/296975-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-685400-3-10-20240201%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/VA/Downloads/296975-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-685400-3-10-20240201%20(1).pdf)
 13. Кримінальний кодекс України Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25–26, ст.131 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
 14. Лукьянова Г. Ю. , Яремко Д. В. Особливості реалізації та обмеження права на інформацію в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2023/69.pdf
 15. Безпалов І. О. Правові засади інформаційної безпеки під час дії правового режиму воєнного стану. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: право, публічне управління та адміністрування № 1 2024. URL: file:///C:/Users/VA/Downloads/01_05_11_2024_Bespalov.pdf
 16. Буковинський А. Демографічна безпека України як результат осмислення і подолання демографічної кризи: інтегративний методологічний підхід *Філософія освіти*. 2024. 30 (2) URL: <file:///C:/Users/VA/Downloads/854-Article%20Text-1395-2-10-20250312.pdf>
 17. Огарьова Н. М. Демографічна безпека України внаслідок соціальних катастроф в умовах сьогодення. *Наукові перспективи*. № 4 (24) 2023 URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/4380>
 18. Грицишена З. О. Державна політика забезпечення демографічної безпеки: характеристика основних понять. *Економіка управління та адміністрування*. № 1 (111) 2025 URL: <https://ema.ztu.edu.ua/article/view/328635>

REFERENCES:

1. Pro natsionalnu bezpeku Zakon Ukrainy [On National Security Law of Ukraine] of June 21, 2018 № 2469-VIII Bulletin of the Verkhovna Rada (VVR), 2018, No. 31, p. 241
2. Chyzhov, D. A. Zahalna kharakterystyka ta yurydychna rehlamentatsiia stratehii natsionalnoi bezpeky Ukrainy [General characteristics and legal regulation of the national security strategy of Ukraine] Retrieved from: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e815cbaf-ac1a-44d0-939b-3048fb81af63/content>
3. Markovych, H. M. (2023). Natsionalna bezpeka Ukrainy: poniatiino-katehorialne osmysleniia [National security of Ukraine: conceptual and categorical understanding]. *Scientific notes of the Lviv University of Business and Law. Economic series. Legal series*. Issue 38. Retrieved from: <file:///C:/Users/VA/Downloads/838-Article%20Text-1517-2-10-20230725.pdf>
4. Goncharenko, O., Dzhanguzhyn, R., Lisitsyn, E. (2003). Hromadianskyi kontrol i systema natsionalnoi bezpeky [Civil control and the system of national security]. *National security of Ukraine*. No. 1. P. 39-46.
5. Doronin, I. M. (2020). Natsionalna bezpeka Ukrainy v informatsiinu epokhu: teoretyko-pravove doslidzhennia [National security of Ukraine in the information age: theoretical and legal research]: dissertation... Dr. jurid. science: special 12.00.01. Kyiv, 539 p.
6. Pro osnovni zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini na 2007–2015 roky [On the basic principles of the development of the information society in Ukraine for 2007-2015]: Law of Ukraine dated 09.01.2007 No. 537-V. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16>

7. Zhmur, N. V., Zemlyanikina, M. P. (2022). Istoriia stanovlennia ta suchasnyi stan tekhnolohii poshuku informatsii OSINT [History of formation and current state of information retrieval technologies OSINT] *Legal Bulletin*. 3 (64). Retrieved from: [file:///C:/Users/VA/Downloads/15%20\(5\).pdf](file:///C:/Users/VA/Downloads/15%20(5).pdf)
8. Pugachev, O. I. (2024). Problemy zabezpechennia informatsiinoi bezpeky Ukrainy v suchasnykh umovakh [Problems of ensuring information security of Ukraine in modern conditions]. *Scientific Perspectives*. No. 4 (46). Retrieved from: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/10961>
9. Doroshenko, T. V. (2024). Problemni pytannia zabezpechennia informatsiinoi bezpeky derzhavy v umovakh povnomasshtabnoi ahresii [Problematic issues of ensuring the information security of the state in conditions of full-scale aggression]. *Scientific Perspectives*. No. 4 (46). Retrieved from: <http://perspectives.pp.ua/index.php/niu/article/view/13242>
10. Vid pochatku povnomasshtabnoi viiny za kordon vykhalo trokhy bilshe nizh 4 miliony ukraintsiv [Since the beginning of the full-scale war, slightly more than 4 million Ukrainians have left abroad] Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3939548-vid-pochatku-povnomashtabnoi-vijni-za-kordon-viihali-trohi-bilse-niz-4-miljoni-ukrainciv-libanova.html>
11. Pryshlyak, N. 50 tysiach hryven na dytnu [50 thousand hryvnias per child]: The Rada supported the long-awaited bill Retrieved from: <https://www.unian.ua/economics/finance/viplati-za-narodzhennya-ditini-2025-ukrajina-zbilshilasumu-13102935.html>
12. Rudnyk, L. I. (2023). Pravovi zasady obmezhenia prava na dostup do informatsii v umovakh voiennoho stanu [Legal principles of restricting the right to access information under martial law] *NEWSLETTER NTUU "KPI". Political science. Sociology. Law*. Issue 4(60). Retrieved from: [file:///C:/Users/VA/Downloads/296975-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-685400-3-10-20240201%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/VA/Downloads/296975-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-685400-3-10-20240201%20(1).pdf)
13. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 2001, No. 25–26, P. 131 Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
14. Lukyanova, G. Yu., Yaremko, D. V. Osoblyvosti realizatsii ta obmezhenia prava na informatsiiu v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini [Peculiarities of the implementation and restriction of the right to information under the legal regime of martial law in Ukraine] *Legal Scientific Electronic Journal*. Retrieved from: http://www.lsej.org.ua/3_2023/69.pdf
15. Bezpalov, I. O. (2024). Pravovi zasady informatsiinoi bezpeky pid chas dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu [Legal principles of information security during the operation of the legal regime of martial law] *Problems of modern transformations*. Series: law, public management and administration No. 1. Retrieved from: file:///C:/Users/VA/Downloads/01_05_11_2024_Bespalov.pdf
16. Bukovynskyi, A. (2024). Demografichna bezpeka Ukrainy yak rezultat osmyslennia i podolannia demografichnoi kryzy [Demographic security of Ukraine as a result of understanding and overcoming the demographic crisis]: an integrative methodological approach *Philosophy of Education. Philosophy of Education*. 30 (2) Retrieved from: <file:///C:/Users/VA/Downloads/854-Article%20Text-1395-2-10-20250312.pdf>
17. Ogareva, N. M. (2023). Demografichna bezpeka Ukrainy vnaslidok sotsialnykh katastrof v umovakh sohodennia [Demographic security of Ukraine due to social catastrophes in the present conditions]. *Scientific Perspectives*. No. 4 (24). Retrieved from: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/4380>
18. Hrytsyshena, Z. O. (2025). Derzhavna polityka zabezpechennia demografichnoi bezpeky: kharakterystyka osnovnykh poniat [State policy of ensuring demographic security: characteristics of basic concepts]. *Economics of management and administration*. No. 1 (111) Retrieved from: <https://ema.ztu.edu.ua/article/view/328635>

Дата надходження статті: 20.06.2025

Дата прийняття статті: 20.07.2025

Опубліковано: 10.10.2025

Псьота Тетяна Володимирівна,

аспірант кафедри міжнародного і європейського права Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи 4, м. Харків, 61022; psota.tetiana@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0003-6416-4098>

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ У ПАМ'ЯТКАХ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА КЛАСИЧНОЇ ДОБИ: ВІД ВЕСТФАЛЬСЬКОГО КОНГРЕСУ ДО МОДЕРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Анотація. Попри зростання уваги до прав і свобод людини у сучасному міжнародному праві, генеза правового статусу особи як основа її суспільного буття залишається недостатньо дослідженою. Фрагментарність розгляду даного питання, зокрема міжнародно-правових пам'яток класичної доби, зумовлює необхідність додаткового аналізу наявних історичних актів задля системного вивчення еволюції правового становища індивіда.

У статті досліджується розвиток міжнародно-правового статусу особи через призму ключових нормативних документів, ухвалених на міждержавному рівні в класичну епоху існування міжнародного права (1648 – початок XX століття). У дослідженні виявлено суттєвий поступ у визнанні прав і свобод особи в ранньомодерному міжнародному праві після Вестфальського миру 1648 року. Зазначається, що встановлений принцип суверенітету та відсутність наднаціональних міжнародних регуляторних органів у той період призвели до неповного захисту особи від порушень її правового статусу.

У статті підкреслюється універсальне сприйняття і гарантія правосуб'єктності особи після ухвалення правових актів часів Французької революції (1789–1799). Проведено аналіз Декларації прав людини і громадянина 1789 року та Конституції 1791 року й окреслено їхній внесок у формування принципу верховенства права.

Особливу увагу приділено включенню положень щодо обов'язків і відповідальності особи до основних міжнародно-правових актів XIX – початку XX століття. У статті стверджується зростаюче значення формування комплексного підходу до розуміння особи як суб'єкта, відповідального за порушення чинних норм міжнародного права в класичний період.

Зроблено висновок, що поняття правового статусу особи в класичну епоху міжнародного права пройшло шлях від повної залежності від держави до поступового визнання універсальних прав і свобод, заклавши підґрунтя для подальших трансформацій у XX столітті.

Ключові слова: правовий статус, права і свободи, правові обов'язки, правова відповідальність, класична доба.

Psota Tetiana Volodymyrivna,

Postgraduate Student at the Department of International and European Law V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Square 4, Kharkiv, 61022; psota.tetiana@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0003-6416-4098>

EVOLUTION OF THE LEGAL STATUS OF THE INDIVIDUAL IN CLASSICAL INTERNATIONAL LAW SOURCES: FROM THE WESTPHALIAN CONGRESS TO MODERN TRANSFORMATIONS

Abstract. Despite the growing attention to human rights and freedoms in contemporary international law, the genesis of a legal status of an individual as the foundation of their social existence remains insufficiently explored. The fragmented consideration of this issue, particularly regarding the international legal instruments of the classical era, highlights the need for further analysis of existing historical acts in order to systematically study the evolution of a legal position of an individual.

The article examines the development of an international legal status of an individual through the lens of key normative documents adopted at the interstate level during the classical era of international law

existence (1648 – early 20th century). The study reveals significant progress in the recognition of individual rights and freedoms in early modern international law following the Peace of Westphalia in 1648. It is stated that the established principle of sovereignty and the absence of supranational international regulatory bodies at that time resulted in the incomplete protection of individuals against violations of their legal status.

The article highlights the universal perception and guarantee of individual legal capacities after the adoption of the legal acts during the French Revolution (1789–1799). The study provides an analysis of the Declaration of the Rights of Man and of the Citizen of 1789 as well as the Constitution of 1791 and outlines their contribution to the formation of the rule of law principle.

Emphasis is placed on the inclusion of provisions regarding duties and responsibilities of individuals in major international legal instruments of the 19th and early 20th centuries. The article argues the increased importance of forming a comprehensive approach to understanding of an individual as accountable for violations of existing norms of international law during the classical period.

It is concluded that the notion of a legal status of an individual during the classical era of international law progressed from complete dependence on the state to the gradual recognition of universal rights and freedoms, which laid the foundation for further transformations in the 20th century.

Key words: legal status, rights and freedoms, legal duties, legal responsibility, classical period.

Постановка проблеми. Проблематика еволюції правового статусу особи у пам'ятках міжнародного права класичної доби охоплює складний процес становлення, закріплення та трансформації елементів такого статусу – передусім прав і свобод індивіда, його обов'язків та відповідальності на міжнародному рівні від Вестфальського конгресу 1648 року до кінця модерної епохи (початок XX століття).

Передуючи розвитку правового становища особи протягом досліджуваного періоду, значний вплив на обсяг прав та свобод людини, її обов'язків та відповідальності справили особливості середньовічного етапу поступу міжнародного права в даній сфері – збільшення систематизованого нормативного регулювання статусу особи на міждержавному рівні.

Після цього відбувся перехід від майже повної відсутності системного міжнародно-правового захисту особи в докласичну добу до поступового визнання та закріплення основних прав і свобод людини в значущих документах міжнародного права. Так, ключові договори Вестфальського конгресу 1648 р. стали важливою віхою розвитку міжнародно-правового становища особи, заклавши підґрунтя для подальшого визнання індивіда як носія певних прав і свобод на міжнародному рівні. Правові акти Французької революції та міжнародно-правові пам'ятки XIX – початку XX ст. сприяли подальшій еволюції змісту правового статусу особи та розвитку його основних складових, а саме прав, свобод, обов'язків та відповідальності особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика розвитку окремих елементів правового статусу особи класичного періоду розвитку міжнародного права протягом

останніх років висвітлена у доробках таких вітчизняних дослідників міжнародного права, як О. В. Буткевич, Т. Л. Сироїд та О. А. Гавриленко, Є. В. Реньов, І. К. Шумський, та інші. Відображення досліджуваної тематики також знайшло вияв у працях Ж. Кватерта та Л. Відденталь, М. Шоу, М. Д. Еванса, А. Петерс, П. Г. Лорена та інших.

Загалом, проблематика розвитку статусу індивідів за міжнародним правом протягом класичної доби характеризується недостатньою репрезентативністю у працях сучасних науковців. Фрагментарність розгляду еволюції правового становища індивіда у пам'ятках міжнародного права класичної доби зумовлює необхідність комплексного аналізу ключових історичних етапів розвитку прав і свобод, обов'язків та відповідальності людини протягом класичного періоду, чим обґрунтовує постановку мети даного дослідження.

Мета статті полягає у системному вивченні особливостей еволюції основних складових правового статусу особи (прав, свобод, обов'язків і відповідальності) у документах Вестфальського конгресу 1648 р., правових актах Французької революції 1789–1799 рр. та основних пам'ятках міжнародного права XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Укладення мирних угод (Оснабрюцької та Мюнстерської) у 1648 році, що завершили Тридцятирічну війну (1618–1648 рр.) на європейській території, означало глибоку трансформацію в підходах до міждержавної взаємодії та стало ключовою віхою в становленні сучасного міжнародного правопорядку. Ці документи започаткували нову модель міжнародних відносин – Вестфальську – що ґрунтувалася на принципах рів-

ноправності та самостійності держав, невтручання у внутрішню політику інших держав, орієнтації на національні інтереси, дотримання балансу сил, домінуванні норм міжнародного права та важливості дипломатичних інструментів у вирішенні конфліктів.

Дані домовленості не лише закріпили провідну роль держав як основних суб'єктів міжнародного права, а й стали каталізатором для подальшого формування концепції правового статусу особи у міжнародному контексті.

Так, Оснабрюцька мирна угода, укладена між Священною Римською імперією, Швецією та їхніми союзниками, включала в себе кілька аспектів, які вплинули на еволюцію статусу особи за міжнародним правом.

Проголошення «християнського, загального і вічного миру» сприяло, поза іншим, укріпленню становища індивідів на території Європи шляхом обіцяної відмови держав від ведення воєн як засобу вирішення політичних конфліктів. Крім цього, підданим сторін договору, які будь-яким чином зазнали збитків у регіоні Богемії чи на німецьких територіях, поверталися їхні володіння, а також відновлювалися всі права та свободи, привілеї та імунітети (як духовні, так і світські), у тому числі свобода віросповідання, виборчі права, впроваджено певні посадові квоти для рівності представлення католиків та протестантів у владних колах, встановлювалися шляхи вирішення спорів між фізичними особами правовим шляхом тощо. Було закріплено заборону дискримінації індивідів за релігійною ознакою та гарантії безпеки майна емігрантів, які переселилися на інші території після зміни віри, свободу торгівлі та подорожей, відмінено незаконно встановлені мита і збори, проголошено гарантії безпечного проходу територіями сторін для осіб [15].

Підписана представниками Франції, Священної Римської імперії і відповідних союзницьких сил Мюнстерська угода містила положення, що повторювали зазначені вище зобов'язання в частині становища індивідів [14].

Аналіз міжнародно-правового статусу осіб за Оснабрюцьким та Мюнстерським договорами свідчить про значний прогрес у закріпленні прав окремих категорій осіб у міжнародному праві ранньомодерного періоду, поступ у гарантуванні певних правових можливостей людини [4, с. 12]. Тим не менш, необхідно зазначити, що даними угодами не засвідчувалася наявність загальновизнаних та беззаперечних природних прав та свобод усіх індивідів

у відриві від національної держави, а встановлений принцип суверенітету та відсутність наддержавних органів міжнародного регулювання мали наслідком неповну захищеність індивіда від посягань на його правове становище. Усі права та обов'язки реалізовувалися виключно через суверенну владу [17, с. 31; 18, с. 35–40; 1, с. 240–244].

Визнання наявності «природних, невід'ємних та священних» прав особи у європейському просторі відбулося докорінним шляхом – у ході Великої Французької революції 1789–1799 рр. Основним правовим актом, в якому були закріплені важливі аспекти елементів правового статусу індивіда, стала Декларація прав людини і громадянина, прийнята на засіданні Національних установчих зборів Франції у 1789 р.

Згідно з Декларацією, права на свободу, власність, безпеку та опір гнобленню – природжені та мають захищатися будь-яким політичним утворенням. Обмеження свобод людини можуть встановлюватися лише відповідними законодавчими актами. Документом установлювалися принцип рівності всіх громадян перед законом та гарантії особистої недоторканості, заборонявся примус та проголошувалися свободи думки та релігії [12].

Декларація прав людини і громадянина стала преамбулою до Конституції Франції 1791 р., в розділах якої затверджувалися свободи людини на вираження думок, пересування та віросповідання, визначалися шляхи набуття французького громадянства іноземними особами тощо [5]. Вже у 1793 р. наступна версія Конституції містила положення щодо інституту політичного притулку, що набув сучасного розуміння та юридичної форми саме під час Французької революції. Конституцією 1793 р. було закріплено право Франції надавати притулок іноземним індивідам, якщо ті вигнані зі своєї країни через боротьбу за ідеали свободи [6].

Зазначені акти стали ключовими правовими досягненнями Французької революції, які заклали фундамент для сучасного розуміння прав людини як частини правового статусу особи, в тому числі й на міжнародному рівні. Зі способу проголошення зазначених вище прав і свобод, гарантій прослідковується, що основною метою Декларації було визнання свободи і рівності осіб незалежно від наявності чи відсутності їхнього фактичного закріплення у нормативно-правових актах. Тогочасний революційний характер визначених у документі елементів правового статусу особи свідчить про

глибокий злам у підході до розуміння не лише державної влади і суспільного устрою, а й ролі особи як правової одиниці. Уперше в історії континентальної Європи права людини були проголошені не як привілеї, надані монархом чи правлячою елітою, а як природні, невід'ємні та універсальні [21, с. 19; 3, с. 4]. Такий підхід суттєво вплинув на подальший розвиток міжнародно-правового статусу особи та формування його окремих елементів, адже особа визнавалася активним суб'єктом політичного й правового життя, а не пасивним об'єктом управління.

Окрім цього, Декларація прав людини і громадянина 1789 р. сприяла формуванню принципу верховенства права, за якого закон, а не воля монарха чи урядовця, є найвищою владою – одна з основ сучасного розуміння концепції прав і свобод людини. Своєю чергою, Конституція 1791 року, хоч і мала монархічні елементи, заклала основу правового механізму обмеження державної влади через систему стримувань і противаг. У поєднанні з положеннями Декларації це стало основою для закріплення правових гарантій, які мають універсальний характер і залишаються актуальними донині.

Еволюція правового статусу особи протягом модерної епохи прослідковується і в пам'ятках міжнародного права XIX – початку XX ст. Найбільш вагомий вплив на розвиток сукупності елементів становища осіб за міжнародним правом справило прийняття заключних актів міжнародних зборів представників держав – Віденського (1815 р.), Паризького (1856 р.) та Берлінського (1878 р.) конгресів.

Підписанням Заключного акта Віденського конгресу закріплювалися численні зміни в правовому статусі індивідів, зокрема мешканців Варшавського герцогства, деякі регіони якого переходили до Російської імперії, визначали становище біженців і втікачів, установлювали свободу пересування Рейном і Дунаєм, в тому числі з метою торгівлі. Додатком до акта стала Декларація держав про припинення торгівлі неграми 1815 р., яка ознаменувала початок значного міжнародного засудження работоргівлі, назвавши її «огидною практикою, яка принципам гуманності та загальнолюдської моралі». Вона містила зобов'язання основних європейських держав працювати над повсюдним скасуванням торгівлі темношкірими. Ефективне припинення работоргівлі припинилося лише з підписанням Договору про боротьбу з африканською работоргівлею 1841 р. між Великою Британією, Фран-

цією, Росією, Австрією та Пруссією, а також англо-американської угоди 1862 р., якими були впроваджені дієві механізми перевірки підозрілих суден [2, с. 207].

Положення про ранги дипломатичних представників також стало частиною Заключного акта Віденського конгресу; у ньому було викладено систему прав та привілеїв, імунітетів офіційних іноземних посланників, визначивши класи дипломатичних місій та встановивши пріоритет на основі рангу та дати прибуття. Це положення мало на меті стандартизувати дипломатичну практику та вирішити давні суперечки щодо старшинства серед дипломатів [16, с. 202, 204–207].

Зміни міжнародно-правового статусу індивідів відбулися і в результаті прийняття Паризького миру та Паризької декларації про морське право 1856 р. – встановлення свободи торгівлі та пересування Дунаєм, захист християн, заборона каперства, обмеження блокад на морі позитивно вплинули на активізацію користування особами наданими їм правами, отримання гарантій безпеки тощо [19, 11].

Підсумковий акт Берлінського конгресу, Берлінський трактат 1878 р., закріплював обов'язок підписантів зрівняти права християн і мусульман в Османській імперії [22, с. 401–424]. Завдяки його прийняттю було визнано необхідність виконання реформ і надання гарантій безпеки християнським підданам в імперії. Закріплений у трактаті принцип повної релігійної свободи став актом справедливості, який закріпив за Берлінським конгресом назву «конгресу свободи совісті» [13, с. 65].

Першим значним кроком для удосконалення становища індивідів під час збройних конфліктів стало прийняття Женевської конвенції про покращення долі поранених на полі бою 1864 р.; основними принципами, збереженими у пізніших Женевських конвенціях, стали зобов'язання сторін допомагати пораненим будь-якої національності, нейтралітет (недоторканність) медичного персоналу та медичних закладів і підрозділів, розпізнавальний знак червоного хреста на білому тлі [9]. Подальший захист осіб від брутальних воєнних реалій став можливим завдяки ухваленню у 1868 році Санкт-Петербурзької декларації про відміну використання вибухових та запальних куль [10]. Гарантії безпеки та допомоги на жертвам війни, зокрема пораненим і хворим, містилися у Конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях, підписаній у 1906 р. в Женеві [8].

Правовий статус комбатантів і цивільного населення був також пізніше доповнений Гаазькими конвенціями 1899 та 1907 рр., що були прийняті під час відповідних конференцій. Серед іншого, Гаазька конвенція про закони і звичай сухопутної війни 1899 р. (включно з додатковим положенням до неї) включала в себе обов'язок індивідів поводитися гуманно з військовополоненими, заборону віроломного вбивства комбатантів ворожої сторони, регулювала статус шпигунів, права цивільного населення окупованих територій. У 1907 р. цей документ було розширено положеннями стосовно сфери застосування, зокрема щодо морської війни, застосування мін та бомбардувальних тактик, скидання вибухових речовин, поводження нейтральних сторін тощо [7].

Фундаментальними міжнародно-правовими актами стосовно встановлення правового статусу осіб стали завершальні у класичному періоді договори – мирні угоди з різним складом підписантів: Версальська, Сен-Жерменська, Нейїська (1919 р.) та Тріанонська і Севрська (1920 р.). Згідно з відповідними договорами, сторони, у тому числі переможені Німеччина, Австрія, Угорщина, Болгарія та Османська імперія, закріплювали механізми покращення становища полонених, їхнього повернення, питання, пов'язані з індивідами, що належать до національних меншин, відповідальність воєнних злочинців. Крім цього, складовою Версальського договору 1919 р. став Статут Ліги Націй – документ, на основі якого почала своє функціонування нова система міжнародних відносин, що мала базуватися на гарантіях безпеки, справедливості та мирного вирішення спорів [23, 20].

Виходячи із вищезазначеного, еволюція міжнародно-правового статусу особи впродовж XIX – початку XX століття полягала в поступовому розширенні кола гарантованих прав і свобод, підвищенні рівня захисту індивіда на міжнародному рівні та інтеграції гуманітарних принципів у міжнародні угоди. Представниками тогочасних світових сил на численних конференціях та конгресах наголошувалося на необхідності розширення норм міжнародного права, в тому числі й стосовно поліпшення становища індивідів.

Слід наголосити на закріпленні у розглянутих документах аспектів, пов'язаних не лише з правами та свободами осіб, а й їхніми обов'язками та відповідальністю – ключовими елементами міжнародно-правового статусу особи. Це сприяло формуванню комплексного підходу до

розуміння особи як суб'єкта, здатного як отримувати захист від міжнародної спільноти, так і нести відповідальність за порушення встановлених норм. Таке бачення стало передумовою подальшої кодифікації міжнародного права у XX столітті, зокрема після Другої світової війни, коли принципи, закладені в попередню епоху, були розвинені в міжнародних актах, що гарантували права особи незалежно від її громадянства, раси чи віросповідання.

Висновки. Наведене дозволяє стверджувати, що у рамках досліджуваного періоду відбулася суттєва еволюція правового статусу особи в міжнародному праві. Вестфальський мир заклав основи сучасної системи міжнародних відносин, зосередивши увагу на суверенітеті держав і їхній рівності, що обмежувало права індивідів рамками державної належності та підпорядковувало особу волі суверена. Однак уже в період Французької революції відбувся ідейний зсув: у міжнародному праві почали визнавати народ як суб'єкта, а питання прав і свобод особи стали важливою складовою революційних нормативно-правових документів, що сприяло формуванню концепції універсальних прав людини.

У XIX – на початку XX століття стандарти захисту прав, свобод, обов'язків і відповідальності особи почали розширюватися. З'явився ряд міжнародно-правових актів, які вперше детально закріплювали певні права людини та передбачали їхні гарантії захисту на міжнародному рівні, хоча держави залишалися основними суб'єктами права на міжнародній арені.

Таким чином, еволюція правового статусу особи у класичну добу міжнародного права пройшла шлях від повної залежності від держави до поступового визнання універсальних прав і свобод, що стало підґрунтям для подальших трансформацій у XX столітті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гавриленко О. А., Новікова Л. В., Сироїд Т. Л. Історія міжнародного права: хрестоматія-практикум для студентів напряму підготовки 6.030202 – «Міжнародне право». Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 676 с.
2. Гавриленко О. А., Реньов Є. В. Становлення та розвиток передумов міжнародно-правового захисту вразливих груп населення: історико-юридичний дискурс. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 76 (2). С. 202–211.
3. Конституція Французької Республіки (з передмовою Володимира Шаповала) / В. М. Шаповал. Київ: Москаленко О. М., 2018. 56 с.

4. Шумський І. К. Значення Вестфальського миру 1648 року в формуванні системи міжнародних відносин. *Альманах міжнародного права*. 2021. № 26. С. 10–18.
5. Constitution de 1791. *Conseil Constitutionnel*. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1791> (dernier accès: 11.06.2025).
6. Constitution de 1793. *Conseil Constitutionnel*. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-du-24-juin-1793> (dernier accès: 11.06.2025).
7. Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land 1907. *International Humanitarian Law Databases. International Committee of the Red Cross*. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/195-IHL-19-EN.pdf> (last accessed: 11.06.2025).
8. Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armies in the Field 1906. *International Humanitarian Law Databases. International Committee of the Red Cross*. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/180-IHL-GC-1906-EN.pdf> (last accessed: 11.06.2025).
9. Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field 1864. *International Humanitarian Law Databases. International Committee of the Red Cross*. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/120-IHL-GC1864-EN.pdf> (last accessed: 11.06.2025).
10. Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight. Saint Petersburg 1868. *International Humanitarian Law Databases. International Committee of the Red Cross*. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/130-IHL-6-EN.pdf> (last accessed: 11.06.2025).
11. Declaration Respecting Maritime Law. Paris 1856. *International Humanitarian Law Databases. International Committee of the Red Cross*. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/paris-decl-1856/declaration?activeTab=default> (last accessed: 12.06.2025).
12. Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789. *Conseil Constitutionnel*. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789> (dernier accès: 11.06.2025).
13. Hazen C. D., Thayer W. R., Lord R. H., Coolidge A. C. Three Peace Congresses of the Nineteenth Century. Harvard: Harvard University Press, 1917. 93 p.
14. Instrumentum Pacis Monasteriensis 1648 / deutsche Übersetzung von A. Buschmann. *Die Westfälischen Friedensverträge vom 24. Oktober 1648. Texte und Übersetzungen*. URL: <http://www.pax-westphalica.de/ipmipo/index.html> (letzter Zugriff: 10.06.2025).
15. Instrumentum Pacis Osnabrugensis 1648 / deutsche Übersetzung von A. Buschmann. *Die Westfälischen Friedensverträge vom 24. Oktober 1648. Texte und Übersetzungen*. URL: <http://www.pax-westphalica.de/ipmipo/index.html> (letzter Zugriff: 10.06.2025).
16. Klüber J. L. Acten des Wiener Congresses in den Jahren 1814 und 1815. Erlangen: Verlag J. J. Palm und Ernst Enke, 1816. 646 S.
17. Lauren P. G. Evolution of International Human Rights: Visions Seen. 3rd ed. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013. 432 p.
18. Peters A. Jenseits der Menschenrechte: Die Rechtsstellung des Individuums im Völkerrecht. Tübingen: Mohr Siebeck, 2014. 535 S.
19. Piggott F. T. The Declaration of Paris, 1856: a Study, Documented. London: University of London Press Ltd, 1919. 452 p.
20. Post-1918 Documents. *World War I Document Archive*. URL: https://www.lib.byu.edu/index.php/Post_-_1918_Documents (last accessed: 11.06.2025).
21. Shaw M. N. International Law. 8th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. 1100 p.
22. Treaty between Great Britain, Germany, Austria, France, Italy, Russia, and Turkey for the Settlement of Affairs in the East: Signed at Berlin, July 13, 1878. *American Journal of International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 108. Volume 2, Issue S4. Supplement: Official Documents. P. 401–424.
23. Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Austria; Protocol, Declaration and Special Declaration 1919. *Australian Treaty Series*. URL: <http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1920/3.html> (last accessed: 11.06.2025).

REFERENCES:

1. Havrylenko, O. A., Novikova, L. V., & Syroid, T. L. (2016). History of international law: A reader-practicum for students in the field of study 6.030202 – “International law” [Istoriia mizhnarodnoho prava: khrestomatiia-praktykum dlia studentiv napriamu pidhotovky 6.030202 – “Mizhnarodne pravo”]. V. N. Karazin Kharkiv National University.
2. Havrylenko, O. A., & Renyov, Ye. V. (2023). Formation and development of the preconditions for the international legal protection of vulnerable population groups: A historical and legal discourse [Stanovlennia ta rozvytok peredumov mizhnarodno-pravovoho zakhystu vrazlyvykh hrup naselennia: istoryko-iurydychnyi dyskurs]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series “Law”*, 76 (2), 202–211.
3. Shapoval, V. M. (Ed.). (2018). *Constitution of the French Republic (with a foreword by Volodymyr Shapoval)* [Konstytutsiia Frantsuzkoi Respubliky (z peredmovoii Volodymyra Shapovala)]. Moskalenko O. M.
4. Shumskyi, I. K. (2021). The significance of the 1648 Peace of Westphalia in the formation of the system of international relations [Znachennia Vestfalskoho myru 1648 roku v formuvanni systemy mizhnarodnykh vidnosyn]. *Almanac of International Law*, 26, 10–18.

5. Conseil Constitutionnel. (n.d.). *Constitution de 1791*. Retrieved June 11, 2025, from <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1791>
6. Conseil Constitutionnel. (n.d.). *Constitution de 1793*. Retrieved June 11, 2025, from <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-du-24-juin-1793>
7. International Committee of the Red Cross. (1907). *Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land*. Retrieved June 11, 2025, from <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/195-IHL-19-EN.pdf>
8. International Committee of the Red Cross. (1906). *Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armies in the Field*. Retrieved June 11, 2025, from: <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/180-IHL-GC-1906-EN.pdf>
9. International Committee of the Red Cross. (1864). *Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field*. Retrieved June 11, 2025, from: <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/120-IHL-GC1864-EN.pdf>
10. International Committee of the Red Cross. (1868). *Declaration renouncing the use, in time of war, of explosive projectiles under 400 grammes weight*. Saint Petersburg. Retrieved June 11, 2025, from: <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/130-IHL-6-EN.pdf>
11. International Committee of the Red Cross. (1856). *Declaration respecting maritime law*. Paris. Retrieved June 12, 2025, from: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/paris-decl-1856/declaration?activeTab=default>
12. Conseil Constitutionnel. (n.d.). *Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789*. Retrieved June 11, 2025, from: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>
13. Hazen, C. D., Thayer, W. R., Lord, R. H., & Coolidge, A. C. (1917). *Three peace congresses of the nineteenth century*. Harvard University Press.
14. Buschmann, A. (Trans.). (1648). *Instrumentum Pacis Monasteriensis 1648*. Retrieved June 10, 2025, from: <http://www.pax-westphalica.de/ipmipo/index.html>
15. Buschmann, A. (Trans.). (1648). *Instrumentum Pacis Osnabrugensis 1648*. Retrieved June 10, 2025, from <http://www.pax-westphalica.de/ipmipo/index.html>
16. Klüber, J. L. (1816). *Acten des Wiener Congresses in den Jahren 1814 und 1815*. Verlag J. J. Palm und Ernst Enke.
17. Lauren, P. G. (2013). *Evolution of international human rights: Visions seen (3rd ed.)*. University of Pennsylvania Press.
18. Peters, A. (2014). *Jenseits der Menschenrechte: Die Rechtsstellung des Individuums im Völkerrecht*. Mohr Siebeck.
19. Piggott, F. T. (1919). *The Declaration of Paris, 1856: A study, documented*. University of London Press Ltd.
20. World War I Document Archive. (n.d.). *Post-1918 documents*. Retrieved June 11, 2025, from https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Post_-_1918_Documents
21. Shaw, M. N. (2017). *International law (8th ed.)*. Cambridge University Press.
22. American Journal of International Law. (1908). *Treaty between Great Britain, Germany, Austria, France, Italy, Russia, and Turkey for the settlement of affairs in the East: Signed at Berlin, July 13, 1878. American Journal of International Law, 2 (S4), 401–424*.
23. Australian Treaty Series. (1919). *Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Austria; Protocol, Declaration and Special Declaration*. Retrieved June 11, 2025, from: <http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1920/3.html>

Дата надходження статті: 20.06.2025

Дата прийняття статті: 20.07.2025

Опубліковано: 10.10.2025

Савка Олександр Іванович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого ПРАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом», докторант Інституту держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України, вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039; savka30@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-1723-3412>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НАПРАВЛЯЮЧИХ ДЕРЖАВ ЗА ДІЇ, ВЧИНЕНІ КОМПАНІЯМИ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ПРИВАТНУ ВІЙСЬКОВУ ТА ОХОРОННУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Анотація. В статті розглянуто міжнародно-правову відповідальність направляючих держав за дії вчинені компаніями, які здійснюють приватну військову та охоронну діяльність. Доведено, що делегування державних функцій приватним компаніям, направлення їх до участі у збройних конфліктах на території іноземних держав або виконання миротворчої місії ООН вимагає розробки ефективного механізму контролю над діяльністю компаній, які здійснюють приватну військову та охоронну діяльність. Звичаєве міжнародне право дозволяє залучати спрямовуючу державу до міжнародно-правової відповідальності за скоєння міжнародно-протиправного діяння у разі, якщо поведінку спрямованих нею приватних військових та охоронних компаній можна присвоїти цій державі. Визначено наявність фактичного зв'язку направляючої держави та компаній, які здійснюють приватну військову та охоронну діяльність, активна роль направляючої держави при виборі конкретної компанії, забезпечення працівників обраної компанії необхідними інструкціями у зв'язку з участю у збройних конфліктах свідчать про необхідність притягнення направляючої держави до міжнародно-правової відповідальності за порушення, скоєні компаніями та їх співробітниками, які займаються приватною військовою та охоронною діяльністю.

Ключові слова: міжнародно-правова відповідальність, приватна військова та охоронна діяльність, міжнародне право, збройний конфлікт, міжнародне гуманітарне право, законодавство, держава, звичаєве право, кримінальне право.

Savka Oleksandr Ivanovych,

PhD in Law, Associate Professor at the Department of Law Enforcement and Anti-Corruption Activities Educational and Scientific Institute of Law named after Volodymyr Veliky of the Interregional Academy of Personnel Management, Postdoctoral Student at Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences Ukraine, 2, Frometivska Str., Kyiv, 03039; savka30@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-1723-3412>

INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY OF SENDING STATES FOR THE ACTIONS OF COMPANIES ENGAGED IN PRIVATE MILITARY AND SECURITY ACTIVITIES

Abstract. The article examines the international legal responsibility of sending states for the actions of companies engaged in private military and security activities. It has been established that delegating state functions to private companies – whether by involving them in armed conflicts abroad or in UN peacekeeping missions – necessitates the development of an effective mechanism for controlling the activities of private military and security companies. Customary international law provides that a state directing private military and security companies may be held internationally liable for an internationally wrongful act if the conduct of those companies can be attributed to it. The existence of a factual link between the sending state and private military and security companies, the active role of the sending state in selecting a specific company, and the provision of the necessary instructions to the company's personnel regarding their participation in armed conflicts indicate the need to hold the sending state internationally liable for violations committed by these companies and their employees.

Key words: international legal responsibility, private military and security activities, international law, armed conflict, international humanitarian law, legislation, state, customary law, criminal law.

Постановка проблеми. Відповідальність держав за протиправне діяння перед іншими державами залишається одним із найбільш актуальних питань міжнародного права «особливо через відсутність у світі універсального апарату примусу, який міг би забезпечити відповідну відповідальність держав».

Юристи-міжнародники визнають можливість притягнення держав до міжнародно-правової відповідальності порушення норм міжнародного права. У юридичній літературі існує дві концепції відповідальності держав: негативна та позитивна. Негативна концепція виявляється у «засудженні правопорушника й у визначенні йому відповідних негативних наслідків». Суть позитивної концепції зводиться до того, що держави сумлінно виконують свої зобов'язання.

У зв'язку з тим, що держави делегують компаніям, які займаються приватною військовою та охоронною діяльністю частину своїх функцій, питання про міжнародно-правову відповідальність набуває ще більшої актуальності.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідженнями теми міжнародно-правового регулювання діяльності приватних військових та охоронних компаній займалися як українські, так і зарубіжні науковці. Серед вітчизняних дослідників вивченням даної проблематики займалися: К. Громовенко [1–2], О. Івасечко [3], О. Ковальський [4], Г. Кохан [5], І. Невзоров [6], П. Хотенець [7] та інші.

Серед зарубіжних дослідників вивченням вказаної проблематики займалися: П. Веркуйл [8], П. Войцех [9], М. Капаріні [10], Б. Прем [11], Д. Ширер [12], Ф. Шраер [10], та ряд інших.

Комплексного дослідження міжнародно-правового регулювання приватної військової та охоронної діяльності в Україні досі не було проведено, що також засвідчує актуальність обраної теми.

Метою статті є дослідження міжнародно-правової відповідальності направляючих держав за дії вчинені компаніями, які здійснюють приватну військову та охоронну діяльність, окреслення проблемних аспектів та перспективних напрямів вирішення, що є важливим для забезпечення інтересів держави й світової спільноти.

Виклад основного матеріалу. Згідно проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння «міжнародно-протиправне діяння має місце тоді, коли будь-яка поведінка, яка полягає в дії або бездіяльності:

– присвоюється державі з міжнародного права, і

– є порушенням міжнародно-правового зобов'язання цієї держави» [13].

«Держава не може діяти сама по собі» [14], діяння держави передбачає дію або бездіяльність будь-якої особи або органу. Правила надання поведінки дозволяють визначити, чиї дії можуть розглядатися, як дії держави.

Поведінка будь-якого органу держави розглядається, як діяння цієї держави за міжнародним правом незалежно від того, чи здійснює цей орган законодавчі, виконавчі, судові або будь-які інші функції, незалежно від положення, яке він займає в системі держави [13].

Поняття «орган» включає будь-яку особу чи будь-яку освіту, яка має такий статус за внутрішньодержавним правом.

Так, дії компаній, які займаються приватною військовою та охоронною діяльністю можуть бути присвоєні державі у разі, якщо ці компанії не включені до складу збройних сил.

Додатковий протокол I 1977 року у ст. 91 передбачає відповідальність сторони, яка перебуває у конфлікті, за всі дії, що вчиняються особами, що входять до складу її збройних сил [15]. Незважаючи на те, що не всі держави є його учасниками (зокрема США), цей обов'язок зберігається з ст. 3 Гаазької конвенції 1907 року [16] і сформованих звичаїв міжнародного гуманітарного права.

Якщо компанії, які займаються приватною військовою та охоронною діяльністю «*de jure*» інкорпоровано до складу збройних сил, то на них поширюється дія п. 1 ч. «А» ст. 4 Третьої Женевської конвенції 1949 року «особовий склад збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих зборених сил...є військово-полоненими» [17]. Враховуючи сучасну практику держав, компанії, які займаються приватною військовою та охоронною діяльністю, формально не включаються до складу збройних сил, проте «*de facto*» на їх співробітників може поширюватися положення п. 2 ч. «А» ст. 4 Третьої Женевської конвенції 1949 року, якщо вони відповідають умовам, переліченим у статті: «мають на чолі особу, відповідальну за своїх підлеглих, мають певний і виразно видимий здалеку відмітний знак, відкрито носять зброю, дотримуються у своїх діях законів і звичаїв війни» [17].

Документ Монтре, дотримуючись логіки положень Женевських конвенцій 1949 року, передбачає міжнародно-правову відповідальність направляючих держав за порушення норм міжнародного права компанії, які здійснюють

приватну військову та охоронну діяльність або їх співробітниками, зокрема: «якщо вони: включені державою до складу регулярних збройних сил відповідно до її внутрішньодержавного законодавця; або є членами організованих збройних сил, груп або підрозділів, що знаходяться під командуванням, відповідальним перед державою» [18].

Уряд, що бореться з повстанцями на своїй території в умовах збройного конфлікту міжнародного характеру, може найняти іноземну компанію, яка займається приватною військовою та охоронною діяльністю. У такому разі діятимуть положення Додатковий протокол II 1977 року [19]. Якщо іноземна держава посиляє ПВОК для підтримки повстанцям, а не уряду в ситуації збройного конфлікту міжнародного характеру, то така дія може розглядатися, як втручання у внутрішні справи держави.

У коментарях до проекту статей про відповідальність держав за дії вчинені компаніями, які здійснюють приватну військову та охоронну діяльність згадуються у розділі про виконання квазідержавними органами функцій державного характеру. Співробітники компаній, які здійснюють приватну військову та охоронну діяльність, охороняючи в'язниці, здійснюють повноваження державного характеру, пов'язані із утриманням осіб під вартою та контролем за дотриманням режиму. Також державою можуть делегуватися деякі повноваження компаніям, які здійснюють приватну військову та охоронну діяльність, пов'язані з імміграційним та санітарним контролем.

Поведінка особи, яка не є органом держави відповідно до ст. 4 проекту Статей про відповідальність держав, але уповноваженого здійснювати елементи державної влади, розглядається, як діяння цієї держави, за умови, що в даному випадку ця особа виступає в цій якості [13]. «Prima facie» це правило може застосовуватися до ситуації, пов'язаної з передачею деяких державних функцій виконання компаніям, які здійснюють приватну військову та охоронну діяльність. Основним критерієм, що дозволяє зробити висновок про присвоєння поведінки державі за вищезгаданою нормою, є те, що ці суб'єкти (співробітники приватних військових та охоронних компаній (ПВОК)) уповноважені, нехай навіть в обмеженій мірі та в конкретному контексті, здійснювати певні елементи державної влади. Щоб дії ПВОК могли бути присвоєні державі за цією нормою, необхідно встановити факти виконання співробітниками ПВОК елементів державної

влади та наділення їх такими повноваженнями державою. При цьому співробітники ПВОК повинні здійснювати подібну діяльність не з власної особистої вигоди, а з метою надання їм повноважень. Діяльність приватних компаній неодноразово розглядалася судами. Наприклад, у справі «Hyatt International Corporation v. Iran» Трибунал з розгляду претензій між Іраном та США, вивчивши діяльність приватної компанії з розпорядження фондом, створеним державою з благодійною метою, дійшов висновку у тому, що розпорядження таким фондом було «здійсненням справді державних функцій» [20].

Багато держав неодноразово укладали контракти з ПВОК, що передбачають виконання державних функцій, як у випадку з компаніями «DunCorp» та «CACI», які були найняті США для надання послуг із утримання затриманих осіб під вартою, а також для проведення допитів ув'язнених у Боснії та Іраку. Представники уряду Німеччини ще в 1930 році на Конференції з кодифікації висловлювали, що «з погляду міжнародного права неважливо, чи виконує держава поліцейські функції у цьому районі силами своєї поліції чи із залученням, більшою чи меншою мірою, автономних структур» [21].

Відносини, що виникли між ПВОК і державою, що направляє, оформляються федеральним контрактом, процедура укладання якого, як правило, регулюється федеральним законодавством. Держава видає компанії спеціальні ліцензії, що дають декларація про здійснення певної діяльності. З огляду на укладеного договору ПВОК підзвітна направляючій державі та відповідає за виконання послуг. У свою чергу, контроль за виконанням покладається на уповноважені органи держави, що направляє (наприклад, у США). При вирішенні питання про те, чи виконання функцій ПВОК являтиме собою здійснення елементів державної влади, слід виходити з практики конкретної держави: чи вважається виконувана функція державної за національним правом чи вона протягом тривалого часу здійснюється приватними особами.

Якщо компанії, які здійснюють приватну військову та охоронну діяльність фактично діють за вказівками або під керівництвом (контролем) держави, така поведінка може розглядатися, як діяння цієї держави з міжнародного права [22]. До прийняття проекту статей про відповідальність держав суди неодноразово заявляли про міжнародно-правову відповідальність держави за дії приватних осіб, які пере-

бувають під її ефективним контролем. У справі «Zafiro», наприклад, суд ухвалив, що США несе міжнародно-правову відповідальність за дії членів цивільного екіпажу приватного корабля, який використовувався як судно, що постачає інші судна, в іспано-американській війні [23]. Ухвалюючи таке рішення, суд встановив відносини підпорядкування цивільного персоналу та капітана судна військово-морському офіцеру США, який, перебуваючи на борту, контролював їхні дії.

Встановити чи діяла компанія, яка здійснює приватну військову та охоронну діяльність за вказівками держави можливо через наявність контракту, укладеного між державою та самою компанією. Якщо в контракті міститься інформація про характер послуги, дано інструкції, пов'язані з її виконанням, то в такому випадку поведінка ПВОК може бути присвоєна державі, яка уклала контракт [14]. Складніше встановити та довести наявність безпосереднього контролю та керівництва з боку держави, щодо ПВОК. У справі «Nicaragua v. USA» суд ухвалив, що незважаючи на «широку фінансову та іншу підтримку» [24], «контрас» не діяли від імені США. Загальна залежність та підтримка не є в цьому випадку підставами для присвоєння тієї чи іншої поведінки державі. Що стосується ПВОК направляюча держава вибирає ту компанію, яка найповніше відповідає необхідним критеріям до виконання певних функцій, і укладає із нею контракт. Таким чином, держава, що направляє, контролює процес найму компанії, відбору кваліфікованих співробітників, які володіють необхідними знаннями і навичками.

За наявності та встановленні певних фактів поведінка приватних осіб може бути присвоєна направляючій державі, проте цього недостатньо для притягнення її до міжнародно-правової відповідальності, оскільки необхідне встановлення другого елемента. Міжнародний суд у справі про дипломатичний і консульський персонал зазначив, що Іран несе міжнародно-правову відповідальність за таких обставин: «по-перше, необхідно визначити, наскільки, в юридичному сенсі, відповідні дії можуть розглядатися, як присвоюванні іранській державі. По-друге, слід розглянути питання про їх сумісність чи несумісність із зобов'язаннями Ірану за чинними договорами або за іншими нормами міжнародного права, які можуть бути застосовні» [25].

Що стосується компанії, які здійснюють приватну військову та охоронну діяльність направляюча держава може нести відповідаль-

ність, як за дії, вчинені протиправно ПВОК та його співробітниками, і за бездіяльності, наприклад, у разі, коли держава не вжила відповідних заходів, коли існувала явна потреба у тому вжитті. Численні злочини, скоєні співробітниками американських компаній, які займаються приватною військовою та охоронною діяльністю «Blackwater», «DynCorp», «CACI» так і не були притягнуті до кримінальної відповідальності, свідчать про бездіяльність США [38].

Політична і матеріальна відповідальність держави настає у разі, коли поведінка суб'єкта відповідає тому, що вимагається від нього за відповідним зобов'язанням договірною чи звичайно-правового характеру. Звідси випливає, що з притягнення держави до міжнародно-правової відповідальності за діяння, вчинені компаніями, які здійснюють приватну військову та охоронну діяльність, необхідно встановити факт порушення конкретного міжнародно-правового зобов'язання, нанесеною цією державою. Так, при найму компанії, які здійснюють приватну військову та охоронну діяльність, спрямовуюча держава має дотримуватися положень Конвенції, щодо боротьби з найманцями [26], якщо є її учасником. Крім того, на державу покладено обов'язок, що випливає із положень ст. 1 загальної всім Женевських Конвенцій 1949 року, про їх дотримання. Правило застосовується незалежно від цього, чи є держава стороною конфлікту чи ні.

З огляду на ст. 47 Першої Женевської конвенції 1949 року [16] ст. 48 Другої Женевської конвенції 1949 року [28], ст. 144 Четвертої Женевської конвенції 1949 року [29] держава повинна поширити текст Конвенції, «включити її вивчення до навчальних програм військової і, якщо можливо, загальнодержавної освіти для того, щоб з її принципами було ознайомлено все населення в цілому і, зокрема, Збройні Сили, санітарний персонал та священнослужителі».

Таким чином, держава, що направляє, може нести відповідальність за якість підготовки співробітників компаній, які здійснюють приватну військову та охоронну діяльність, які беруть участь у збройному конфлікті. Подібна ідея була висловлена в Документі Монтре [6], а також у проєкті Конвенції про приватну військову та охоронну діяльність [30].

Широко поширена практика найму ПВОК для охорони в'язниць та таборів військовополонених має здійснюватися у суворій відповідності до ст. 39 Третьої Женевської конвенції 1949 року [17]. Якщо з компаніями, які здій-

снюють приватну військову та охоронну діяльність, укладено договір з обслуговування таборів військовополонених, держава, що тримає в полоні, зобов'язана забезпечити дотримання стандартів інтернування та звернення, встановлені зазначеною конвенцією.

У силу положень Женевських конвенцій 1949 року держави зобов'язані вживати заходів для припинення будь-яких дій, що порушують конвенції, розшуку, передання своїм судам чи судам зацікавленої сторони. Зокрема, це положення стосується зобов'язання держав, щодо запобігання та розслідування злочинів, скоєних компаніями, які здійснюють приватну військову та охоронну діяльність та їх співробітниками, а також здійснення ефективного правосуддя щодо них.

У Додатковому протоколі I наголошується, що «Високі Договірні Сторони та сторони, які перебувають у конфлікті, без зволікання вживають усіх необхідних заходів, щодо виконання зобов'язань, що на них покладаються Конвенціями та цим Протоколом» [31].

Подібне зобов'язання закріплюється і в інших міжнародно-правових договорах. Наприклад, положення Європейської конвенції про права людини передбачають обов'язок держав, щодо запобігання порушенням прав людини та проведенню належного розслідування у разі їх здійснення [32]. Європейський суд з прав людини у справі «Loizidou v. Turkey» ухвалив, що Туреччина здійснювала ефективний контроль на території Північного Кіпру і тому повинна нести відповідальність за дії фізичних осіб, які діяли під керівництвом турецької влади [33]. Суд вказав на необхідність виконання Туреччиною зобов'язань, щодо контролю за дотриманням прав людини та запобігання порушенням цих прав. У випадку з направляючою державою контроль за дотриманням прав людини ПВОК може бути утруднений через обмежену територіальну юрисдикцію держави, коли компанії, які здійснюють приватну військову та охоронну діяльність, надають послуги за її межами. Погіршує становище практика укладання направляючою державою угоди з державою, що приймає, про надання співробітникам компаній, які здійснюють приватну військову та охоронну діяльність, імунітету від кримінальної юрисдикції приймаючої держави. Відповідно до Ордеру № 17 Тимчасової коаліційної адміністрації влада Іраку не здійснювала кримінального переслідування стосовно співробітників американських компаній, які здійснюють приватну військову та

охоронну діяльність, щодо скоєння ними злочинів [34]. Розслідуванням займалися правоохоронні органи США.

У Коментарі Комісії міжнародного права ООН до статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні дії практика присвоєння дій приватних компаній, які здійснюють державні функції, розглядається як приклад застосування ст. 5 проєкту Статей.

Якщо держава спрямовує компанії, які здійснюють приватну військову та охоронну діяльність, для надання допомоги або сприяння іншій державі з метою полегшення вчинення міжнародно-протиправного діяння цією державою, то направляюча держава нестиме міжнародну відповідальність у тій частині, в якій її власна поведінка спровокувала настання міжнародно-протиправного діяння.

Вимога ст. 16 проєкту Статей про відповідальність держав стосується встановлення факту поінформованості направляючої держави про протиправність вчиненого діяння, і навіть порушення своїх міжнародно-правових зобов'язань. Ця норма є особливо актуальною у ряді випадків, коли держава надає допомогу та сприяння у постачанні зброї іншій державі з метою обходу санкцій, накладених на цю державу Радою Безпеки ООН [35]. У 1991 році резолюцією Ради Безпеки ООН було накладено ембарго на постачання озброєння до Югославії, ігноруючи резолюцію, Хорватія звернулася за допомогою до США, які на виконання прохання направили озброєних співробітників ПВОК «MPRI». Співробітники компанії при взаємодії з хорватськими військовослужбовцями розробили план наступу проти сербських військ в Країні [36]. Слід зазначити, що односторонній напрям приватної військової та охоронної діяльності неприпустимо застосувати без згоди іншої держави.

Направляюча держава у разі скоєння міжнародно-протиправного діяння підлягає міжнародно-правовій відповідальності за наявності обставин, що виключають протиправність діяння, порушує міжнародне зобов'язання. До таких належать: згода, контрзаходи, самооборона, форс-мажор, стан потреби. Проте ніщо виключає протиправність досконалого діяння держави, якщо це діяння відповідає зобов'язанню, що з імперативної норми загального міжнародного права.

При направленні компанії, які здійснюють приватну військову та охоронну діяльність, на територію іноземної держави направляюча держава повинна неухильно дотримуватись загальних принципів міжнародного права,

а також взяті на себе міжнародно-правові зобов'язання [37].

Основними юридичними наслідками вчиненого міжнародно-протиправного діяння направляючою державою будуть зобов'язання, щодо припинення протиправного діяння (стаття 30) та надання повного відшкодування за шкоду, заподіяну таким діянням (стаття 31). Юридичні наслідки не зачіпають збереження зобов'язання держави, щодо виконання порушеного зобов'язання.

Потерпілі держави вправі вживати контрзаходи, спрямовані проти держави, яка вчинила міжнародно-протиправне діяння, про те, щоб спонукати його до зобов'язання, щодо відшкодування заподіяної шкоди.

Висновки. Підводячи підсумок, можна констатувати, що питання відповідальності направляючих держав за дії, вчинені компаніями та їх співробітниками, які здійснюють приватну військову та охоронну діяльність, актуальне і торкається життєво важливих інтересів держави й світової спільноти. Делегування державних функцій приватним компаніям, направлення їх до участі у збройних конфліктах на території іноземних держав або виконання миротворчої місії ООН вимагає розробки ефективного механізму контролю над діяльністю компаній, які здійснюють приватну військову та охоронну діяльність. Звичаєве міжнародне право дозволяє залучати спрямовуючу державу до міжнародно-правової відповідальності за скоєння міжнародно-протиправного діяння у разі, якщо поведінку спрямованих нею приватних військових та охоронних компаній можна присвоїти цій державі. Можливість присвоєння поведінки компаній має вирішуватись у кожному конкретному випадку. Єдиного правила, згідно з яким направляючій державі може бути присвоєно поведінку приватної військової та охоронної компанії, немає, оскільки багато залежить від регулювання їхньої діяльності зі сторони внутрішньо-державного права. Водночас наявність фактичного зв'язку направляючої держави та компаній, які здійснюють приватну військову та охоронну діяльність, активна роль направляючої держави при виборі конкретної компанії, забезпечення працівників обраної компанії необхідними інструкціями у зв'язку з участю у збройних конфліктах свідчать про необхідність притягнення направляючої держави до міжнародно-правової відповідальності за порушення, скоєні компаніями та їх співробітниками, які займаються приватною військовою та охоронною діяльністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горovenko В., Тютюнник В. Приватні воєнні компанії: міжнародний досвід і можливі шляхи його реалізації в Україні. *Наука і оборона*, 2013. № 3. С. 32–39.
2. Горovenko В., Тютюнник В. Приватні воєнні компанії: міжнародний досвід і можливі шляхи його реалізації в Україні. *Ukrainian Military Pages*. 2015. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2015/11/privatemilitary-companies.html>. (дата звернення: 14.05.2025).
3. Івасечко О. Я., Бондар Д. А. Міжнародний досвід діяльності приватних військових компаній у збройних конфліктах. *Регіональні студії*, 2023. С. 103–107.
4. Ковальський О. В. Залучення приватних військових та охоронних компаній: проблеми міжнародно-правового регулювання. Тенденції реформування правової системи України і країн світу: правові, психологічні та соціокультурні аспекти: матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Тернопіль, 5-6 листопада 2019 р.). Тернопіль, 2019. С. 108–111.
5. Кохан Г. Л. Правові питання діяльності приватних військових компаній: міжнародний аспект. *Вчені записки*, 2020. С. 190–201.
6. Невзоров І. Л. Приватні військові компанії та право: гострі питання, деякі світові тенденції нормативного регулювання. Збірник наукових статей і тез доповідей на науково-практичній конференції до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку у Харкові (м. Харків, 25 листопада 2017 р.). Харків, 2017. С. 212–214.
7. Невзоров І. Л., Хотенець П. В. Приватні військові компанії та право: гострі питання, деякі світові тенденції нормативного регулювання. Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.). Харків, 2017. С. 212–214.
8. Verkuil Paul R. Outsourcing Sovereignty: Why Privatization of Government Functions Threatens Democracy and What We Can Do about It. Cambridge. 2007. 248 p.
9. Wojciech P. The Awakening Of Private Military Companies. 2020. URL: <https://warsawinstitute.org/awakening-private-military-companies/>. (дата звернення: 14.05.2025)
10. Caparini M., Schreier F. Privatising Security: Law, Practice and Governance of Private Military and Security Companies. Geneva, 2005. 184 p.
11. Prem B. The regulation of private military and security companies: Analyzing power in multi-stakeholder initiatives. *Contemporary Security Policy*. 2021. Vol. 42. No. 3. P. 345–370. DOI: 10.1080/13523260.2021.1897225
12. David Shearer. Private Armies and Military Intervention. Routledge 2013. First published February 1998 by Oxford University Press for The International Institute for Strategic Studies.
13. Доповідь Комісії з міжнародного права. Офіційні звіти Генеральної асамблеї ООН, п'ятдесят шостий сесії. Доповнення № 10 (A/56/10). URL:

- https://www.osce.org/files/f/documents/8/b/523811_0.pdf (дата звернення 14.05.2025)
14. Коментар Комісії міжнародного права ООН до статей про відповідальність країн за міжнародно-протиправні дії. URL: <https://fsfr.org/2016/05/25/%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2-%D0%B7%D0%B0-%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4/> (дата звернення: 15.05.2025)
 15. Додатковий протокол до Женевським конвенціям від 12 серпня 1949 року, щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I). Женева, 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 14.05.2025)
 16. Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі, 18 жовтня 1907 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 14.05.2025)
 17. Конвенція (III) про поводження з військовополоненими. Женева, 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 15.05.2025)
 18. The Montreux Document on Pertinent International Legal Obligations and Good Practices for States Related to Operations of Private Military and Security Companies During Armed Conflict. URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0996.pdf
 19. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, щодо захисту жертв неміжнародних збройних конфліктів (Протокол II). Женева, 8 червня 1977 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU77004> (дата звернення: 14.05.2025)
 20. Hyatt International Corporation v. Iran (1985) 9 Iran-US CTR 72. URL: <https://iusct.com/wp-content/uploads/2020/09/C823-Doc-119.pdf> (дата звернення: 14.05.2025)
 21. League of Nations, Conference for the Codification of International Law. URL: <https://legal.un.org/ilc/league.shtml>
 22. Стаття 8 проекту Статей про відповідальність країн за міжнародно-протиправні дії, 2001 р. URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/rsiwa/rsiwa_ph_r.pdf (дата звернення: 15.05.2025)
 23. Zafiro v. United States 506 U.S. 534 (1993). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/506/534/> (дата звернення: 15.05.2025)
 24. Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Merits, I.C.J. Reports 1986. URL: <https://www.icj-cij.org/case/70> (дата звернення: 15.05.2025)
 25. United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran, I.C.J. Reports 1980, p. 3. URL: <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=334&p1=3&p2=3&case=64&p3=5>.
 26. Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням та навчанням найманців прийнята резолюцією 44/34 Генеральної Асамблеї від 4 грудня 1989 року/ URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_103#Text. (дата звернення: 14.05.2025).
 27. Конвенція (I) про поліпшення долі поранених та хворих у діючих арміях. Женева, 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text. (дата звернення: 14.05.2025)
 28. Конвенція (II) про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали аварії корабля, зі складу збройних сил на морі. Женева, 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text (дата звернення: 14.05.2025)
 29. Конвенція (IV) про захист населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 15.05.2025)
 30. Report of the Working Group on the use of mercenaries as a means of violating human rights and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination, Human Rights Council, 02 July 2010, № A/HRC/15/25. URL: https://www.ecoi.net/en/file/local/1320187/470_1282657142_g1014357.pdf (дата звернення: 15.05.2025)
 31. Додатковий протокол I від 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 15.05.2025)
 32. Конвенція про захист прав людини та основних свобод. Рим, 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 16.05.2025)
 33. Loizidou-v-Turkey ECHR (Bailii, [1991] ECHR 73, 15318/89). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58007%22%5D%7D> (дата звернення: 16.05.2025)
 34. Coalition Provisional Authority Order 17, 27 June 2004. URL: https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/20040627_CPAORD_17_Status_of_Coalition_Rev_with_Annex_A.pdf (дата звернення: 16.05.2025)
 35. Доповідь Економічної та Соціальної Ради, Доповідь Третього комітету Генеральної Асамблеї ООН, проект резолюції XVII, 14 грудня 1982, A/37/745.
 36. Items Relating to the Situation in the Former Yugoslavia. Decision of 25 September 1991 (3009th meeting): resolution 713 (1991). URL: https://www.un.org/fr/sc/repertoire/89-92/CHAPTER%208/EUROPE/item%2020%20Yugoslavia_.pdf. (дата звернення: 15.05.2025)
 37. Urueña-Sánchez M., Olásolo H. Private Military and Security Companies, Responsibility of States and International Humanitarian Law: Toward an Interdisciplinary Definition. Revista Derecho del Estado, 2023. URL: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&profile=ehost&scope=site&authtype=>

crawler&jrnl=01229893&AN=171947905&h=19JGkJuikm%2BOWqTj3 FXgukJHt6tFK0QOX VgOvvA1%2BvNpl7sHhHrM9GIKW17zLrCoD%2BIPAC w%2FvjmcIlST5oHIYw%3D%3D&crl=c. (дата звернення: 15.05.2025)

38. Galai K. Regulating private military companies: Conflicts of law, history and governance. 2019. URL: https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=yvWODwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT10&dq=liability+of+the+host+state+and+the+state+of+incorporation+for+illeg al+actions+of+private+military+and+security+companies&ots=K7gvXuqgRu&sig=zVPkZJ0EwWEmM_NR1wX7uzDGsKu. (дата звернення: 15.05.2025)

REFERENCES:

1. Horovenko, V., & Tiutiunyk, V. (2013). Pryvatni voienni kompanii: mizhnarodnyi dosvid i mozhlivi shliakhy yoho realizatsii v Ukraini [Private military companies: international experience and possible ways of its implementation in Ukraine]. *Nauka i oborona*, (3), 32–39. [in Ukrainian]
2. Horovenko, V., & Tiutiunyk, V. (2015). Pryvatni voienni kompanii: mizhnarodnyi dosvid i mozhlivi shliakhy yoho realizatsii v Ukraini [Private military companies: international experience and possible ways of its implementation in Ukraine]. Ukrainian Military Pages. Retrieved May 14, 2025, from: <https://www.ukrmilitary.com/2015/11/private-military-companies.html> [in Ukrainian]
3. Ivasechko, O. Ya., & Bondar, D. A. (2023). Mizhnarodnyi dosvid diialnosti pryvatnykh viiskovykh kompanii u zbroinykh konfliktakh [International experience of private military companies in armed conflicts]. *Rehionalni studii*, 103–107. [in Ukrainian]
4. Kovalskiy, O. V. (2019). Zaluchennia pryvatnykh viiskovykh ta okhoronnykh kompanii: problemy mizhnarodno-pravovoho rehuliuвання [The involvement of private military and security companies: problems of international legal regulation]. In *Tendentsii reformuvannya pravovoi systemy Ukrainy i krain svitu – Trends in the reform of the legal system of Ukraine and other countries* (pp. 108–111). Ternopil. [in Ukrainian]
5. Kokhan, H. L. (2020). Pravovi pytannia diialnosti pryvatnykh viiskovykh kompanii: mizhnarodnyi aspekt [Legal issues of the activities of private military companies: international aspect]. *Vcheni zapysky*, 190–201. [in Ukrainian]
6. Nevzorov, I. L. (2017). Pryvatni viiskovi kompanii ta pravo: hostri pytannia, deiaki svitovi tendentsii normatyvnoho rehuliuвання [Private military companies and law: pressing issues and some global trends in regulation]. In *Zbirnyk naukovykh statei i tez dopovidei na nauково-praktychnii konferentsii do 100-richchia pidhotovky okhorontsiv pravoporiadku u Kharkovi – Collection of scientific articles and abstracts of reports at the scientific-practical conference dedicated to the 100th anniversary of law enforcement training in Kharkiv* (pp. 212–214). Kharkiv. [in Ukrainian]
7. Nevzorov, I. L., & Khotenets, P. V. (2017). Pryvatni viiskovi kompanii ta pravo: hostri pytannia, deiaki svitovi tendentsii normatyvnoho rehuliuвання [Private military companies and law: pressing issues and some global trends in regulation]. In *Pidhotovka okhorontsiv pravoporiadku v Kharkovi (1917–2017 rr.) – Training of law enforcement officers in Kharkiv (1917–2017)* (pp. 212–214). Kharkiv. [in Ukrainian]
8. Verkuil, P. R. (2007). Outsourcing sovereignty: Why privatization of government functions threatens democracy and what we can do about it. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Wojciech, P. (2020). The awakening of private military companies. Warsaw Institute. Retrieved May 14, 2025, from: <https://warsawinstitute.org/awakening-private-military-companies/>
10. Caparini, M., & Schreier, F. (2005). Privatising security: Law, practice and governance of private military and security companies. Geneva: DCAF.
11. Prem, B. (2021). The regulation of private military and security companies: Analyzing power in multi-stakeholder initiatives. *Contemporary Security Policy*, 42 (3), 345–370. <https://doi.org/10.1080/13523260.2021.1897225>
12. Shearer, D. (2013). Private armies and military intervention. Routledge. (First published 1998, Oxford University Press for IISS).
13. Komisii z mizhnarodnoho prava. (2001). Dopovid Komisii z mizhnarodnoho prava [Report of the International Law Commission]. Ofitsiini zvity Heneralnoi Asamblei OON – Official Reports of the UN General Assembly, 56th session, Supplement No. 10 (A/56/10). Retrieved May 14, 2025, from: https://www.osce.org/files/f/documents/8/b/523811_0.pdf [in Ukrainian]
14. KomisiimizhnarodnohopravaOON.(2016).Komentar do statei pro vidpovidalnist derzhav za mizhnarodno-protypravni dii [Commentary to the Articles on the Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts]. Retrieved May 15, 2025, from: <https://fsfr.org/2016/05/25/відповідальність-держав-за-міжнарод/> [in Ukrainian]
15. Geneva Conventions. (1977a). Dodatkovyi protokol I do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shchodo zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv [Additional Protocol I to the Geneva Conventions of 12 August 1949, relating to the protection of victims of international armed conflicts]. Geneva, June 8, 1977. Retrieved May 14, 2025, from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text [in Ukrainian]
16. Hague Convention. (1907). Konventsiiia pro zakony i zvychai viiny na sukhodoli [Convention on the laws and customs of war on land]. The Hague, October 18, 1907. Retrieved May 14, 2025, from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text [in Ukrainian]
17. Geneva Conventions. (1949a). Konventsiiia (III) pro povodzhennia z viiskovopolonenymy [Convention (III) relative to the treatment of prisoners of war]. Geneva, August 12, 1949. Retrieved May 15, 2025, from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text [in Ukrainian]

18. ICRC. (2008). The Montreux Document on pertinent international legal obligations and good practices for states related to operations of private military and security companies during armed conflict. Retrieved from: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0996.pdf
19. Geneva Conventions. (1977b). Dodatkovyi protokol II do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shchodo zakhystu zhertv nemizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv [Additional Protocol II to the Geneva Conventions of 12 August 1949, relating to the protection of victims of non-international armed conflicts]. Geneva, June 8, 1977. Retrieved May 14, 2025, from: <https://ips.ligazakon.net/document/MU77004> [in Ukrainian]
20. Hyatt International Corporation v. Iran. (1985). 9 Iran–US CTR 72. Retrieved May 14, 2025, from: <https://iusct.com/wp-content/uploads/2020/09/C823-Doc-119.pdf>
21. League of Nations. (1930). Conference for the codification of international law. Retrieved from <https://legal.un.org/ilc/league.shtml>
22. United Nations. (2001). State responsibility: Draft article 8 on responsibility of states for internationally wrongful acts. Retrieved May 15, 2025, from: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/rsiwa/rsiwa_ph_r.pdf
23. Zafiro v. United States. (1993). 506 U.S. 534. Retrieved May 15, 2025, from: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/506/534/>
24. ICJ. (1986). Military and paramilitary activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Merits. I.C.J. Reports, 1986. Retrieved May 15, 2025, from: <https://www.icj-cij.org/case/70>
25. ICJ. (1980). United States diplomatic and consular staff in Tehran. I.C.J. Reports, p. 3. Retrieved from: <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=334&p1=3&p2=3&case=64&p3=5>
26. UN General Assembly. (1989). Mizhnarodna konventsiiia pro borotbu z verbuvanniam, vykorystanniam, finansuvanniam ta navchanniam naimantsiv [International Convention against the Recruitment, Use, Financing and Training of Mercenaries]. Resolution 44/34. Retrieved May 14, 2025, from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_103#Text [in Ukrainian]
27. Geneva Conventions. (1949b). Konventsiiia (I) pro polipshennia doli poranenykh ta khvorykh u diiuchykh armiiaxh [Convention (I) for the amelioration of the condition of the wounded and sick in armed forces in the field]. Geneva, August 12, 1949. Retrieved May 14, 2025, from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text [in Ukrainian]
28. Geneva Conventions. (1949c). Konventsiiia (II) pro polipshennia doli poranenykh, khvorykh ta osib, yaki zaznaly avarii korablia, zi skladu zbroinykh syl na mori [Convention (II) for the amelioration of the condition of wounded, sick and shipwrecked members of armed forces at sea]. Geneva, August 12, 1949. Retrieved May 14, 2025, from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text [in Ukrainian]
29. Geneva Conventions. (1949d). Konventsiiia (IV) pro zakhyst naselennia pid chas viiny [Convention (IV) relative to the protection of civilian persons in time of war]. Geneva, August 12, 1949. Retrieved May 15, 2025, from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text [in Ukrainian]
30. UNHRC. (2010). Report of the Working Group on the use of mercenaries as a means of violating human rights and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination. A/HRC/15/25, July 2, 2010. Retrieved May 15, 2025, from: https://www.ecoi.net/en/file/local/1320187/470_1282657142_g1014357.pdf
31. Geneva Conventions. (1977c). Dodatkovyi protokol I vid 1977 roku do Zhenevskykh konventsii 1949 roku [Additional Protocol I of 1977 to the Geneva Conventions of 1949]. Retrieved May 15, 2025, from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text [in Ukrainian]
32. Council of Europe. (1950). Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny ta osnovnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Rome, November 4, 1950. Retrieved May 16, 2025, from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian]
33. Loizidou v. Turkey. (1991). ECHR, 73, 15318/89. Retrieved May 16, 2025, from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-58007%22%7D>
34. Coalition Provisional Authority. (2004). Order 17. June 27, 2004. Retrieved May 16, 2025, from: https://govinfo.library.unt.edu/cpa-iraq/regulations/20040627_CPAORD_17_Status_of_Coalition_Rev_with_Annex_A.pdf
35. UN General Assembly. (1982). Dopovid Ekonomichnoi ta Sotsialnoi Rady. Dopovid Tretoho komitetu Heneralnoi Asamblei OON, proekt rezoliutsii XVII [Report of ECOSOC, Report of the Third Committee of the UN General Assembly, draft resolution XVII]. December 14, 1982, A/37/745. [in Ukrainian]
36. United Nations Security Council. (1991). Items relating to the situation in the former Yugoslavia. Decision of 25 September 1991 (3009th meeting): resolution 713 (1991). Retrieved May 15, 2025, from: <https://www.un.org/fr/sc/repertoire/89-92/CHAPTER%208/EUROPE/item%2020%20Yugoslavia.pdf>
37. Uruena-Sánchez, M., & Olásolo, H. (2023). Private military and security companies, responsibility of states and international humanitarian law: Toward an interdisciplinary definition. *Revista Derecho del Estado*. Retrieved May 15, 2025, from: https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&profile=ehost&scope=site&auth_type=crawler&jrnl=01229893&AN=171947905
38. Galai, K. (2019). *Regulating private military companies: Conflicts of law, history and governance*. London: Palgrave Macmillan. Retrieved May 15, 2025, from: <https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=yvWODwAAQBAJ>

Дата надходження статті: 20.06.2025

Дата прийняття статті: 20.07.2025

Опубліковано: 10.10.2025

Сервецький Іван Васильович,

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри національної безпеки Інституту безпеки ім. Володимира Великого ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональної Академії управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039; siv2055@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5713-8911>

Сушко Олександр Володимирович,

аспірант кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональної Академії управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039; eninpoker1917@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0008-2602-6328>

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ У РОЗВІДУВАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОНЯТТЯ, МЕТОДИ, ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Анотація. У статті здійснено історичний аналіз розвідувальної діяльності в Україні. Розглянуто основні етапи розвитку розвідувальної діяльності, яка має глибокі історичні коріння.

Основний акцент зроблено використанні технічних можливостей пошуку та фіксації розвідувальної інформації, яку добували розвідники на теренах України так і за її межами.

Очевидно, що ефективність здобуття розвідувальної інформації залежить від методів та якості засобів, які використовує розвідка у своїй роботі.

Сьогодні розвиток та вдосконалення інформаційних технологій, що використовується в розвідувальній діяльності залежить від методів та якості технічних засобів і їх можливостей в добуванні та використанні чутливої для країни інформації.

Технічними засобами розвідки традиційно вважається: апарати, машини та виготовлені з їх основі технічні та технологічні пристрої та обладнання, технічні можливості загального користування та контролю за поверхнею Землі, повітряного (космічного) простору й окремих об'єктів. Усі ці технічні засоби дозволяють отримувати, обробляти будь-яку інформацію, яка є розвідувальною інформацією.

Засобів, які використовує розвідка у своїй роботі стала технічна розвідка, тобто здобуття інформації за допомогою технічних засобів розвідки.

Саме тому розвідувальні органи контролюють, аналізують та використовують усю інформацію, що надходить у всесвіті, а також збирають усю інформацію, фіксується за допомогою спеціальних технічних засобів, які використовують розвідувальні підрозділи.

Глибокий аналіз усієї інформації, яка надходить з відкритих джерел, а також аналіз таємної інформації, яка надходить із розвідувальних джерел дає можливість робити правильні висновки.

Ключові слова: технічні засоби розвідувальної діяльності, фіксація, розвідувальна інформація, спецтехніка, операції, технічний прогрес, конспірація.

Servetsky Ivan Vasilyovych,

Doctor of Law, Associate Professor, Professor at the Department of National Security of the Institute of Security Law named after Volodymyr Veliky «Interregional Academy of Personnel Management», 2, Frometivska Str, Kyiv, 03039; siv2055@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5713-8911>

Sushko Oleksandr Volodymyrovych,

Postgraduate Student at the Department of Law Enforcement and Anti-Corruption Activities of the Educational and Scientific Institute of Law named after Volodymyr Veliky «Interregional Academy of Personnel Management», 2, Frometivska Str, Kyiv, 03039; eninpoker1917@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0008-2602-6328>

USE OF TECHNICAL EQUIPMENT IN INTELLIGENCE ACTIVITIES: CONCEPT, METHODS, HISTORY AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Abstract. The article provides a historical analysis of intelligence activities in Ukraine. The main stages of the development of intelligence activities, which have deep historical roots, are considered.

The main emphasis is placed on the use of technical capabilities for searching and recording intelligence information obtained by intelligence officers in Ukraine and abroad.

It is obvious that the effectiveness of obtaining intelligence information depends on the methods and quality of the means used by intelligence in its work.

Today, the development and improvement of information technologies used in intelligence activities depends on the methods and quality of technical means and their capabilities in obtaining and using information sensitive to the country.

Technical means of intelligence are traditionally considered to be: devices, machines and technical and technological devices and equipment made on their basis, technical capabilities for general use and control of the Earth's surface, air (space) space and individual objects. All these technical means allow to receive, process any information that is intelligence information.

The means that intelligence uses in its work has become technical intelligence, that is, obtaining information using technical means of intelligence.

That is why intelligence agencies control, analyze and use all information that comes from the universe, and also collect all information, recorded with the help of special technical means used by intelligence units.

Deep analysis of all information that comes from open sources, as well as analysis of secret information that comes from intelligence sources makes it possible to draw the right conclusions.

Key words: *technical means of intelligence activities, recording, intelligence information, special equipment, operations, technical progress, conspiracy.*

Постановка проблеми. Розвідувальної діяльності, яка здійснюється на теренах України є надзвичайно актуальною для нашого часу. Особливо це стосується ситуації, коли на Україну здійснила агресію російська федерація.

Досягнення науково-технічного прогресу дають цінніші ресурси та можливості для здійснення розвідувальної діяльності.

Тому провідні держави докладають великих зусиль для створення оптимальних умов, необхідних для розвитку різноманітних наукових програм і дослідницьких проектів, які направлені на здійснення якості розвідувальної роботи. У цьому контексті науково-технічна розвідка має особливе значення. Вона «проникає» у найновіші наукові таємниці, здатні у перспективі впливати на розвиток людства, чим, по суті, прискорює роботу наукової галузі своєї держави і досягнення важливих науково - технічних проектах.

Водночас робота науково-технічної розвідки допомагає зекономити матеріальні ресурси й уникнути можливих помилок при виконанні вченими тих чи інших досліджень, в першу чергу, в оборонній сфері. Науково-технічна розвідка – це розвідувальна діяльність, об'єктами якої є закордонні науково-технічні розробки і досягнення цивілізацій. Головну увагу приділяють як фундаментальним, так і прикладним дослідженням іноземних вчених. Найбільший інтерес викликають науково-технічні характеристики, можливості і недоліки військових технологій, космічних технологій, ракетобудівництва тощо.

Важливим об'єктом науково-технічної розвідки є наукова інформація і технічні проекти досягнень вчених, які можна таємно скопіювати та передати зацікавленій науковій організації держави.

На початковій стадії загальної наукової і конструкторської розробки ідеї на академічному чи комерційному рівні інформація не є таємною, а отже, до неї легше знайти доступ, ніж після того, як отримані дослідниками результати знайдуть своє підтвердження.

На цьому етапі встановлюються суворі режимні заходи доступу, а тим більше на стадії завершальних випробувань.

Через таємний характер розвідувальної діяльності складно вести розмову про її успіхи у сфері науково-технічного шпionажу.

В історичному контексті найбільш характерною особливістю розвідки був і залишається науково-технічний шпionаж у західних державах. На здобування інформації про науково-технічні розробки і досягнення іноземних вчених, можливості й недоліки нових військових технологій, промислові винаходи в оборонній галузі російські спецслужби витрачають великі кошти, особливо під час сьогодишньої війни: виготовлення та застосування різного типу дронів, ракетних технологій з точного наведення тощо.

Можна без перебільшення сказати, що значення науково-технічної розвідки зростає відповідно до розвитку можливостей сучасної науки і важливості їх досягнути як безпосередньо, так і «опосередковано», тобто за допомогою розвідувальної здатності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукову базу у дослідженні розвідувальної діяльності слали такі праці вчених, як: Я.М. Антонюк, С.І. Білокінь, Л.В. Бородич, Д.В. Веденєєв, О.М. Калюк, В.О. Козенюк, О.Р. Лебедєв, С.М. Мельниченко; В.М. Нікольський, В.Т. Окіпнюк, О.І. Олійник, Е.П. Петровський, В.Г. Пилипчук, В.С. Сідак, О.В. Тимошук, Д.А. Тихоненков, Ю.І. Шаповал та ін.

Метою статті є аналіз та забезпечення успішної розвідувальної діяльності, яка здійснюється за допомогою технічних засобів та спеціальних інформаційних технологій.

Таким чином, робота покликана розкрити ролі і місця технічних засобів та інформаційних, які використовуються в розвідувальній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Розвідка є важливою складовою забезпечення безпеки держави та захисту її національних інтересів у різних сферах. Ця безпека гарантується шляхом розвідувальної діяльності, яку здійснюють розвідувальні органи держави. У результаті розвідувальної діяльності розвідники отримують інформацію, зокрема:... «усні, зафіксовані на матеріальних носіях (у тому числі в зразках виробів і речовин) чи відображені в електронному вигляді відомості або дані». Ці дані можуть бути добуті як із відкритих джерел, так і нелегальним шляхом, в інтересах національної безпеки й оборони України. Для отримання розвідувальної інформації розвідувальні органи використовують різноманітні сили, засоби та методи [1, с. 26, 29].

Очевидно, що ефективність здобуття розвідувальної інформації залежить від методів та якості засобів, які використовує розвідка у своїй роботі. В сучасну епоху інформаційних технологій надзвичайно важливим методом добування розвідувальної інформації стала технічна розвідка, тобто здобуття інформації за допомогою технічних засобів розвідки.

В Україні, як у державі з розвинутою системою розвідки та відповідними традиціями, значна увага приділяється впровадженню технічних засобів для забезпечення розвідувальної діяльності, а також законодавчому врегулюванню питань, пов'язаних із технічною розвідкою та її засобами.

Згідно з наказом СБУ від 14.01.2021 «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю», технічну розвідку слід розуміти як:... «несанкціоноване здобування секретної інформації за допомогою технічних засобів та її аналіз» [2].

У цьому ж наказі визначено, що можна вважати засобами технічної розвідки:...«апарати, машини та виготовлені з їх використанням обладнання або технічні системи, а також інструменти і речовини, призначені для: одержання розвідувальної інформації шляхом контролю поверхні Землі, повітряного (космічного) простору й окремих об'єктів, а також випромінювано акустичної апаратури, добування розвідувальної інформації з каналів електрозв'язку, інформаційних систем та окремих технічних засобів оброблення інформації; подолання технічного і криптографічного захисту розвідувальної інформації; негласного спостереження за об'єктами, що становлять інтерес для розвідувальних органів як джерела розвідувальної інформації; забезпечення передавання розвідувальної інформації» [2].

Багато положень щодо технічних засобів можна знайти в Законі України «Про розвідку». Так, у частині 8 статті 1 визначено, що до сил і засобів розвідки, серед іншого, слід включати технічні засоби розвідки.

У частині 13 цієї ж статті технічні засоби розвідки визначено як:... «технічні засоби, устаткування, апаратуру, прилади, пристрої, препарати та інші вироби, спеціально розроблені, створені, запрограмовані, придбані, модернізовані, пристосовані і призначені для здійснення та забезпечення розвідувальної діяльності».

У статті 9 закону зазначено, що суб'єкти системи воєнної розвідки виключно для виконання покладених на них завдань можуть застосовувати технічні засоби розвідки.

Важливими є положення щодо прав розвідувальних органів на використання технічних засобів розвідки. Так, у частині 10 статті 12 зазначено, що розвідка має право «здійснювати опитування осіб, у тому числі з використанням технічних засобів реєстрації реакцій людини».

У частині 15 цієї ж статті вказується право на вживання заходів щодо «технічного, криптографічного та інших видів захисту інформації, протидії технічним розвідкам».

Для ефективної роботи розвідувальні органи можуть виступати замовниками науково-дослідних, дослідно-конструкторських та інших робіт, зокрема з розроблення і виготовлення технічних засобів розвідки (стаття 19). Також вони мають право створювати, закуповувати, програмувати, модернізувати, пристосовувати і застосовувати технічні засоби розвідки (стаття 20).

У пункті 5 ст. 49 зазначено, що ці технічні засоби розвідки розробляються, створюються,

програмуються, придбаваються, модернізуються та пристосовуються виключно розвідувальними органами або на їх замовлення. Водночас вони залишаються у власності держави та закріплюються на праві оперативного управління за цими органами. Проте в окремих випадках, передбачених законом, розвідувальні органи можуть тимчасово передавати ці засоби іншим суб'єктам.

Важливими у наш час є положення ст. 27, а саме пункту 1, згідно з цим пунктом, суб'єкти системи воєнної розвідки мають право застосовувати технічні засоби розвідки без дотримання вимог статті 15 цього Закону. Це означає, що на відміну від звичайного режиму, коли проведення розвідувальних заходів стосовно особи, місця або речі, що перебувають на території України, потребує рішення суду, під час воєнного стану та бойових дій такі заходи можуть здійснюватися без відповідного судового дозволу з використанням технічних та інших засобів розвідки. А в 3 частині цієї статті вказано, що: «... в умовах, передбачених частиною першою цієї статті, на тимчасово окупованій території або території, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, у районах бойових дій та зонах безпеки, прилеглих до цих районів, для виконання розвідувальних завдань та під оперативним контролем розвідувальних органів особи, залучені до конфіденційного співробітництва, можуть зберігати та застосовувати технічні та інші засоби розвідки» [3].

Тепер, коли ми розібралися із законодавчими положеннями щодо технічної розвідки та технічних засобів розвідки, можна перейти до історії їхнього використання українськими розвідувальними органами.

Перший випадок застосування технічних засобів розвідки українськими спецслужбами зафіксовано під час Української революції 1917–1921 років.

Так, у 1918 році на будівлі Першого генерал – квартирмейстерства, у будівлі якої розташовувався розвідувальний відділ, була встановлена потужна радіостанція, що працювала на прийом і передачу сигналу. За часів правління гетьмана Павла Скоропадського цю радіостанцію обслуговували й використовували фахівці з Миколаївської спеціальної школи, яка за часів царату готувала персонал для станцій радіоперехоплення російської армії [4, 5, арк. 35].

Відомо, що за часів Директорії при Агентурному відділі розвідувальної управи отримували інформацію про дислокацію та загальний стан

військ Червоної армії, збройних формувань генерала Врангеля та отамана Нестора Махна. Джерелами даних були агентурні повідомлення, польова розвідка, радіоперехоплення та матеріали преси [4].

Після відступу Директорії до Польщі та створення Повстансько – партизанського штабу УНР при ньому було організовано II-й (розвідувальний) відділ. Його агенти проходили спеціальні курси підготовки старшин-керівників технічних секцій при II відділі (зокрема, навчалися роботі з фотографією, радіорозвідкою тощо) [6, с. 657–658].

Крім того, технічні засоби розвідки використовували й інші борці за незалежність України. Зокрема, підрозділи ОУН-УПА застосовували примітивні технічні засоби для перехоплення радіотелефонних переговорів ворогів [7, с. 256].

В часи незалежної України технічною розвідкою займалися вже національні розвідувальні органи. Після розпаду Радянського Союзу на території України залишилося два об'єкти стратегічної радіорозвідки Спеціальної служби КДБ СРСР (16 управління): 8-й окремий радіовузол та 9-й окремий радіовузол.

У 1992 році ці частини радіоперехоплення були введені до структури Служби безпеки України, а їхній особовий склад прийняв присягу. Також у структуру СБУ влився підрозділ Спеціальної служби ГРУ Генерального штабу Збройних Сил СРСР, а саме 85-й Головний центр, який займався обробкою матеріалів шифролистування [8, с. 295–297].

Того ж 1992 року голова СБУ підписав наказ про створення Управління «Р» у складі Головного управління контррозвідки СБУ. Цей підрозділ спеціалізувався на радіоелектронній розвідці та контррозвідці [8, с. 297].

Хоча новостворені підрозділи на перших порах існували в надзвичайно скрутних умовах, вони все ж не поступалися аналогічним структурам інших держав. Наприклад, вже у 1993 році Управління «Р» забезпечувало майже 50% усіх інформаційних матеріалів, що надходили до СБУ [8, с. 300].

Уже в грудні 1993 року управління стало самостійним підрозділом СБУ, однак лише у вересні 1999 року отримало статус Головного управління. Саме з цього моменту розпочалася планомірна побудова єдиного технологічного комплексу радіоелектронної розвідки, який охоплював такі види технічної розвідки: радіоперехоплення, технічний аналіз та дешифрування.

Також було намічено курс на розмежування розвідувальних та правоохоронних функцій у сфері перехоплення телекомунікацій. У зв'язку з цим від стратегічної зовнішньої розвідки було відокремлено такі підрозділи, як радіоконтррозвідка та моніторинг внутрішніх телекомунікацій [8, с. 301].

На початку 2000-х років управління продовжило активно розвивати методи та технології технічної розвідки, зробивши значні прориви у сферах криптоаналізу та дешифрування. Саме в цей період намітилися тенденції до розвитку нових напрямів технологічної розвідки, зокрема комп'ютерної та видової космічної.

Тому, коли 14 жовтня 2004 року було підписано Указ Президента України «Про Службу зовнішньої розвідки України», підрозділ технічної розвідки зайняв своє почесне місце серед інших підрозділів СЗР [8, с. 302, 303, 308].

Сучасний етап розвитку технологічної розвідки розпочався після подій 2014 року, коли українські розвідувальні органи виявили повну безпорадність перед діями Росії. Зрозуміло, що за таких умов було намічено курс на зміну особового складу розвідувальних органів, а також постало питання про реформування СЗР відповідно до стандартів НАТО, які після розриву відносин із Росією стали головними союзниками України.

У липні 2018 року Президентом України було затверджено Концепцію реформування Служби зовнішньої розвідки України відповідно до стандартів НАТО. У рамках цієї концепції було проведено кластеризацію та виокремлення окремих організаційно-практичних блоків, серед яких блок технічної розвідки [8, с. 315, 323].

Окрім змін у особовому складі та структурі, зазнали трансформацій і методи ведення розвідки. Українські розвідники мали адаптуватися до реалій гібридної війни з Росією, що зумовило зростання ролі розвідки за відкритими джерелами (OSINT) та геопросторової розвідки (GEOINT).

Під поняттям геопросторова розвідка можна розуміти безперервний процес збору, обробки та аналізу геопросторової інформації, який використовується для опису, оцінки, візуального відображення об'єктів, процесів і явищ, а також для прогнозування їх змін. Основна мета геопросторової розвідки – забезпечення національної безпеки та оборони й забезпечення керівництвом країни актуальною інформацією. Такий спосіб розвідки з використання технічних засобів дозволяє здобувати такі дані:

супутникові та аерофотознімки (панхроматичні, інфрачервоні, гіперспектральні, радіолокаційні знімки територій), розташування джерел випромінювання (аналітика щодо місць радіочастотної активності), динаміку руху об'єктів (переміщення техніки, кораблів, військових підрозділів тощо), тривимірні моделі об'єктів (реконструкція місцевості, будівель, військових баз) [9, с. 54–55].

В Україні з 2014 року активно приділяється увага збору інформації за допомогою геопросторової розвідки. Про важливість цього напрямку та перспективи використання краудсорсингових систем писали фахівці ВІКНУ ще у 2016 році. Зокрема, вони пропонували передати на краудсорсинг виявлення конкретних однакових ознак у певному місці, що гарантувало б, що виявлена інформація є цінною для розвідки [10, с. 161].

Вже під час повномасштабної війни українська влада та армія на постійній основі почали співпрацювати із західними партнерами для ведення геопросторової розвідки. Так, на комерційній основі Україна отримувала супутникові знімки зі супутників SAR-LUPE, які перебувають у власності німецької компанії Kayser-Threde GmbH. Ця компанія є структурним підрозділом OHB-System AG, а замовником на створення системи SAR-LUPE виступило космічне агентство Німеччини (DLR) [11, с. 200].

У 2022 році Міністерство оборони України почало співпрацювати із супутниковим оператором SAR ICEYE. У серпні 2022 року компанія уклала контракт із Благодійним фондом Сергія Притули, надавши Україні доступ до супутникових знімків. Крім того, ICEYE дозволила Збройним Силам України використовувати свою мережу супутників для збору критично важливих даних. У липні 2024 року компанія підписала новий договір із Міністерством оборони України, спрямований на посилення космічної оборони країни. А у вересні того ж року німецький оборонний концерн Rheinmetall розпочав співпрацю із SAR ICEYE, щоб підтримати Україну в рамках оборонних ініціатив [12].

Щодо розвідки за відкритими джерелами, то вона стала доволі актуальною з 2014 року у зв'язку з характером гібридної війни та розвитком інформаційних технологій.

Загалом, розвідка за відкритими джерелами, або OSINT (від англійського open-source intelligence), є методом пошуку, збору, відбору та аналізу інформації, яка становить оперативний інтерес, з відкритих джерел. У сучасних

умовах методи збору інформації за відкритими джерелами базуються на використанні технічних засобів, здебільшого комп'ютерів, хоча можуть застосовуватися також телефони чи інші електронні пристрої з доступом до Інтернету, а також засоби для перехоплення незашифрованих радіохвиль і мобільного зв'язку.

Цей вид розвідки зазвичай використовується у конкурентній розвідці, коли компанії намагаються дізнатися більше про своїх конкурентів або партнерів. Однак у сучасному світі, де більшість інформації можна отримати легальним або відносно легальним шляхом через Інтернет, OSINT стала потужним інструментом у руках розвідувальних органів. Наприклад, американські розвідувальні служби отримують із відкритих джерел від 35% до 95% розвідувальних даних [13, с. 761–762].

Зараз російська розвідка використовує методи розвідки за відкритими джерелами для збору інформації про розташування українських військ та результати своїх обстрілів. Для цього їхні спецслужби активно моніторять соціальні мережі, групи у месенджерах та різні інтернет-ресурси з метою виявлення необхідної інформації. Їхні співробітники можуть навіть за допомогою діалогу в чаті спонукати громадян України до ненавмисного розголошення важливих даних ворогу.

Однак українські спецслужби також активно використовують методи OSINT. Взагалі, історія використання таких методів у вітчизняній розвідці сягає 20-х років минулого століття. Відомо, що розвідники часів Української революції 1917–1921 років часто отримували інформацію з відкритих джерел, таких як газети, журнали, спеціалізована періодична література тощо [4].

Також відомо, що розвідкою за відкритими джерелами з використанням технічних засобів займалися українські націоналісти. Так, на VI конференції ЗЧ ОУН(б) у травні 1953 року було визначено основне коло розвідувальних завдань, серед яких можна виділити збір інформації про Україну шляхом обробки радіоповідомлень, радянської та зарубіжної преси [14, с. 140].

З 2014 року українські розвідувальні органи активно використовують методи OSINT для збору інформації про російські війська, які брали участь у боях у зоні АТО на стороні сепаратистів. Завдяки моніторингу інтернет-ресурсів розвідка отримувала особисту інформацію про бойовиків та їхніх командирів, що допомагало у ідентифікації підрозділів і частин РФ,

що воюють проти України на Донбасі. До речі цю інформацію на основі даних OSINT-розвідки представили волонтери команди InformNapalm [15, с. 83].

Треба зазначити, що використання підрядників для ведення розвідки за відкритими джерелами є доволі поширеною та перспективною практикою. Наприклад, у 2009 році розвідувальні органи США витрачали понад 70% бюджету на оплату роботи «підрядників», а ЦРУ – близько 30%. Такі приватні розвідувальні компанії є більш мобільними та ефективними, особливо у питанні збору легальної інформації за допомогою технічних засобів.

Одним із прикладів такої компанії є приватна розвідувальна компанія Terrogence, яка вже майже 20 років займається пошуком і аналізом критично важливої розвідувальної інформації. Вона використовує передові технологічні рішення, зокрема власну систему Web-Intelligence, яка здатна отримувати глибокі дані з онлайн-мереж і форумів. Особливу увагу компанія приділяє тим цифровим просторам, де можуть виникати та розвиватися потенційні загрози. Основними клієнтами Terrogence є державні установи, правоохоронні органи та служби національної безпеки різних країн, а також великі міжнародні корпорації, фінансові інститути та компанії, що працюють у сфері критичної інфраструктури [16, с. 178–180].

В Україні вже діють десятки організацій та ресурсів, які займаються збором інформації та протидією ворожій пропаганді. Серед них можна виділити кілька важливих проєктів: *InformNapalm*, які описаного вище, також змогли довести невідповідність статистики втрат ЗС РФ станом на 24.03.2022, або Bellingcat, доповідь яких пролила світло на причетність Москви до збиття літака МН17.

Окрім цього, функціонують:

- Dokaz – платформа, яка публікує докази присутності російських військових на сході України, а також матеріали щодо злочинів терористів та окупантів на Донбасі;

- СтопТерор – проєкт, який візуалізує бойові дії в Україні на інтерактивній карті та надає інформацію про незаконні збройні формування й кадрових військових РФ;

- Центр «Миротворець» – організація, що займається дослідженням ознак злочинів проти національної безпеки України, світу, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Крім того, з 2019 року в Україні почала діяти власна OSINT-агенція Molfar, яка проводить

розслідування як на національному, так і на міжнародному рівнях для розкриття та документування воєнних злочинів Росії у війні проти України [13, с. 762; 15, с. 83].

Таким чином, звичайний комп'ютер із доступом до Інтернету, при використанні методів OSINT, навіть у руках працівника приватної компанії, може стати справжнім технічним засобом розвідки. За його допомогою можна збирати дані як про пересування, плани та операції, так і про звірства ворожих військ. Саме завдяки цьому цей вид збору розвідувальної інформації з використанням технічних засобів є надзвичайно перспективним для подальшого розвитку. Це, до речі, добре усвідомлюють як у керівництві нашої країни, так і науковці, тому дедалі більше уваги приділяється використанню штучного інтелекту (ШІ) у сфері розвідки.

ШІ можна застосовувати для аналізу фото та відеоматеріалів з метою виявлення російських військових цілей. Взагалі, в українській армії давно зрозуміли переваги штучного інтелекту, а на його основі навіть створили власну систему розвідки, яка займається збором розвідувальних даних із різних джерел. Від внесення інформації в систему до її отримання проходить лише 28 секунд [17].

Перспективним є використання ШІ при веденні геопросторової розвідки, що підтверджується міжнародним досвідом. Штучний інтелект здатний аналізувати величезні обсяги даних і приймати швидкі та точні рішення в реальному часі. Наприклад, ШІ може обробляти аерофотознімки та відео з БПЛА або літаків, а потім коригувати вогонь артилерії по виявленій позиції противника [18, с. 136–137].

Висновки. Використання технічних засобів у розвідувальній діяльності відіграє ключову роль у забезпеченні національної безпеки та оборони держави. Аналіз законодавчої бази України свідчить про те, що технічна розвідка є невід'ємним елементом загальної системи збору розвідувальних даних. Вона охоплює широкий спектр засобів та методів, включаючи радіоелектронну, геопросторову, розвідку за відкритими джерелами та інші види розвідки.

Історичний аналіз розвитку технічної розвідки в Україні демонструє, що цей напрям почав використовуватися з часів Української революції 1917–1921 років, проходив трансформацію в період незалежності та зазнав суттєвих реформ після 2014 року. Особливе значення мали інтеграція вітчизняної розвідки в міжнародні системи обміну даними та спів-

праця з західними партнерами й приватними організаціями у сфері супутникового моніторингу та OSINT-досліджень.

Сучасний розвиток технологічної розвідки орієнтований на використання передових цифрових технологій. OSINT та геопросторова розвідка стали ключовими інструментами у боротьбі з сучасними викликами гібридної та під час повномасштабної війни з Росією. Завдяки поєднанню даних з різних джерел, включаючи супутникові знімки, аналіз цифрових комунікацій, українська розвідка отримує потужний інструментарій для швидкого реагування та прийняття рішень.

Окрему увагу слід приділити ролі штучного інтелекту (ШІ) в розвідувальній діяльності. Його можливості щодо автоматизації аналізу великих масивів інформації, ідентифікації об'єктів на знімках та прогнозування дій противника відкривають нові перспективи для покращення ефективності розвідки. Уже сьогодні українські збройні сили використовують ШІ для аналізу даних з супутникових знімків та перехоплених повідомлень, що значно підвищує точність і швидкість ухвалення рішень на полі бою.

Перспективами подальшого дослідження є питання інтеграції штучного інтелекту в аналіз розвідувальних даних, бо подальший розвиток технологій машинного навчання та комп'ютерного зору може суттєво покращити можливості української розвідки. Також дослідження методів автоматизованої ідентифікації цілей та аналізу супутникових знімків допоможе підвищити точність розвідувальних оцінок.

Таким чином, розвиток технічної розвідки має ключове значення для підвищення обороноздатності України в умовах сучасної війни. Впровадження передових технологій, інтеграція ШІ та розширення OSINT-можливостей допоможуть забезпечити ефективний збір та аналіз інформації для ухвалення стратегічних і тактичних рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сервецький І. Розвідувальні органи: їх роль і місце у забезпеченні національної безпеки України. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*, 2022. 1 (59), 25–31. <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2020.1.4>
2. СБУ, Наказ «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» від 23.12.2020 N 383
3. Верховна Рада України. Закон України «Про розвідку» №2396-VIII, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2396-19#Text>.

4. Сідак В. С. Національні спецслужби в боротьбі за державність України (1917–1921 рр.) : дис. ... д-ра істор. наук : 21.00.04. К., 1998. 441 с.
5. ЦДАВО України, ф. 1074., оп.2., спр 37., арк. 35.
6. Бібліотека Народова в Варшаві, спр. 68867., арк. 293–303
7. Веденєєв, Дмитро Валерійович. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920-1945 / Д. В. Веденєєв, Г. С. Биструхін. Київ: Генеза, 2006. 408 с. : іл. (Таємні війни: історія та сучасність).
8. Скрипник О. В. Українська розвідка: 100 років боротьби, протистоянь, звершень. ADEF-Ukraina, 2020. 344 с.
9. Подліпаєв В. О. «Геопросторова розвідка, як шлях реалізації геоінформаційного підходу у комплексній обробці розвідувальної інформації.» Системи обробки інформації 5 (2013): 53–55.
10. Жиров Г., Кольцов Р., Шмиголь Є. Геопросторова розвідка з використанням геоінформаційних та краудосонгових систем. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 2016. (51), 159–163.
11. Коломійцев О. В., Пустоваров В. В., Катунін А. М., Бердочник А. Д., Беспалько О. В. Використання цифрових фотознімків SAR-супутників у розвідувальній діяльності та їх обробка на основі використання інформаційних технологій. 2023.
12. Rheinmetall та ICEYE надають Україні супутникові знімки. Суспільне Новини. 2024. URL: <https://suspilne.media/877793-rheinmetall-ta-iceye-nadaut-ukraini-suputnikovyi-znimki/>.
13. Уфимцева О. С. Використання OSINT в умовах збройної агресії РФ проти України. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 761–763.
14. Веденєєв Д. В., Лисенко О. Є. Організація українських націоналістів і зарубіжні спецслужби (1920-1950-ті рр.). 2009.
15. Мигько О. В., et al. Використання технологій OSINT для отримання розвідувальної інформації. *Системи управління, навігації та зв'язку*, 2016. 4, 81–84.
16. Кудінов С. Міжнародний досвід партнерства приватних компаній та спеціальних служб в інтересах забезпечення національної безпеки та його значення для України. *Інформація і право*, 2024. 3 (50), 176–181.
17. В Україні на базі штучного інтелекту розробили систему розвідки. Мілітарний. 2024. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/v-ukrayini-na-bazi-shtuchnogo-intelektu-rozrobily-systemu-rozvidky/>
18. BORISOV O. V. Роль нейромережі у військовій розвідці та бойових діях. *COMPUTER-INTEGRATED TECHNOLOGIES: EDUCATION, SCIENCE, PRODUCTION*, 2023. 50, 136–141.

REFERENCES:

1. Servetskiy, I. (2022). Rozviduvalni orhany: yikh rol i mistse u zabezpechenni natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Intelligence agencies: their role and place in ensuring the national security of Ukraine]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Yurydychni nauky*, 1 (59), 25–31. <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2020.1.4>
2. SBU, Nakaz „Pro zatverdzhennia Zvodu vidomostei, shcho stanovliat derzhavnu taiemnytsiu” [SBU, Order „On approval of the Collection of information constituting a state secret”] vid 23.12.2020 N 383
3. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakon Ukrainy “Pro rozvidku” [Verkhovna Rada of Ukraine. Law of Ukraine “On Intelligence”] №2396-VIII, 2020. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2396-19#Text>.
4. Sidak, V. S. (1998). Natsionalni spetssluzhby v borotbi za derzhavnist Ukrainy (1917–1921 rr.) [National special services in the struggle for the statehood of Ukraine (1917–1921)] : dys. ... d-ra istor. nauk : 21.00.04. K., 441 s.
5. TsDAVO Ukrainy [Central State Security Service of Ukraine], f. 1074., op.2., spr 37., ark. 35.
6. Biblioteka Narodova v Varshavi [Narodowa Library in Warsaw], spr. 68867., ark. 293–303
7. Viedienieiev, Dmytro Valeriiovych. (2006). Mech i tryzub. Rozvidka i kontrrozvidka rukhu ukrainskykh natsionalistiv ta UPA [Sword and Trident. Intelligence and counterintelligence of the Ukrainian nationalist movement and the UPA]. 1920–1945. D. V. Viedienieiev, H. S. Bystrukhin. Kyiv: Heneza, 408 c. : il. (Taiemni viiny: istoriia ta suchasnist).
8. Skrypnyk, O. V. (2020). Ukrainska rozvidka: 100 rokiv borotby, protystoian, zvershen [Ukrainian intelligence: 100 years of struggle, confrontation, achievements]. ADEF-Ukraina, 344 s.
9. Podlipaiev, V. O. (2013). “Heoprostorova rozvidka, yak shliakh realizatsii heoinformatsiinoho pidkhdou u kompleksnii obrobtsi rozviduvalnoi informatsii [“Geospatial intelligence as a way to implement a geoinformation approach in the complex processing of intelligence information.”] *Systemy obrobky informatsii*. 5, 53–55.
10. Zhyrov, H., Koltsov, R., Shmyhol, Ye. (2016). Heoprostorova rozvidka z vykorystanniam heoifromatsiinykh ta kraudosonhovykh system [Geospatial intelligence using geoinformation and crowdsourcing systems]. *Zbirnyk naukovykh prats Viiskovoho instytutu Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, (51), 159–163.
11. Kolomiitsev, O. V., Pustovarov, V. V., Katunin, A. M., Berdochnyk, A. D., Bespalko, O. V. (2023). Vykorystannia tsyfrovyykh fotonimkiv SAR-suputnykiv u rozviduvalnii diialnosti ta yikh

- obrobka na osnovi vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii [Use of digital SAR satellite images in reconnaissance activities and their processing based on the use of information technologies].
12. Rheinmetall ta ICEYE nadaiut Ukraini suputnykovi znimky [Rheinmetall and ICEYE provide Ukraine with satellite images]. *Suspilne Novyny*. 2024. Retrieved from: <https://suspilne.media/877793-rheinmetall-ta-iceye-nadaut-ukraini-sputnikovi-znimki/>.
 13. Ufimtseva, O. S. (2022). Vykorystannia OSINT v umovakh zbroinoi ahresii RF proty Ukrainy [The use of OSINT in the context of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine]. *Yevropeyskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoi viiskovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv KhKhI stolittia*” (do 25-richchia Natsionalnoho universytetu “Odeska yurydychna akademiia” ta 175-richchia Odeskoi shkoly prava): u 2 t. : materialy Mizhnar.nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 17 chervnia 2022 r.) / za zahalnoi redaktsiiei S. V. Kivalova. Odesa : Vydavnychiy dim “Helvetyka”, T. 1. S. 761–763.
 14. Viedieneiev, D. V., Lysenko, O. Ye. (2009). Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv i zarubizhni spetssluzhby (1920-1950-ti rr.) [The organization of Ukrainian nationalists and foreign intelligence services (1920–1950s)].
 15. Myhko, O. V., et al. (2016). Vykorystannia tekhnolohii OSINT dlia otrymannia rozvidualnoi informatsii [The use of OSINT technologies to obtain intelligence information]. *Systemy upravlinnia, navihatsii ta zviazku*, 4, 81–84.
 16. Kudinov, S. (2024). Mizhnarodnyi dosvid partnerstva pryvatnykh kompanii ta spetsialnykh sluzhb v interesakh zabezpechennia natsionalnoi bezpeky ta yoho znachennia dlia Ukrainy [International experience of partnership between private companies and special services in the interests of ensuring national security and its significance for Ukraine]. *Informatsiia i pravo*, 3 (50), 176–181.
 17. V Ukraini na bazi shtuchnoho intelektu rozrobyly systemu rozvidky [In Ukraine, an intelligence system was developed based on artificial intelligence]. *Militarnyi*. 2024. Retrieved from: <https://mil.in.ua/uk/news/v-ukrayini-na-bazi-shtuchnogo-intelektu-rozrobyly-systemu-rozvidky/>
 18. BORISOV, O. V. (2023). Rol neiromerezhi u viiskovii rozvidtsi ta boiovykh diiakh [The role of neural networks in military intelligence and combat operations]. *COMPUTER-INTEGRATED TECHNOLOGIES: EDUCATION, SCIENCE, PRODUCTION*, 50, 136–141.

Дата надходження статті: 20.06.2025

Дата прийняття статті: 20.07.2025

Опубліковано: 10.10.2025

Труба Роман Михайлович,

доктор філософії в галузі права, докторант Науково-дослідного інституту публічного права, вул. Г. Кірпи, 2-А, м. Київ, 03035; <https://orcid.org/0009-0003-0971-8350>

ЗАГАЛЬНИЙ НАПРЯМ І ПРІОРИТЕТИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Метою статті є з'ясування змісту загального напрямку та пріоритетів діяльності суб'єктів, що забезпечують національну безпеку. Загальним напрямом запропоновано вважати стратегічні сфери, покликані забезпечувати системний рівень стабільності суспільного буття, а також спроможність держави підтримувати належний рівень національної безпеки. Саме в цих сферах закладаються фундаментальні передумови для запобігання внутрішнім і зовнішнім загрозам таризикам, формується ресурс, потрібний для задоволення життєвих потреб населення, збереження державного суверенітету й реалізації інших національних інтересів України. Від ефективності забезпечення національної безпеки в загальному напрямі залежить успішність реалізації спеціальних та правових заходів у цій галузі. Загальний напрям охоплює соціальну, економічну, політичну та інформаційну складові, кожна з яких постає як окремий напрям забезпечення національної безпеки, яким притаманні певні пріоритети у сфері національної безпеки. Так, забезпечення належного рівня соціальної безпеки зменшує ймовірність зростання нерівності, соціальної ізоляції, маргіналізації та фрагментарної політичної участі соціально вразливих верств населення, а отже, знижує соціальну напруженість і ризик радикалізації в суспільстві. Урахування економічних чинників сприяє накопиченню ресурсу для фінансування сектору безпеки й оборони, розвитку критичної інфраструктури, ефективного функціонування системи державного резерву, підтримки системи соціальної безпеки та диверсифікації національного виробництва. Політична складова забезпечує підтримку легітимності публічної влади й удосконалення демократичних процедур, що є особливо значущим в умовах триваючої війни, а також зростання кількості транснаціональних загроз. Водночас в інформаційній сфері тривають «інформаційні війни», які впливають на різні аспекти життя людини, суспільства та держави, потребуючи невпинної уваги та протидії. У висновках до статті узагальнено результати дослідження.

Ключові слова: економічна безпека, інформаційна безпека, національна безпека, політична безпека, соціальна безпека, суб'єкти забезпечення національної безпеки.

Truba Roman Mykhailovych,

Doctor of Philosophy in Law, Doctoral Student Research Institute of Public Law, 2-A H. Kirpy Str., Kyiv, 03035; <https://orcid.org/0009-0003-0971-8350>

GENERAL DIRECTION AND PRIORITIES OF ACTIVITIES OF NATIONAL SECURITY ENTITIES

Abstract. The purpose of this article is to elucidate the general direction and principal priorities underpinning the activities of entities responsible for ensuring national security. The “general direction” is understood as the set of strategic spheres intended to secure systemic stability in public life, as well as the state’s capacity to maintain an appropriate level of national security. Within these spheres, the essential conditions for preventing internal and external threats and risks are established, and the necessary resources are developed to meet the population’s vital needs, safeguard state sovereignty, and fulfil other national interests of Ukraine. The success of any specialised legal measures in this arena depends upon effective implementation of security efforts in the general direction. The general direction comprises social, economic, political, and informational components, each serving as a separate domain of national security, distinguished by its own specific priorities. Neglecting any one of these components may adversely affect other aspects of national security activities (including those addressed by the legal and specialised components) and undermine the overall security climate. Thus, ensuring an adequate level of social security lowers the likelihood of rising inequality, social exclusion, marginalisation, and fragmented political engagement among vulnerable groups, thereby

diminishing social tensions and the potential for radicalisation within society. Consideration of economic factors, meanwhile, fosters the accumulation of resources for financing the security and defence sector, advancing critical infrastructure, operating the state reserves system effectively, supporting the social security apparatus, and diversifying national production. The political dimension bolsters the legitimacy of public authority and the enhancement of democratic procedures, which holds particular importance in the context of ongoing war and a proliferation of transnational threats. As for the informational sphere, "information wars" have been waged there for quite some time, impacting various facets of individual, societal, and state life, and demanding sustained vigilance and countermeasures. The article's conclusions summarise these findings.

Key words: *actors of national security, economic security, information security, national security, political security, social security.*

Актуальність теми. Національна безпека України є фундаментальним чинником сталого розвитку держави, створюючи такі умови суспільного життя, за яких загрози для системи державних органів, суспільного ладу, а також для стабільного існування і поступального розвитку людини або відсутні зовсім, або зведені до мінімуму. Тому питання національної безпеки та її забезпечення посідають чільне місце у розв'язанні нагальних соціально-економічних проблем, збереженні державного суверенітету, реалізації ключових національних проєктів і зміцненні міжнародного становища країни. Саме кризь призму національної безпеки визначаються необхідні умови для досягнення стабільності розвитку людини як центру суспільного буття, а також утвердження соціального партнерства та національної злагоди, що є складовими, без яких неможливо уявити повноцінний розвиток ані особи, ані суспільства. Причому необхідно враховувати, що національна безпека формується як багатовимірна і багаторівнева система, до якої входять різні підсистеми. З огляду на зазначене, цілком закономірним є висновок про те, що забезпечення національної безпеки здійснюється за кількома напрямками, серед яких основу становить «загальний» напрям реалізації такої діяльності. Вказаний напрям характеризується певними особливими аспектами та відображає різноманітні пріоритети захисту національних інтересів. У цьому контексті постає потреба в детальному дослідженні загального напрямку забезпечення національної безпеки з огляду на діяльність суб'єктів, які діють у цій галузі, а також уточненні пріоритетів їхньої діяльності.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Аналізуючи наявну наукову літературу, можемо констатувати відсутність актуальних наукових напрацювань, присвячених розкриттю основних аспектів загального напрямку забезпечення національної безпеки. Причому окремі з цих аспектів

розкрито в працях численних дослідників, серед яких: О. В. Генералов, С. О. Геращенко, С. Г. Гордієнко, Д. М. Гуцуляк, О. В. Єрмошкіна, Є. В. Кобко, М. Б. Колотило, О. Ю. Кравчук, Х. М. Маркович, С. П. Пономарьов, О. С. Романенко, Д. А. Чижев, В. М. Шаповал та ін. Ураховуючи дослідження цих науковців, можемо комплексно проаналізувати ключові аспекти загального напрямку забезпечення національної безпеки.

Метою статті є з'ясування змісту загального напрямку та пріоритетів діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) розкрити зміст загального напрямку забезпечення національної безпеки та вплив цього напрямку на правовий та спеціальний напрями цієї забезпечувальної діяльності; 2) проаналізувати основні складові загального напрямку діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки; 3) окреслити основні пріоритети діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки в межах загального напрямку цієї забезпечувальної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Загальним напрямом забезпечення національної безпеки слід вважати стратегічні сфери, які визначають системний рівень стійкості суспільства та спроможність держави підтримувати належний рівень національної безпеки. Саме в цих сферах закладаються фундаментальні передумови для запобігання внутрішніх і зовнішніх загроз і ризиків, формується ресурс для забезпечення належної життєдіяльності населення, збереження державного суверенітету та задоволення інших національних інтересів України. Отже, можемо дійти висновку, що від ефективного забезпечення національної безпеки в межах загального напрямку відповідної забезпечувальної діяльності залежить успішність спеціальних і правових заходів забезпечення національної безпеки. Таким чином, загальний напрям забезпечення національної безпеки становлять:

1. Соціальний аспект забезпечення національної безпеки. У сучасній правовій державі особливої значущості набуває захист низки прав, свобод та інтересів особистості в усіх сферах життя [1, с. 28], що забезпечують гідні умови існування без соціальних ризиків, що призводять до соціальної вразливості та нездатності людини самостійно подолати такі стани. У правовій та соціальній державі діє система соціального захисту населення, мета якої – створення сприятливих умов для життя та діяльності громадян, забезпечення соціальної безпеки та сталого соціального розвитку, що відповідає параметрам сучасної соціальної держави. Водночас сучасна система соціальної безпеки має низку характеристик, які демонструють її безпосередній вплив на національну безпеку України. Функціонування системи соціального захисту населення передусім запобігає зростанню соціальної напруженості, забезпечує своєчасне та ефективно вирішення соціальних конфліктів і запобігає виникненню ситуацій, здатних призвести до громадянської непокори. Крім того, система соціального захисту відіграє вирішальну роль у запобіганні спотворенню соціальної структури (також інститутів), сприяючи не лише їх стабілізації, а й прогресивному розвитку різних процесів соціального розширення. Також діяльність системи соціального захисту підтримує необхідний рівень стабільності та сприяє вдосконаленню соціальної структури в умовах (як вертикальної, так і горизонтальної) соціальної мобільності. Додатково слід зауважити, що функціонування системи соціального захисту сприяє підтримці відповідності цінностей та культури суспільства, а також усіх соціальних інститутів вимогам всебічного розвитку, що є основою забезпечення національної безпеки [2, с. 101].

Таким чином, забезпечення національної безпеки в цьому контексті передбачає створення комплексу умов для суспільства, у яких гарантується максимальний рівень наданих соціальних благ та умов, що визначають якість життя суспільства загалом, мінімізуючи ризики для життя та здоров'я населення. За таких умов, по-перше, підвищується лояльність населення до органів публічної влади (що особливо важливо в період воєнного стану в державі), знижується рівень протестних настроїв та соціальної напруги; по-друге, зменшується рівень нігілізму та криміналізації суспільства, а також інвалідації населення. Причому слід урахувати, що в соціальному аспекті загального

напряму забезпечення національної безпеки пріоритетами цієї забезпечувальної діяльності є, серед іншого: по-перше, гарантія базових соціальних прав людини (право на гідне житло, соціальну допомогу, пенсії, доступ до медичних послуг тощо), що дозволяє запобігти зростанню соціальної напруженості та мінімізує тенденцію зниження якості соціального капіталу держави; по-друге, забезпечення рівних можливостей для всіх категорій населення, щоб уникнути формування соціально відчужених, маргіналізованих груп населення, схильних до впливу криміналізації суспільства; по-третє, розвиток системи соціального захисту (зокрема, так званої «соціальної інфраструктури»), що допомагає пом'якшувати наслідки економічних кризових явищ, стихійних лих, війни тощо; по-четверте, сприяння соціальній солідарності суспільства, підвищення усвідомленості важливості соціальної відповідальності та дій для досягнення соціальної справедливості.

2. Економічний аспект забезпечення національної безпеки. У межах цього аспекту забезпечення національної безпеки уповноважені суб'єкти зосереджують свої зусилля на створенні комплексу сприятливих умов для забезпечення життєдіяльності й розвитку людини та населення загалом, а також на підтримці соціально-економічної та військово-політичної стабільності суспільства загалом. У межах цього напряму передбачається здійснення дій щодо збереження цілісності та суверенітету України та протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам економічного характеру, які негативно впливають на розвиток культурно-освітнього, науково-технічного, трудового, виробничого потенціалу населення [3, с. 359; 4, с. 33–34]. Таким чином, для забезпечення національної безпеки в економічному аспекті реалізується низка забезпечувальних заходів. По-перше, проводиться правове, митне, організаційне та економічне регулювання зовнішньоекономічної діяльності, що включає передусім розроблення та впровадження нормативних актів для захисту національних інтересів у міжнародній торгівлі, а також забезпечення дотримання митних норм і стандартів. Крім того, слід наголосити на тому, що відповідні регулятивні заходи здійснюються повноважними суб'єктами з урахуванням стратегічних пріоритетів держави, включаючи інтеграцію України до Європейського Союзу та Північноатлантичного Альянсу. По-друге, національна безпека в економічному контексті потребує вдосконалення галузевої структури зовнішньої торгівлі через розвиток експорт-

ного потенціалу та всебічну підтримку вітчизняних виробників для зміцнення економічної безпеки держави. Зокрема, повноважними суб'єктами публічної адміністрації здійснюється підтримка вітчизняних виробників високотехнологічної продукції та стимулюється їх експортні зусилля для виходу на глобальний ринок із досить конкурентоспроможними товарами. По-третє, забезпечення національної безпеки в економічному напрямі передбачає здійснення політики розумного протекціонізму щодо національних виробників товарів і послуг, які не є частиною олігархічних структур чи монополій та не беруть участі в картельних змовах на внутрішньому ринку. По-четверте, у цьому контексті підтримується стабільність національної валюти та створюються сприятливі умови для обслуговування та погашення зовнішнього боргу перед міжнародними організаціями та іншими державами, які є відповідними суб'єктами-кредиторами. По-п'яте, національна безпека в економічному напрямі передбачає активне стимулювання зростання науково-технічного, виробничого, трудового, освітнього, технологічного та іншого потенціалу країни, а також невідворотне підвищення рівня та якості життя населення шляхом максимізації їхнього рівня соціальної безпеки, яка корелюється з економічним потенціалом держави загалом. По-шосте, національна безпека в економічному контексті передбачає своєчасне вжиття заходів щодо захисту стратегічно важливих об'єктів та секторів економіки (наприклад, енергетика, транспорт і комунікації), приділяючи особливу увагу належному функціонуванню об'єктів критичної інфраструктури. По-сьоме, забезпечення національної безпеки в економічному напрямі передбачає здійснення заходів щодо систематичного запобігання та протидії фінансовим правопорушенням, відмиванню грошей, монополії, картельним змовам та іншим протиправним діям у сфері економіки.

3. Політичний аспект забезпечення національної безпеки. У межах цього аспекту національної безпеки слід виокремити так звану політичну безпеку як складову національної безпеки, що ґрунтується на спільних інтересах і цілях забезпечення безпечного існування населення та функціонування держави в політичній сфері. Зважаючи на зміст політичної безпеки [5, с. 15; 6, с. 82], зазначимо, що відповідна складова загального напрямку забезпечувальної діяльності у сфері забезпечення національної безпеки передбачає врахування політичних загроз для держави (таких як відхід

від євроінтеграції та північноатлантичної інтеграції держави, сепаратизм, політичний екстремізм, політико-стратегічні помилки політичних лідерів держави тощо) [7, с. 111]. Причому важливим елементом політичної безпеки є політичне управління, яке доповнює традиційне публічно-правове адміністрування політичної сфери держави, беручи до уваги поведінку політичних акторів у країні. Отже, у контексті цього напрямку забезпечення національної безпеки, забезпечення такого типу безпеки передбачає: по-перше, зміцнення державної влади, а саме – підвищення ефективності публічного адміністрування, запобігання та протидія політичній корупції, забезпечення прозорості та підзвітності інститутів публічної влади, забезпечення політичної волі до захисту національного суверенітету тощо. По-друге, політичний напрям забезпечення національної безпеки передбачає захист державного суверенітету [8, с. 12–13], а саме: планування та здійснення заходів щодо запобігання зовнішньому втручанням, забезпечення територіальної цілісності та незалежності держави, невідворотності правового та демократичного розвитку держави. По-третє, політичний напрям забезпечення національної безпеки передбачає розвиток демократичних інститутів усередині держави в межах процесів підтримки прав і свобод людини, забезпечення справедливих і вільних виборів та ін.

4. Інформаційний аспект забезпечення національної безпеки. Зазначений аспект забезпечення національної безпеки становить цілісну систему механізмів, ресурсів і заходів, спрямованих на створення, поширення, зберігання, знищення та захист інформації, а також на формування стійкості суспільства до інформаційних безпекових загроз і ризиків. Значущість цієї складової виявляється в таких обставинах: по-перше, у забезпеченні належного рівня обізнаності громадян про внутрішні та зовнішні події, що визначає їх здатність повноцінно брати участь у політичних процесах і протистояти інформаційним маніпуляціям. Причому ефективність означених заходів часто залежить від рівня довіри громадян до суб'єктів владних повноважень. Так, в умовах недостатньої довіри до держави громадяни більшою мірою будуть сприйнятливі до актів поширення в інформаційному просторі брехливих відомостей або агресивної пропаганди, що дезорієнтують суспільство, спричиняють зростання соціальної напруженості тощо. Тому нині суб'єкти забезпечення національної безпеки приділяють значну

увагу захисту інформаційного простору та формуванню культури медіабезпеки. Причому суттєву роль у здійсненні цих заходів відіграють саме медіа (зокрема незалежні), а також професійні журналістські об'єднання, адже саме вони багато в чому розширюють доступ громадян до об'єктивних новин і фактів, а також формують атмосферу суспільного діалогу. Отже, другим важливим вираженням значущості забезпечення інформаційної безпеки слід вважати здійснення контроль над інформаційним простором, що дозволяє протидіяти дезінформації, кібершпигунству, кібератакам та спробам маніпулювати громадською думкою (зокрема, це допомагає запобігати радикалізації суспільства). По-третє, значущість інформаційної складової для забезпечення національної безпеки виявляється в забезпеченні безперебійного функціонування критичної інфраструктури, чого в наш час складно досягти без захисту енергомереж, транспорту, банківського сектора від кібератак. Отже, сучасні виклики інформаційної епохи потребують переосмислення традиційних підходів до національної безпеки, яка має враховувати, що інформаційний простір став простором здійснення гібридної війни, результати якої позначаються на загальному тлі національної безпеки. З огляду на це, суб'єкти забезпечення національної безпеки на сьогодні в інформаційній складовій загального напрямку забезпечення національної безпеки орієнтуються на такі пріоритети: по-перше, на захист незалежних медіа (також незалежних журналістів), які слугують основою подальшого розвитку демократизму в Україні, стримуючи поширення маніпулятивних наративів в інформаційному просторі. Досягнення цього пріоритету передбачає, з одного боку, недопущення цензури, а з іншого – системну підтримку професійних стандартів журналістики, яка вимагає впровадження механізмів фактчекінгу, протидію прихованій рекламі («джинсою») [див., напр.: 9]. По-друге, значущим пріоритетом слід вважати кібербезпеку, яка в сучасних умовах перестала бути виключно технічним завданням. Важливість цього підтверджує одна з наймасштабніших останніх кібератак – «Кібератака на державні реєстри України 19 грудня 2024 року». По-третє, пріоритетом у цьому напрямі також слід вважати протидію дезінформації, належне здійснення якої вимагає дотримання балансу між захистом інформаційного суверенітету держави та дотриманням прав людини. По-четверте, також значущим пріоритетом сьогодні є й інформаційна відкритість державних інсти-

тутів, що розвиває довірчі відносини між публічною владою та суспільством. Причому важливо враховувати, що відкритість має бути пропорційна потенційним загрозам. Таким чином, на сьогодні актуальним залишається завдання щодо здійснення захисту баз даних, інформація в яких може позначатись на рівні національної безпеки, зокрема з використанням квантового шифрування (прикладом є проєкт *EuroQCI* в ЄС) і блокчейну [10, с. 18, 71, 89–90], що дозволяє забезпечувати інформаційну безпеку без шкоди для інформаційної відкритості.

Висновки. Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що досліджені аспекти загального напрямку забезпечення національної безпеки становлять відносно автономні вектори забезпечувальної діяльності у сфері національної безпеки, які знаходяться між собою в безпосередньому зв'язку. Зважаючи на це, ігнорування одного аспекту загального напрямку забезпечення національної безпеки може негативно позначатися на інших аспектах забезпечення національної безпеки (зокрема тих, що охоплені правовим і спеціальним напрямом забезпечувальної діяльності) та на загальній безпековій обстановці. Це зумовлено значущістю вказаних складових цього напрямку забезпечувальної діяльності. Зокрема, соціальне благополуччя, яке зумовлене належним рівнем соціальної безпеки держави, мінімізує зростання нерівності, соціальної ізоляції та маргіналізації, недостатньої політичної включеності соціально вразливих груп населення тощо, а отже, знижує соціальну напруженість і радикалізацію суспільства. Своєю чергою врахування економічних факторів у забезпеченні національної безпеки підвищує спроможність держави накопичувати необхідний обсяг ресурсів для фінансування сектору безпеки й оборони, критичної інфраструктури, матеріального забезпечення функціонування системи державного резерву, фінансового забезпечення системи соціальної безпеки, диверсифікації виробництва тощо. Що ж стосується політичного чинника в забезпеченні національної безпеки, то він сприяє підтримці легітимності інститутів публічної влади, безперервного вдосконалення демократичних процедур, що актуалізується в умовах війни, зростання транснаціональних загроз. Розглядаючи інформаційну складову забезпечення національної безпеки, слід урахувати, що інформаційний простір вже тривалий час є «фронтом» інформаційної війни, яка позначається на різних сферах буття людини, суспільства й держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Чижев Д. А. Державний механізм забезпечення правового статусу особи як складової національної безпеки України (загальнотеоретична парадигма): дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2024. 345 с.
2. Кобко Є. В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки держави : монографія. Вінниця : Твори, 2022. 336 с.
3. Генералов О. В., Романенко О. С. Національна економічна безпека України в умовах глобальних викликів. *Молодий вчений*. 2021. № 11 (99). С. 357–361. doi:10.32839/2304-5809/2021-11-99-78.
4. Геращенко С. О., Єрмошкіна О. В., Колотило М. Б., Шаповал В. М. Економічна безпека України: аналіз та глобальні тенденції. *Економічний вісник*. 2018. № 3. С. 32–40.
5. Гордієнко С. Г. Складові безпеки української державності за сферами її буття. *Юридична Україна*. 2020. № 9. С. 6–17.
6. Кравчук О. Ю. Політична безпека України як наукова і практична проблема. *Міжнародний науковий журнал*. 2016. № 6. Т. 3. С. 82–83.
7. Пономарьов С. П. Основні напрямки діяльності держави у сфері забезпечення безпеки та оборони України. *Форум права*. 2018. № 2. С. 109–114. doi:10.5281/zenodo.1288922.
8. Маркович Х. М. Національна безпека України: понятійно-категоріальне осмислення. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2023. Вип. 38. С. 10–15.
9. Гуцуляк Д. М. Фактчекінг як інструмент протидії дезінформації в умовах гібридних конфліктів. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Серія: Філологія*. 2024. Вип. 2 (12). С. 22–26. doi:10.32689/maup.philol.2024.2.3.
10. Quantum technologies and cybersecurity: Technology, governance and policy challenges / L. Pupillo, A. Ferreira, V. Lipiäinen, C. Polito. Brussels: Centre for European Policy Studies, 2023. 102 p.
2. Kobko, Ye. V. (2022). Administrative and legal mechanism for ensuring national security of the state: monograph [Administrativno-pravovyi mekhanizm zabezpechennia natsionalnoi bezpeky derzhavy : monohrafiia]. Vinnytsia : Tvory. 336 p. [in Ukrainian].
3. Heneralov, O. V., Romanenko, O. S. (2021). National economic security of Ukraine in the face of global challenges [Natsionalna ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh hlobalnykh vyklykiv]. *Molodyi vchenyi*, 11 (99), 357–361. DOI:10.32839/2304-5809/2021-11-99-78. [in Ukrainian].
4. Herashchenko, S. O., Yermoshkina, O. V., Kolotylo, M. B., Shapoval, V. M. (2018). Economic security of Ukraine: analysis and global trends [Ekonomichna bezpeka Ukrainy: analiz ta hlobalni tendentsii]. *Ekonomichnyi visnyk*, 3. 32–40. [in Ukrainian].
5. Hordiienko, S. H. (2020). Components of the security of Ukrainian statehood by spheres of its existence [Skladovi bezpeky ukrainskoi derzhavnosti za sferamy yii buttia]. *Yurydychna Ukraina*, 9, 6–17. [in Ukrainian].
6. Kravchuk, O. Yu. (2016). Political security of Ukraine as a scientific and practical problem [Politychna bezpeka Ukrainy yak naukova i praktychna problema]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal*, 6 (3), 82–83. [in Ukrainian].
7. Ponomarov, S. P. (2018). Main areas of state activity in the field of ensuring the security and defense of Ukraine [Osnovni napriamky diialnosti derzhavy u sferi zabezpechennia bezpeky ta oborony Ukrainy]. *Forum prava*, 2, 109–114. DOI:10.5281/zenodo.1288922. [in Ukrainian].
8. Markovych, Kh. M. (2023). National security of Ukraine: conceptual and categorical understanding [Natsionalna bezpeka Ukrainy: poniatiino-katehorialne osmyslennia]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*, 38, 10–15. [in Ukrainian].
9. Hutsuliak, D. M. (2024). Fact-checking as a tool for countering disinformation in hybrid conflicts [Faktchekinh yak instrument protydii dezinformatsii v umovakh hibrydnykh konfliktiv]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Seria: Filolohiia*, 2 (12), 22–26. DOI:10.32689/maup.philol.2024.2.3. [in Ukrainian].
10. Pupillo, L., Ferreira, A., Lipiäinen, V., Polito, C. (2023). Quantum technologies and cybersecurity: Technology, governance and policy challenges. Brussels: Centre for European Policy Studies, 102 p.

REFERENCES:

1. Chyzhov, D. A. (2024). State mechanism for ensuring the legal status of a person as a component of the national security of Ukraine (general theoretical paradigm) [Derzhavnyi mekhanizm zabezpechennia pravovoho statusu osoby yak skladovoi natsionalnoi bezpeky Ukrainy (zahalnoteoretychna paradyhma)]: dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.01. Lviv. 345 p. [in Ukrainian].
2. Kobko, Ye. V. (2022). Administrative and legal mechanism for ensuring national security of the state: monograph [Administrativno-pravovyi mekhanizm zabezpechennia natsionalnoi bezpeky derzhavy : monohrafiia]. Vinnytsia : Tvory. 336 p. [in Ukrainian].
3. Heneralov, O. V., Romanenko, O. S. (2021). National economic security of Ukraine in the face of global challenges [Natsionalna ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh hlobalnykh vyklykiv]. *Molodyi vchenyi*, 11 (99), 357–361. DOI:10.32839/2304-5809/2021-11-99-78. [in Ukrainian].
4. Herashchenko, S. O., Yermoshkina, O. V., Kolotylo, M. B., Shapoval, V. M. (2018). Economic security of Ukraine: analysis and global trends [Ekonomichna bezpeka Ukrainy: analiz ta hlobalni tendentsii]. *Ekonomichnyi visnyk*, 3. 32–40. [in Ukrainian].
5. Hordiienko, S. H. (2020). Components of the security of Ukrainian statehood by spheres of its existence [Skladovi bezpeky ukrainskoi derzhavnosti za sferamy yii buttia]. *Yurydychna Ukraina*, 9, 6–17. [in Ukrainian].
6. Kravchuk, O. Yu. (2016). Political security of Ukraine as a scientific and practical problem [Politychna bezpeka Ukrainy yak naukova i praktychna problema]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal*, 6 (3), 82–83. [in Ukrainian].
7. Ponomarov, S. P. (2018). Main areas of state activity in the field of ensuring the security and defense of Ukraine [Osnovni napriamky diialnosti derzhavy u sferi zabezpechennia bezpeky ta oborony Ukrainy]. *Forum prava*, 2, 109–114. DOI:10.5281/zenodo.1288922. [in Ukrainian].
8. Markovych, Kh. M. (2023). National security of Ukraine: conceptual and categorical understanding [Natsionalna bezpeka Ukrainy: poniatiino-katehorialne osmyslennia]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*, 38, 10–15. [in Ukrainian].
9. Hutsuliak, D. M. (2024). Fact-checking as a tool for countering disinformation in hybrid conflicts [Faktchekinh yak instrument protydii dezinformatsii v umovakh hibrydnykh konfliktiv]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Seria: Filolohiia*, 2 (12), 22–26. DOI:10.32689/maup.philol.2024.2.3. [in Ukrainian].
10. Pupillo, L., Ferreira, A., Lipiäinen, V., Polito, C. (2023). Quantum technologies and cybersecurity: Technology, governance and policy challenges. Brussels: Centre for European Policy Studies, 102 p.

Дата надходження статті: 20.06.2025

Дата прийняття статті: 20.07.2025

Опубліковано: 10.10.2025

Шинкар Тетяна Ігорівна,

доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та соціально-гуманітарних дисциплін Львівської філії Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет», вул. Кушевича, 5, м. Львів, 79000; shtatyanai@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-3252-2167>

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОБОВ'ЯЗОК ДЕРЖАВИ ЩОДО «КОМПЕНСАЦІЇ» ВТРАЧЕНИХ ОСОБОЮ ІНФОРМАЦІЙНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ

Анотація. У статті розглянуто проблемні питання застосування обмеження права на інформацію як інструменту стримування та протидії загрозам інформаційній безпеці України, нейтралізації інформаційної агресії, створення ефективної системи взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та суспільством, а також розвитку міжнародної співпраці у сфері інформаційної безпеки на засадах партнерства та взаємної підтримки; використання якого потребує «компенсації» втрачених особою інформаційних можливостей, який не став досі предметом наукової дискусії із фіксацією його результатів у документах стратегічного планування.

На підставі аналізу останніх досліджень і публікацій встановлено відсутність єдиного механізму компенсаційного обмеження права на інформацію, намагання судами України та державними органами, до компетенції яких належить регулювання інформаційної діяльності, напрацювати власні шляхи й механізми застосування обмеження права на інформацію із «найменшими втратами» суб'єктів інформаційної діяльності, які ґрунтуються насамперед на врахуванні власної практики надання правової оцінки кожному з таких випадків.

Виходячи з актуальності і значущості проблеми, метою статті визначено викладення результатів проведеного аналізу змісту обмеження права на інформацію як засобу забезпечення інформаційної безпеки та обов'язку держави та формулювання на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо «компенсації» втрачених особою інформаційних можливостей.

Підкреслено необхідність подальшого аналізу та формування обґрунтованої позиції щодо кожного режиму забезпечення національної безпеки окремо можливості застосування механізмів обмеження права на інформацію у загальній практиці забезпечення інформаційної безпеки й спеціальних обмежувальних заходах до суб'єктів інформаційної діяльності.

Проаналізовано практику адміністративних судів із надання правової оцінки обґрунтованості визнання інформаційної та іншої діяльності суб'єкта інформаційних відносин протиправною, а також правової оцінки дій суб'єктів забезпечення національної безпеки у межах наданих їм повноважень і положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Подальші наукові розвідки у питанні обґрунтування окремих обмежень права на інформацію запропоновано акцентувати навколо розгляду суспільного інтересу як «компенсатора» певного обмеження права на інформацію й застосування «трискладового тесту» у практиці застосування обмежень.

Ключові слова: інформаційна безпека, право на інформацію, обмеження права на інформацію, компенсація, адміністративний суд.

RESTRICTION OF THE RIGHT TO INFORMATION AS A MEANS OF ENSURING INFORMATION SECURITY AND THE STATE'S OBLIGATION TO "COMPENSATE" FOR INFORMATION OPPORTUNITIES LOST BY A PERSON

Abstract. *The article deals with the problematic issues of applying restrictions on the right to information as a tool for deterring and counteracting threats to Ukraine's information security, neutralizing information aggression, creating an effective system of interaction between public authorities, local self-government bodies and society, and also developing international cooperation in the field of information security on the basis of partnership and mutual support; the use of which requires "compensation" for the information opportunities lost by a person, and which has not yet become the subject of*

Based on the analysis of recent studies and publications, the author has established the absence of a single mechanism for compensatory restriction of the right to information, and the attempts of Ukrainian courts and state bodies responsible for regulating information activities to develop their own ways and mechanisms for applying restrictions on the right to information with "the least losses" for information subjects, based primarily on their own practice of providing a legal assessment of each of such cases.

Given the relevance and significance of the issue, the purpose of the article is to present the results of the analysis of the content of restriction of the right to information as a means of ensuring information security and the State's obligation, and on this basis to formulate scientifically sound proposals for "compensation" for the information opportunities lost by an individual.

The author emphasizes the need for further analysis and formulation of a reasoned position with regard to each national security regime separately, and the possibility of applying mechanisms for restricting the right to information in the general practice of ensuring information security and special restrictive measures against information entities.

The author analyzes the practice of administrative courts in providing a legal assessment of the validity of recognizing information and other activities of a subject of information relations as unlawful, as well as a legal assessment of the actions of national security entities within the limits of their powers and the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

The author suggests that further research on the issue of justification of certain restrictions on the right to information should be focused on the consideration of the public interest as a "compensator" for a certain restriction of the right to information and the application of the "three-part test" in the practice of applying restrictions.

Key words: *information security, right to information, restriction of the right to information, compensation, administrative court.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Здійснивши у 2010-2020 роках доктринальний перехід у тлумаченні «інформаційної безпеки» від «діяльності із запобігання нанесенню шкоди» [8] неповною невчасно отриманою та невірогідною інформацією (утвореного від цього негативного інформаційного впливу, застосування інформаційних технологій із негативними наслідками, несанкціонованого розповсюдження й використання інформації, порушення її цілісності, конфіденційності та доступності) до «посилення спроможностей держави, її інформаційного простору, підтримки інформаційними засобами та заходами

соціальної та політичної стабільності, оборони держави, захисту державного суверенітету, територіальної цілісності України, демократичного конституційного ладу, забезпечення прав та свобод кожного громадянина» [10] сучасна правова наука утвердилася у необхідності окремого тлумачення її ролі у Стратегії національної безпеки та кожній з її сфер (інформаційна безпека сприймається як одна з них, що закріплено законодавчо у ст. 26, ч. 1, 3 ст. 27 Закону України «Про національну безпеку України» [7]), а також передбаченої ст. 31 Закону України «Про національну безпеку України» ролі для «...критичної інформаційної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої вста-

новлена законом» [7]. При цьому інструментальна доцільність такого розподілу не стала досі предметом подальшої наукової дискусії із фіксацією лише у документах стратегічного планування організаційно-правових стримуючих заходів (кібероборони) та протидії інформаційній агресії, загрозам інформаційній безпеці України, нейтралізації, у тому числі спеціальних інформаційних операцій держави-агресора, інших дій, що спрямовані ним на підлив державного суверенітету й територіальної цілісності України (розвідувально-підливний діяльності у кіберпросторі та кібертероризму), забезпечення інформаційної стійкості суспільства та держави (окремих інформаційних систем та ресурсів), створення ефективної системи взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та суспільством, а також розвитку міжнародної співпраці у сфері інформаційної безпеки на засадах партнерства та взаємної підтримки (зокрема у питаннях протидії кіберзлочинності, розвитку асиметричних інструментів стримування).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У разі розгляду проблеми у більш вузькому, приватному її розумінні, науковий дискурс щодо «інформаційної безпеки» зміщує акценти з «безпеки інформації» на розширення її тлумачення до рівня, що вже «забезпечений» засобами кіберзахисту (сама інформація сприймається виключно «безпечною» – повною (достатньою), своєчасною (щодо її зібрання, отримання, зберігання), із високим ступенем вірогідності й достовірності, цілісності, конфіденційності та публічності (доступності щодо джерел)) тощо однак містить у собі реальні або потенційні загрози національній безпеці. За таких умов, вбачається, що право особи на інформацію в умовах мирного часу має бути реалізоване у повному обсязі, а будь-які спроби його обмеження не суб'єктами забезпечення національної безпеки зазнаватимуть відповідної «негативної» реакції держави, так як будуть протирічити державній інформаційній політиці.

При цьому врахуємо позицію В. Фурашева [14, с. 52], який ще на початку наведених розвідок (2012 рік) констатував переважаючий для подальшого формування її свідомості, підсвідомості та особистості вплив інформаційного масиву, в якому народилася особа. Окремо відзначимо його твердження, що «неповна,

невчасна, невірогідна або упереджена інформація, що використовується, у більшості випадків не завдає такої шкоди людині, що можна говорити про її небезпеку» [14, с. 52], а також твердження, щодо природнього стану сприйняття людиною інформації як «повної, своєчасної та вірогідної» [14, с. 52].

Розвиваючи ці, а також подібні твердження також припустимо, що, незалежно від стану розвитку суспільства, має місце створення, поширення, зберігання та використання інформації, яка, безумовно відповідаючи чинній суспільно-економічній формации, розвитку технологій комунікаційного обміну тощо, змістовно може бути спрямована на послаблення цього суспільства, держави (-в), певних територій, інститутів тощо. При цьому, як і у випадку із доктринальним плануванням майбутньої війни, що здійснюється на підставі досвіду попередніх воєн, нормативно-правове регулювання протидії шкідливій інформації, вже «відстає рівно на одну війну».

У сучасній науковій інформаційно-правовій літературі, присвяченій проблемі захисту прав людини, сформульовано чимало ідей, які стосуються проблематики інформаційної безпеки, а також обґрунтованих положень щодо засобів її забезпечення. Проте, вітчизняна й зарубіжна інформаційно-правові наукові школи не приділяли достатньої уваги розробці подібних за глибиною «обґрунтувань» для кожного з окремих випадків обмеження права на інформацію, рівно як й встановленню обов'язку держави «компенсувати» особі втрачені при забезпеченні інформаційної безпеки правові можливості. Це вказує на наявні та потенційні істотні прогалини у законодавстві України. Водночас, у 2019–2022 роках судова гілка влади, в особі адміністративних судів, неодноразово здійснювала спроби їх заповнення власними рішеннями.

З іншого боку, у суспільствознавчих та загально-наукових дослідженнях (Андрієнко О., Павленко К., Попович О. та інші), а також приватно-правових дослідженнях (Гаєвий В., Єфімов О., Краснова М., Куліцька С., Майстер І., Островерх А., Парінов А., Протченко С., Сонін О., Цимбалюк С. та інші) в якості предмету дослідження використовується формулювання «компенсації втрат». При цьому у працях з питань публічно-правового регулювання (Гришук О., Крикунов О., Нескороджена Л., Сіроткін М., Стебелев А., Бассуні Ш. та інші) вказане формулювання стає частиною формулювання предмета дослідження механізмів від-

шкодування (компенсації) шкоди від заборони чи навіть загального обмеження певного права.

Отже, як нами неодноразово наголошувалося, відсутні наукові розробки (окрім дослідження у 1998 році Л. Корчевною проблеми компенсації моральної шкоди, завданої порушенням особистих немайнових прав [1]) обґрунтування способів здійснення компенсування обмеження права на інформацію, яке виникло внаслідок здійснення заходів забезпечення національної (інформаційної) безпеки, захисту окремих інформаційних джерел тощо.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою статті є викладення результатів проведеного аналізу змісту обмеження права на інформацію як засобу забезпечення інформаційної безпеки та обов'язку держави, формулювання пропозицій щодо «компенсації» втрачених особою інформаційних можливостей як науково обґрунтованих на цій основі.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасній історії України є багато прикладів широкого тлумачення категорії «інформаційна безпека» та розширення за її допомогою обсягів заходів забезпечення національної безпеки, які ставилися, на доктринально-інструментальному рівні, «у залежність» від неї. Прикладом цього є віднесення окремих суб'єктів інформаційної діяльності та інших громадян, яким гарантовано право на інформацію до осіб, які перебувають під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземців, осіб без громадянства, а також суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність (застосування санкцій – спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів).

Відповідно, у змісті позовних вимог до держави та її органів, з якими, зокрема, звертаються такі особи до національних судів та ЄСПЛ, поставало питання як обґрунтованості таких рішень, так і «компенсації» обмеженого права. Прикладом останнього є рішення у справі, де позивач обґрунтовує свої вимоги порушенням його права як споживача аудіовізуальної інформації, а відповідач – наполягає на застосуванні «презумпції правомірності»: «... без необхідності здійснення обґрунтування своїх дій» [11], отже, не вбачає необхідності компенсування втрат. При цьому Велика Палата Верховного Суду підтверджуючи право позивача на «компенсацію» [4] не визнає, що його право на інформацію було порушено в оскаржуваному випадку через індивідуальний характер дії Указу Президента України.

На цьому прикладі можемо констатувати відсутність повноважень вчиняти дії, які спрямовані на обмеження права, у т.ч. керуючись завданнями забезпечення інформаційної безпеки, у жодної посадової особи незалежно від здійснення нею тлумачення важливості та суспільної користі від таких заходів. З іншого боку, Суд вимагає наводити обґрунтування такого обмеження відповідно до конструкції «обмеження не завдають більше шкоди особі ніж приносять користі безпеці». При цьому вбачається, що отримавши «обґрунтування» така особа й набуватиме компенсації її втрат від застосування такого обмеження.

Іншим прикладом є рішення у справі, де суд, посиляючись на недотримання самої процедури, як в частині рівня обґрунтованості встановлюваних обмежувальних заходів, так і в частині «компенсації» (проведення правової експертизи та складання відповідного рішення Комісією), урахував наявність окремих, обов'язкових як для суб'єктів забезпечення національної безпеки, обмежувально-компенсаційних процедур щодо суб'єктів інформаційної діяльності (засновників друкованих засобів масової інформації), які, у судовому порядку, зобов'язують суб'єкта інформаційної діяльності здійснювати певні дії [13], однак відмовив позивачеві у задоволенні його позову, залишивши таке рішення без зміни в апеляційній [5] та касаційній [3] інстанціях.

Відповідні механізми обґрунтування доступу широкого кола осіб до певної категорії інформації, рівно як і його обмеження, закріплено у Законі України «Про доступ до публічної інформації» (ч. 2 ст. 6). При цьому основною причиною такого виступив факт віднесення заходу до забезпечення національної (інформаційної) безпеки [6], а не вимога за якою завдані обмеженням втрати будуть компенсовані. На нашу думку, існує як можливість застосування таких механізмів щодо кожного режиму забезпечення національної безпеки окремо, так і широка практика такого обмеження права на інформацію в інтересах інформаційної безпеки. Зокрема, до неї слід віднести застосування спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів до суб'єктів інформаційної діяльності.

При цьому вбачається, що в умовах новітніх режимів забезпечення національної безпеки, таких як воєнний стан, який діє сьогодні, а також під час відбудовного періоду після закінчення воєнних дій необхідно «розробити» окремі обґрунтування застосування кожного з них для подальшого їх застосування судами. Так, сучасна

практика адміністративних судів вже демонструє наявність такої необхідності коли Суд, надаючи правову оцінку дій Служби безпеки України чи інших суб'єктів забезпечення національної безпеки у межах наданих їм повноважень і положень ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, фактично з'ясовує наявність обґрунтування визнання інформаційної та іншої діяльності суб'єкта інформаційних відносин протиправною. Зауважимо, що він вимушений або керуватися «сталою» практикою мирного часу (звідси виникає проблематика некомпенсаційного обмеження права на інформацію в інтересах національної (інформаційної) безпеки, що пов'язана з відсутністю у Конвенції вимог, які, зокрема, перешкоджають державам здійснювати ліцензування (позбавлення ліцензії) та посилювати ліцензійні вимоги до такої діяльності), або формувати новітні рішення.

З іншого боку, Закон України «Про доступ до публічної інформації» [6], «компенсує» будь-які обмеження задоволенням суспільного інтересу до такої інформації. Так, Суд у рішенні у справі щодо «суспільного інтересу» [12], фактично встановив коло осіб – отримувачів такої «компенсації» (запитувачі, розпорядники інформації, структурний підрозділ або відповідальна особа з питань запитів на інформацію). Погодимося, що змістовно компенсація відображається у доступі до даних, які або свідчать про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України, або забезпечують реалізацію конституційних прав особи, або вказують на «можливість порушення прав людини, введення громадськості в оману, шкідливі екологічні та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб тощо» [2, с. 178].

«Компенсатор незабезпеченого суспільного інтересу», як необхідність, виділяється також Уповноваженою Верховної Ради України з прав людини, яка вказує, що 11% від усіх скарг, що надійшли до неї стосуються додержання права на доступ до публічної та суспільно важливої інформації [2, с. 4]. При цьому відмічається необхідність розпочати відповідний нормотворчий процес та вказується на необхідність дискусії навколо тлумачення «схилення до надання інформації» саме як «компенсатора» ймовірного обмеження права на інформацію, про методику якого вказано, зокрема, у Рекомендаціях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з питань додержання конституційного права людини і громадянина на доступ до інформації [2, с. 178].

Виходячи із цього, в аналізованому вищезгаданому рішенні суду [12] розпорядник інформації був зобов'язаний обґрунтовувати обмеження у доступі згідно переліку підстав, які становлять зміст «трискладового тесту». Зокрема, згідно з позицією Суду, з відмови у доступі до публічної інформації повинно вбачатися: «якому з перелічених у п. 1 ч. 2 ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» інтересів відповідає обмеження, а також чому обмеження доступу відповідає зазначеному інтересу (інтересам); у чому конкретно полягає шкода правомірному інтересу (інтересам); яким є причинно-наслідковий зв'язок між наданням доступу та можливим настанням шкоди; чому ця шкода є істотною; яка ймовірність настання шкоди внаслідок надання доступу до інформації; чому шкода від надання інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні» [12]. Однак, констатуємо, що в своїх остаточних висновках Суд лише приймає рішення щодо обґрунтованості та не визначається з обов'язковістю компенсації втрачених інформаційних можливостей.

В іншому аналізованому рішенні [11] Верховний Суд звертав увагу на альтернативу отримання інформації аналогічної за змістом й значенням для користувача з інших джерел, що можна визнати компенсаційним механізмом, який супроводжує заходи забезпечення інформаційної безпеки, які, у свою чергу, проводяться із застосуванням «трискладового тесту». Також слід додати, що й Постанова Пленуму вищого адміністративного суду України від 29.09.2016 № 10 «Про практику застосування адміністративними судами законодавства про доступ до публічної інформації» [9] вимагає від розпорядників враховувати подібні вимоги.

Також вважаємо, що обмеження доступу до публічної інформації, заборона на поширення якої встановлена безпосередньо Законом, має відбуватися лише після застосування «трискладового тесту». Побічним аргументом цього є зазначене вище рішення [12], в якому «незастосування «трискладового тесту» під час обмеження доступу до інформації» призвело до визнання обмеження неправомірним. При цьому врахуємо, що така позиція зобов'язує встановити правовий статус відповідних «вtrat» як шкоди, що має бути компенсована.

У рішенні ЄСПЛ [15] наведено подібні міркування, однак застосовано й принцип «порівняння» визначених обсягів, який викладено у формулі: «права слід розуміти широко, а винятки чи обмеження (прав) – тлумачити

вузько» [15]. На нашу думку, такий підхід свідчить переважно про сприйняття «трискладового тесту» як основного засобу для обґрунтування не стільки самих механізмів обмеження права, скільки засобу обґрунтування обсягів компенсуючих заходів.

Отже, за позицією національних судів та ЄСПЛ, дії суб'єкта інформаційної безпеки як правозастосовувача мають бути спрямовані на захист певного охоронюваного законом інтересу (у т.ч. національного), а судів – на визначення «пропорційності» дій правозастосовувача як ненадмірності обмежувальних заходів забезпечення інформаційної безпеки із встановленням у кожному рішенні «балансу» між визначеним охоронюваним інтересом, ймовірністю шкоди (втрат) від інформаційної діяльності (реалізації та/або не реалізації права на інформацію), а також втратами особи від здійснюваних обмежувальних заходів. Побічно суди, обґрунтовуючи через пропорційність правомірність обмежень, мають відокремити інформацію (інформаційну діяльність), яка й становить фактичний зміст «інтересу» до неї, чим встановити для суб'єкта інформаційної безпеки «межі» його дій – визначити зміст інформації який для особи не меже «втратитися», а для суб'єкта інформаційної діяльності – вичерпний перелік видів такої діяльності, що не може піддаватися додатковому обмеженню через регулювання.

Реалізуючи власний обов'язок щодо «компенсації» втрачених особою інформаційних можливостей держава за допомогою категорії «суспільний інтерес до конкретної інформації» розширює обсяги правових можливостей у різних площинах, зокрема: надає можливість участі у публічній дискусії з актуальних питань чинного режиму забезпечення національної безпеки; надає тлумачення причин, які спонукали правозастосовувача (державний орган, орган місцевого самоврядування, його службова чи посадова особа) до обмежень; посилює прозорість процесу підготовки і прийняття рішень у сфері забезпечення інформаційної безпеки як підконтрольність влади суспільству загалом; надає можливість вторинного контролю за витрачанням бюджетних коштів та інших ресурсів держави на забезпечення інформаційної безпеки; нормативно визначає ризики завдання шкоди громадському здоров'ю, безпеці і порядку; створює умови запобігання їм та їх наслідкам; протидіє введенню суспільства в оману через розповсюдження неправдивої чи викривленої інформації, фейків тощо.

У випадках обмеження права на інформацію шляхом її віднесення до категорії обмеженого доступу дія компенсаційного механізму не має зазнавати змін та також має відповідати умовам пропорційності й вимог проходження «трискладового тесту» як «правового орієнтиру», про що, зокрема, вказував Суд в аналізованому вище рішенні [12]. Таким чином, у практиці правозастосування, «таємність» компенсується абстрактністю категорії відомостей, які конкретизуючись отримують статус «для службового користування».

Висновки. Чинне законодавство у сфері забезпечення інформаційної безпеки та правова теорія загалом вбачають можливим застосування в інтересах національної (інформаційної) безпеки обмеження права на інформацію, у т.ч. без додаткових умов та вимог обґрунтування такої можливості, що ставить відповідні заходи в один ряд з іншими заходами забезпечення національної безпеки, однак, фіксують й отримання суб'єктами інформаційної діяльності певної шкоди - «витрат», які слід «компенсувати» у загальному процесі як відшкодування шкоди майнового (немайнового) характеру, так і усунення перешкод у реалізації охоронюваного законом «інтересу».

Проаналізована судова практика щодо забезпечення громадського порядку та безпеки, національної безпеки та оборони України з 2019 року по теперішній час засвідчила напруження компенсаційних механізмів через оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, органів, які обирають (призначають), звільняють, оцінюють членів Вищої ради правосуддя, у межах якого «вимагалось» обґрунтування застосованого обмеження права на інформацію.

Від органів правозастосування, які виконують функції забезпечення інформаційної безпеки, Суд вимагає пропорційності регулювання інформаційної діяльності й обґрунтованості рішень щодо «найменших втрат» суб'єктів інформаційної діяльності дотриманням «трискладового тесту».

Подальші наукові розвідки проблеми обов'язку держави щодо «компенсації» втрачених особою інформаційних можливостей доцільно спрямувати на розробку окремих засобів «трискладового тесту», зокрема в аспекті обрання органом правозастосування засобу, який забезпечить як мінімальність «втрат» від обмеження права на інформацію, так і належну його правову оцінку Судом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Корчевна Л. О. Компенсація моральної шкоди, завданої порушенням особистих немайнових прав, у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 ; Університет внутрішніх справ. Х., 1998. 24 с.
2. Олексіюк Т., Опришко Л., Буртник Х., Барвіцький В., Кабанов О. Рекомендації Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з питань додержання конституційного права людини і громадянина на доступ до інформації. Strasbourg CEDEX. 2020. 336с. URL:<https://rm.coe.int/recommendations-final-10-02-21/1680a165f7>
3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 21 жовтня 2021 року у справі № 520/118/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100471040>
4. Постанова Верховного Суду у справі № 9901/26/21 від 06 жовтня 2021 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101424457>
5. Постанова Другого апеляційного адміністративного суду від 07 липня 2020 року у справі № 520/118/20. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/90234393>
6. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.
7. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n111>
8. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 09.01.07 р. № 537-V. Відомості Верховної Ради України. 2007. № 12. Ст.102.
9. Про практику застосування адміністративними судами законодавства про доступ до публічної інформації : Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 29 вересня 2016 року № 10.
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ від 28.12.2021 № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>
11. Рішення Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 26 квітня 2021 року у справі № 9901/22/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96591995>
12. Рішення Львівського окружного адміністративного суду від 06 травня 2020 року у справі № 380/2525/20. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/89248574>
13. Рішення Харківського окружного адміністративного суду від 10 березня 2020 року у справі № 520/118/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88173959>
14. Фурашев В. М. Сутність та визначення поняття «інформаційна безпека» і «безпека інформації». *Правова інформатика*, 2012. № 2(34). С. 51–59. URL:<https://ippi.org.ua/sites/default/files/12fvmbbi.pdf>
15. Brian Leonard FRIEND v the United Kingdom 16072/06 (2009) ECHR 2068 (24 November 2009). URL: <http://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/2009/2068.html>

REFERENCES:

1. Korchevna, L. (1998). Compensation for Non-Pecuniary Damage Caused by Violation of Personal Non-Property Rights in the Civil Law of Ukraine [Kompensazija moralnoi shkodi, zavdanoi porucheniam osobistick nemaimovick prav, u zivilnomu pravi Ukraini]. Thesis abstract of the candidate of legal sciences – Avtoreferat disertazii kandidata uridichnick nauk: 12.00.03 ; University of Internal Affairs. Kharkiv., 24 p. [in Ukrainian]
2. Oleksiyuk, T., Opryshko, L., Burtnyk, H., Barvitsky, V., Kabanov, O. (2020). Recommendations of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights on the observance of the constitutional right of a person and citizen to access to information [Rekomendazii Upovnovagenogo Verckovnoi Radi Ukraini z prav ludini z pitan doderjania konstituziinogo prava ludini i gromadianina na dostup do informazii]. Strasbourg CEDEX. 336p. Retrieved from: <https://rm.coe.int/recommendations-final-10-02-21/1680a165f7>. [in Ukrainian]
3. Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Administrative Court of Cassation of October 21, 2021 in case No. 520/118/20. [Postanova Verckovnogo Sudu u skladi suddiv Kasaziynogo administrativnogo sudu vid 21 jovtnia 2021 roku u spravi № 520/118/20]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100471040>
4. Resolution of the Supreme Court in case No. 9901/26/21 of October 06, 2021 [Postanova Verckovnogo Sudu u spravi № 9901/26/21 vid 06 jovtnia 2021 roku]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101424457>
5. Resolution of the Second Administrative Court of Appeal of July 07, 2020 in case No. 520/118/20 [Postanova Drugogo apeliazijnogo sudu vid 07 lipnia 2020 roku u spravi № 520/118/20]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90234393>
6. On access to public information [Pro dustup do publicnoi informazii]. Law of Ukraine of January 13, 2011, No. 2939-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.
7. On the national security of Ukraine. [Pro nationalnu bezpeku Ukraini], Law of Ukraine No. 2469-VIII (2018) (Ukraine). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
8. On the Basic Principles of Information Society Development in Ukraine for 2007-2015 [Pro osnovni zasady rozvitku informaziynogo suspilstva v Ukraini na 2007-2015 roki], Law of Ukraine No. 537-V (2007) (Ukraine). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text>
9. On the practice of application of legislation on access to public information by administrative

- courts [Pro praktiku zastosuvania administrativnimi sudami zakonodavstva pro dostup do publichnoi informazii]: Resolution of the Plenum of the Higher Administrative Court of Ukraine of September 29, 2016, No. 10.
10. On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of October 15, 2021 "On the Information Security Strategy" [Pro richennya Rady nazionalnoi bezpeki i oboroni Ukraini vid 15 jovtnia 2021 roku "Pro Strategiu informazynoy bezpeki Ukraini"], Decree of the President of Ukraine No. 685/2021 (2021) (Ukraine). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>
 11. Decision of the Supreme Court composed of the panel of judges of the Administrative Court of Cassation dated April 26, 2021 in case 9901/22/21 [Richenia Verckovnogo Sudu u skladi suddiv Kasaziynogo administrativnogo sudu vid 26 kvitnia 2021 roku u spravi 9901/22/21]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96591995>
 12. Decision of the Lviv District Administrative Court of May 06, 2020 in case No. 380/2525/20 [Richenia Lvivskogo okrujnogo administrativnogo sudu vid 06 travnia 2020 roku u spravi № 380/2525/20]. Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/89248574>
 13. Decision of the Kharkiv District Administrative Court of March 10, 2020 in case No. 520/118/20 [Richenia Kharkivskogo okrujnogo administrativnogo sudu vid 10 bereznia 2020 roku u spravi № 520/118/20]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88173959>
 14. Furashev, V. (2012). The essence and definition of the concepts of "information security" and "information security" [Sutnist ta viznachennia poniat "informaziynaia bezpeka" i "bezpeka informazii"]. *Legal Informatics – Pravova informatika*, 51–53. Retrieved from: <https://ippi.org.ua/sites/default/files/12fvmbbi.pdf>. [in Ukrainian]
 15. Brian Leonard FRIEND v the United Kingdom 16072/06 (2009) ECHR 2068 (24 November 2009). Retrieved from: <http://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/2009/2068.html>. [in English].

Дата надходження статті: 20.06.2025

Дата прийняття статті: 20.07.2025

Опубліковано: 10.10.2025

Яворська Вікторія Григорівна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Князя Романа, 1/3, м. Львів, 79000; v0673952677@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-2225-6747>

ВИЗНАЧЕННЯ НАМІРУ НА ВЧИНЕННЯ ГЕНОЦИДУ

Анотація. Вчинення геноциду визнається злочином, який суперечить міжнародному праву незалежно від періоду вчинення у воєнний чи мирний час, проте вчинення в період війни збільшує загрозу від вчинення злочину.

Мета статті – проаналізувати намір на вчинення геноциду в міжнародному праві та національному кримінальному законодавстві.

Вказана мета передбачає вивчення значення поняття намір в міжнародному праві та умисел і мета вчинення геноциду в національному кримінальному законодавстві.

Потрібно уточнити намір «повністю або частково», який використовується в Конвенції відносно кваліфікації геноциду при вчиненні злочину проти достатньо суттєвої частини від певної групи. Відповідно до позицій вчених, вказана частина впливає на групу в загальному або на її виживання та кваліфікується з позиції істотної частини групи. У такому випадку, кваліфікувати геноцид можна при наявності наміру повністю або частково знищити певну групу, питання істотної частини групи залишається, адже потребує дослідження в кожному випадку вчинення геноциду.

Визначити намір знищити певну групу на практиці складно, використовується поняття мета та більш широкі поняття.

В Конвенції застосоване поняття «намір знищити, повністю або частково». В кримінальному праві нашої держави визначити намір вчинити геноцид можна врахувавши умисел та мету злочину, які відносяться до суб'єктивних ознак злочину та прямо вказані в формулюванні поняття геноциду в Кримінальному кодексі України.

В Кримінальному кодексі України чітко вказана мета та умисел на вчинення геноциду: «геноцид, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи». Враховуючи формулювання закону геноцид кваліфікується при доведеності мети вчинення злочину.

Вчинення геноциду кваліфікується при наявності наміру в Конвенції, який уточнений в Кримінальному кодексі України в значенні умислу та мети повного або часткового знищення певної групи.

Ключові слова: злочин, геноцид, намір, умисел, мета.

Yavorska Viktoriia Hryhorivna,

Ph.D. in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Administrative and Information Law, Educational and Scientific institute of law, psychology and innovative education, Lviv Polytechnic National University, 1/3 Kniazia Romana Str., Lviv, 79000; v0673952677@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-2225-6747>

DEFINITION OF THE INTENT TO COMMIT GENOCIDE

Abstract. The commission of genocide is recognized as a crime that contradicts international law regardless of the period of commission in wartime or peacetime, however, commission during wartime increases the threat of committing the crime.

The purpose of the article is to analyze the intent to commit genocide in international law and national criminal legislation.

The stated goal involves studying the meaning of the concept of intent in international law and the intent and purpose of committing genocide in national criminal law.

It is necessary to clarify the intention “in whole or in part”, which is used in the Convention in relation to the qualification of genocide when committing a crime against a sufficiently significant part of a certain group. According to the positions of scholars, the specified part affects the group as a whole or its survival and is qualified from the position of a substantial part of the group.

In this case, genocide can be qualified if there is an intention to completely or partially destroy a certain group, the question of a substantial part of the group remains, because it requires research in each case of genocide.

Determining the intention to destroy a certain group is difficult in practice, the concept of purpose and broader concepts are used.

The Convention uses the concept of "intent to destroy, in whole or in part." In the criminal law of our state, the intent to commit genocide can be determined by taking into account the intent and purpose of the crime, which are subjective elements of the crime and are directly indicated in the formulation of the concept of genocide in the Criminal Code of Ukraine.

The Criminal Code of Ukraine clearly states the purpose and intent of committing genocide: "genocide, that is, an act intentionally committed with the aim of destroying in whole or in part a national, ethnic, racial or religious group." Given the wording of the law, genocide is qualified if the purpose of committing the crime is proven.

The commission of genocide is qualified by the presence of intent in the Convention, which is specified in the Criminal Code of Ukraine in the meaning of the intent and purpose of the complete or partial destruction of a certain group.

Key words: crime, genocide, intent, intent, purpose.

Постановка проблеми. Вчинення геноциду порушує норми міжнародного права, проте виникає питання поняття наміру на вчинення геноциду та наскільки впливає війна на виникнення наміру вчинити вказаний злочин. В Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього (далі – Конвенція) чітко визначено, що геноцид визнається злочином, який порушує норми міжнародного права, незалежно від вчинення у воєнний або мирний період [1]. Незважаючи на можливість вчинити геноцид в будь-який період, війна негативно впливає на вчинення геноциду.

В Конвенції сторони погодилися, що незалежно від вчинення у воєнний чи мирний час, геноцид визнається злочином, який суперечить міжнародному праву [2, с. 126].

Проте, вчинення геноциду в воєнний час значно збільшує загрозу вчинення геноциду, можливості виконання об'єктивної сторони злочину, приховання слідів злочину та кількість потерпілих.

Наукові публікації та дослідження з теми. Злочин геноцид в міжнародному кримінальному праві та Кримінальному кодексі України досліджували Антонович М. М., Андрушко А. В., Щербиніна Є. М., Пивовар М., Лебідь К., Жук І. В., Клімічева Н., Лапкін А. В., Ребриш Р. І., Герасименко М. М., Хаустова М. Г., Федоровська М. А., Сотула О., Федулова С. О., Максименко Н. В., Балацька В. С., Басиста І. В., Симоненко О. та інші вчені. Проте, залишаються невирішені питання вивчення наміру на вчинення геноциду.

Мета статті – проаналізувати намір на вчинення геноциду в міжнародному праві та національному кримінальному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Потрібно визначити можливість практичного застосування Конвенції у державі при відсутності норм права про кримінальну відповідальність за геноцид в національному законодавстві.

З цього приводу, в рішенні у справі про застосування Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1999–2007 (Боснія і Герцеговина проти Сербії та Чорногорії) МС ООН зазначив, що «принципи, які лежать в основі Конвенції, визнані цивілізованими націями як обов'язкові для держав навіть за відсутності конвенційного зобов'язання» [3, с. 626–627].

Після імплементації Конвенції наступає право і водночас обов'язок держави притягати до відповідальності за вчинення злочину геноциду, причому вказаний процес повинен відбуватися навіть якщо в законодавстві цієї держави не прописана кримінальна відповідальність за вчинення геноциду [4, с. 134].

З вказаних позицій зрозуміло, що при відсутності норми в кримінальному законі про відповідальність за геноцид застосовується Конвенція, при наявності норми кримінального закону застосовують норму національного закону, яка передбачає поняття геноциду, наведене у Конвенції чи ширше поняття. Вчені також вбачають можливість кваліфікації геноциду за Конвенцією та національним законом [4, с. 136].

Потрібно визначити, що всі діяння, що вказують на прояви злочину геноциду, вчиняються з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову або релігійну групу: «вбивство членів такої групи; заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або психічного

розладу членам такої групи; умисне створення для такої групи умов життя, розрахованих призвести до її повного або часткового фізичного знищення; впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі; примусове переміщення дітей такої групи до іншої групи» [1].

Необхідно уточнити відносно якої частини групи проявляється намір вчинити геноцид для кваліфікації цього злочину. Вислів «повністю або частково», який використовується в Конвенції відносно кваліфікації геноциду пояснював наявність геноциду при вчиненні злочину проти достатньо суттєвої частини від певної групи. Вказана частина впливає на групу в загальному або на її виживання та кваліфікується з позиції істотної частини групи [5]. Відповідно, кваліфікувати геноцид можна при наявності наміру повністю або частково знищити певну групу, питання істотної частини групи залишається, адже потребує дослідження в кожному випадку вчинення геноциду.

Засновник поняття геноциду пропонував звернути увагу на складові геноциду відносно українців: знищення інтелігенції, яка приймала важливі рішення, що впливали на населення; посягання на духовенство; застосування голоду до селянства, що зберігало традиції, мову, літературу, музику; заселення території держави громадянами інших держав і виселення українців за межі держави [6, с. 32]. Можна повною мірою погодитися, що всі названі наміри вчинення геноциду відомі в історії і на даний період повторені.

Постає запитання наскільки вчинення злочину геноциду в період війни впливає на намір вчинення злочину, який викликає достатньо значні дискусії в науковій юридичній літературі.

Вказана необхідність доказування наміру при кваліфікації злочину геноциду міститься в статті 2 «Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього», зокрема передбачене: «у цій Конвенції під геноцидом розуміється будь-яке з наступних діянь, вчинене з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку» [7].

Наявність посадових повноважень чи функцій управління державою не звільняє від притягнення до відповідальності за вчинення геноциду [7].

Наступним виступає питання поняття наміру на вчинення геноциду і мети цього злочину.

Звичайно визначити намір знищити певну групу передбачає найбільшу складність в процесі доведення злочину геноциду. Набір вчені визначають починаючи від мети вчинення злочину до більш широких понять. У випадку вчинення геноциду намір знищити повністю або частково певну групу відноситься до мети злочину. Вказану мету необхідно довести при кваліфікації вчинення геноциду. Вчені називають мету вузьким значенням наміру вчинити злочин, яке полягає у вольовому елементі бажання наслідків злочину. На думку Ганса Веста, поняття знищення потрібно визначати до поведінки і наслідків поведінки, що призводить до проблем з поясненням вказаного поняття [8, с. 13].

Погоджуючись з складністю визначити намір вчинити геноцид, професор Олександр Грінаволт проаналізував поняття наміру і висловив пропозицію наміру вчинити геноцид. Вчений запропонував достатньо популярну теорію намірів геноциду, яка часто використовується вченими при дослідженні злочину геноциду. Вчений висунув дві проблеми пов'язані з доказами геноциду, перша передбачала притягнення до кримінальної відповідальності підлеглих злочинців, які виконували вказівки для вчинення злочину та свідомих злочинців, які вчиняли геноцид. Висловлена позиція необхідності доведення повідомлення злочинця, що підтримував вчинення геноциду про вчинення знищення групи повністю або частково. В цьому випадку психічне ставлення злочинця змінювалося наміром на злочинний результат, а відповідно змінюється загальний намір. За позицією Конвенції для кваліфікації злочину геноциду потрібно визначити намір на вчинення злочину [8, с. 14–15].

Поняття злочину геноцид належить до міжнародного кримінального права, визначити їх з позиції національного злочину не враховуючи цієї особливості достатньо проблематично. Міжнародний злочин геноцид за своїм змістом наділений впливом на національне кримінальне законодавство. Практична необхідність держав здійснювати кримінальне переслідування та притягнення до кримінальної відповідальності винних у вчинення геноциду пояснюється наявністю національного законодавства, можливістю судів держави та збільшенням винних у вчиненні геноциду. У науці наявна позиція, що національні суди можуть переслідувати більшість винних у вчиненні геноциду та притягати винних до кримінальної відповідальності [8, с. 21–22].

В Конвенції застосоване поняття «намір знищити, повністю або частково» [7]. В кримінальному праві нашої держави визначити намір вчинити геноцид можна врахувавши умисел та мету злочину, які відносяться до суб'єктивних ознак злочину та прямо вказані в формулюванні поняття геноциду в Кримінальному кодексі України.

В Кримінальному кодексі України чітко вказана мета та умисел на вчинення геноциду: «геноцид, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи» [9]. Враховуючи формулювання закону геноцид кваліфікується при доведеності мети вчинення злочину.

Висновки. Вчинення геноциду кваліфікується при наявності наміру вчинити вказаний злочин в Конвенції, який уточнений в Кримінальному кодексі України в значенні умислу та мети повного або часткового знищення певної групи.

Перспективи подальших розвідок пов'язані з дослідженням перспектив вдосконалення правового регулювання злочину геноциду в Кримінальному кодексі України та вивчення історичних аспектів геноциду та впливу на значення вказаного поняття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. Prevent Genocide International. URL: <http://www.preventgenocide.org/ua/konventsia.htm>
2. Щербиніна Є. М. Правова імплементація геноциду у кримінальне законодавство України. *Модернізація та сучасні українські і світові наукові дослідження*: матеріали II Міжнародної студентської наукової конференції, м. Тернопіль, 22 квітня 2022 р. Молодіжна наукова ліга. Вінниця ГО «Європейська наукова платформа», 2022. С. 126–128.
3. Енциклопедія міжнародного права: У 3 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін.; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 1. А-Д. К. : Академперіодика, 2014. 920 с.
4. Антонович М. М. Обов'язок покарання за злочин геноциду: судовопрактика держав. *Наукові записки. Юридичні науки*. 2013. Т. 144-145. С. 136–137.
5. Геноцид. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B4>
6. Андрушко А. В. Еволюція поглядів Рафаля Лемкіна на сутність та шляхи протидії злочину геноциду. Актуальні проблеми кримінального права [Текст] : матеріали XV Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка

(Київ, 28 листоп. 2024 р.). [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 29–33.

7. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 09.12.1948 р. Верховна Рада України. Законодавство України. *Офіційний переклад Конвенції надісланий листом МЗС № 72/14-612-54598 від 22.04.2024*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text
8. The Interpretation of the Special Intent to Commit Genocide in the Light of the Interpretations Used by The ICTY, ICTR and the ICC. A dissertation submitted to the Erasmus University Rotterdam for the fulfilment of the LL.M Program 2010-2011. Supervisor Dr. Monika Ambrus Assistant Professor Erasmus University Rotterdam. Submitted by Andra Mirela Căluian. International and European Public Law. URL: <https://ssrn.com/abstract=2206245>
9. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

REFERENCES:

1. Konventsia pro zapobihannia zlochyну henotsydu i pokarannia za noho vid 9 hrudnia 1948 r. [Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide]. Prevent Genocide International. Retrieved from: <http://www.preventgenocide.org/ua/konventsia.htm> [in Ukrainian].
2. Shcherbynina, Ye. M. (2022). Pravovai implementatsiia henotsydu u kryminalne zakonodavstvo Ukrainy [Legal implementation of genocide in the criminal legislation of Ukraine]. *Modernizatsiia ta suchasni ukrainski i svitovi naukovі doslidzhennia: materialy II Mizhnarodnoi studentskoi naukovoі konferentsii*, m. Ternopil, 22 kvitnia 2022 r. Molodizhna naukova liha. Vinnytsia HO «Ievropeiska naukova platforma». S. 126–128. [in Ukrainian].
3. Entsyklopediia mizhnarodnoho prava [Encyclopedia of International Law] : U 3 t. / redkol.: Yu. S. Shemshuchenko, V. N. Denysov (spivholovy) ta in.; Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. T. 1. A-D. K. : Akademperiodyka, 2014. 920 s. [in Ukrainian].
4. Antonovych, M. M. (2013). Oboviazok pokarannia za zlochyну henotsydu: sudova praktyka derzhav [The obligation to punish the crime of genocide: State jurisprudence]. *Naukovі zapysky. Yurydychni nauky*. T. 144-145. S. 136–137. [in Ukrainian].
5. Henotsyd [Genocide]. Vikipediia. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B4> [in Ukrainian].
6. Andrushko, A. V. (2024). Evoliutsiia pohliadiv Rafala Lemkina na sutnist ta shliakhy protydii zlochyну henotsydu [The evolution of Rafal Lemkin's views on the essence and ways of counteracting the crime of genocide]. *Aktualni problemy kryminalnoho prava [Tekst] : materialy XV Vseukr. nauk.-teoret. konf., prysviach. pamiati prof. P. P. Mykhailenka*

- (Kyiv, 28 lystop. 2024 r.) / [redkol.: V. V. Cherniei, S. D. Husariev, S. S. Cherniavskyi ta in.]. Kyiv : Nats. akad. vnutr. Sprav. S. 29–33. [in Ukrainian].
7. Konventsia pro zapobihannia zlochynu henotsydu ta pokaranniazanoho [Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide] vid 09.12.1948 r. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy. Ofitsiyni pereklad Konventsii nadislanyi lystom MZS № 72/14-612-54598 vid 22.04.2024. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text [in Ukrainian].
8. The Interpretation of the Special Intent to Commit Genocide in the Light of the Interpretations Used by The ICTY, ICTR and the ICC. A dissertation submitted to the Erasmus University Rotterdam for the fulfilment of the LL.M Program 2010-2011. Supervisor Dr. Monika Ambrus Assistant Professor Erasmus University Rotterdam. Submitted by Andra Mirela Căluian. International and European Public Law. Electronic copy available at: <https://ssrn.com/abstract=2206245>
9. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05 kvitnia 2001 r. [Criminal Code of Ukraine]. (April 5). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* (VVR). 2001. № 25-26. St. 131. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (data zvernennia: 21.09.2023) [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 20.06.2025

Дата прийняття статті: 20.07.2025

Опубліковано: 10.10.2025

Лисенко Сергій Володимирович,

доктор юридичних наук, професор, директор Інституту безпеки ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Прометівська, 2, м. Київ, 03039; <https://orcid.org/0000-0002-7050-5536>

Шамрай В'ячеслав Вікторович,

доктор юридичних наук, доцент кафедри конституційного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01601; <https://orcid.org/0000-0001-8090-7523>

Барановська Віра Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського та трудового права ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Прометівська, 2, м. Київ, 03039; <https://orcid.org/0000-0003-0185-8538>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ В ГАЛУЗІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті розглядається поняття міжнародно-правових стандартів у сфері конституційного права як сукупності загальновизнаних норм, принципів і практик, що встановлюють вимоги до демократичного врядування, захисту прав людини та верховенства права. Автор аналізує зміст і джерела цих стандартів, зокрема міжнародні договори, рішення ЄСПЛ, документи ООН і Ради Європи.

Порівняльним шляхом досліджується, як різні держави адаптують міжнародні стандарти до своїх конституційних систем. Особлива увага приділяється українському контексту: визначено ключові проблеми імплементації міжнародних норм, зокрема нестабільність судової системи, політичний вплив на конституційний контроль і формалізм правозастосування.

У статті проаналізовано основні риси міжнародних стандартів у сфері прав людини, що дозволяють краще осмислити зміст цього поняття. Такі стандарти становлять сукупність норм і принципів, закріплених у документах міжнародного рівня. Їм властива уніфікована структура формулювань і широке функціональне охоплення, характерне для міждержавних об'єднань. Визначення цих стандартів зазвичай здійснюється з використанням абстрактної, оціночної термінології, що дозволяє враховувати мінімально допустимі або бажані обсяги прав і свобод залежно від рівня суспільного розвитку та його змін. У межах міжнародних стандартів передбачаються позитивні зобов'язання держав із забезпечення, захисту та реалізації прав людини, а також встановлюються механізми відповідальності політичного чи правового характеру у випадку їх порушення.

У статті розглядається низка ключових міжнародних документів, які встановлюють стандарти забезпечення та захисту прав і основних свобод людини й громадянина, що знайшли своє відображення у розділі II Конституції України. Особливу увагу приділено аналізу судової практики Європейського суду з прав людини та Міжнародного суду ООН, які відіграють важливу роль у формуванні та впровадженні стандартів захисту прав і свобод людини.

Європейський суд з прав людини займає важливе місце у формуванні, розвитку та зміцненні міжнародних стандартів захисту прав людини. Спираючись на положення Європейської конвенції з прав людини, суд сприяє гармонізованому тлумаченню фундаментальних прав і свобод, водночас виконуючи роль джерела правових орієнтирів для національних судових систем держав-учасниць.

Ключові слова: міжнародні стандарти, Європейський суд по правам людини, Конституція, захист прав.

Lysenko Serhii Volodymyrovych,

Doctor of Law, Professor, Director of the Institute of Security Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str., Kyiv, 03039; <https://orcid.org/0000-0002-7050-5536>

Shamray Vyacheslav Viktorovich,

Doctor of Law, Associate Professor at the Department of Constitutional Law Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60, Volodymyrska Str., Kyiv, 01601; <https://orcid.org/0000-0001-8090-7523>

Baranovska Vira Mykolayivna,

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor at the Department of Economic and Labor Law Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str., Kyiv, 03039; <https://orcid.org/0000-0003-0185-8538>

INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS IN THE FIELD OF CONSTITUTIONAL LAW: A COMPARATIVE ANALYSIS

Abstract. *The article delves into the concept of international legal standards within constitutional law, presenting them as a cohesive set of universally acknowledged norms, principles, and practices that outline the prerequisites for democratic governance, human rights protection, and adherence to the rule of law. It explores the essence and origins of these standards by examining sources such as international treaties, rulings from the European Court of Human Rights (ECHR), and documents issued by the United Nations and the Council of Europe.*

A comparative analysis is conducted to highlight how various countries integrate international standards into their respective constitutional frameworks. Special focus is given to Ukraine, where notable obstacles in implementing these norms are identified, including judiciary instability, political interference in constitutional oversight, and excessive formalism in legal enforcement. The article also discusses defining characteristics of international human rights standards as enshrined in global legal documents. These standards are characterized by textual uniformity and functional applicability across various international state associations.

They employ abstract and often evaluative language to outline minimum acceptable or aspirational levels of human rights protections, aligned with societal development and its dynamics. Moreover, these standards impose positive obligations on states to safeguard, uphold, and defend rights while providing mechanisms for enforcing penalties—be they political or legal—for violations.

The analysis focuses on pivotal international documents that outline safeguards for human rights and fundamental freedoms, with special attention to their integration into Section II of Ukraine's Constitution. It underscores the significance of case law from the European Court of Human Rights and the International Court of Justice in developing and reinforcing these principles. The European Court of Human Rights stands out as a foundational body in formulating, promoting, and enhancing global standards for human rights protection. Operating within the scope of the European Convention on Human Rights, it guarantees uniform interpretation of fundamental rights and freedoms, providing indispensable legal guidance to judicial systems in member states.

Key words: *international standards, European Court of Human Rights, Constitution, protection of rights.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації, особливо з урахуванням її правового виміру, значного значення набуває вплив міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини. Захист прав і свобод людини більше не розглядається виключно як внутрішня справа окремої держави – це питання стало предметом постійної уваги широкого кола міжнародних інституцій. На сьогодні у світі діє понад 300 міжнародних документів – таких як декларації, конвенції та хартії – які спрямовані на формування, закріплення й гарантування основних прав і свобод особи на глобальному

рівні, а також на створення ефективних механізмів їх захисту у разі порушень.

Ці документи часто ідентифікуються як міжнародні стандарти, оскільки вони базуються на загальноприйнятих правових нормах, що були сформовані завдяки офіційному визнанню їхньої юридичної сили державами. Йдеться про нормативні акти, схвалені Генеральною Асамблеєю ООН у вигляді декларацій або рекомендацій. Саме зазначені міжнародні джерела стали правовою основою для низки положень Конституції України, забезпечуючи фундаментальні гарантії реалізації та захисту прав

і свобод людини та громадянина на національному рівні.

З одного боку, міжнародне право істотно впливає на внутрішнє законодавство країн, тому інтеграція України в міжнародне співтовариство неможлива без гармонізації її законодавства та правозастосовної діяльності з міжнародними стандартами прав людини. З іншого боку, саме національне конституційне право держав слугує базою, з якої міжнародне право черпає матеріал для формування нових об'єктів нормативного регулювання. Це створює своєрідне замкнене коло глобального правового регулювання, охоплюючи як формування міжнародно-правових норм і зобов'язань, так і їх реалізацію в повсякденній практиці діяльності держав та їхніх органів на основі договірних положень сучасного міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання міжнародно-правових стандартів у сфері конституційного права залишаються актуальною темою для сучасної правової науки, яка продовжує активно досліджуватись як українськими, так і зарубіжними науковцями. Серед найбільш помітних публікацій варто відзначити роботи М. Косли, Н. Гарупи, Р. Спрука, О. Яри, О. Сологуба, П. Петришина, а також аналітичні матеріали міжнародних організацій, таких як Рада Європи та Венеціанська комісія.

У цих дослідженнях ґрунтовно аналізуються ключові принципи міжнародних стандартів, їх сутність та значення для правових систем окремих держав. Основна увага приділяється аспектам захисту прав людини, дотриманню верховенства права, реалізації принципу поділу влади та забезпеченню незалежності судової системи. Науковці акцентують увагу на необхідності інтеграції міжнародних норм у національні законодавчі акти, а також на важливій ролі конституційного права в процесі гармонізації правових систем.

Мета статті. Досліджуються аспекти впливу міжнародних правових стандартів у сфері прав людини на визначення правового статусу особи, громадянина та іноземця. Підкреслюється їхнє значення у процесі формування цього статусу на державному рівні в межах національного конституційного права.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи доктринальне розуміння феномену міжнародних правових стандартів у сфері прав людини, варто насамперед зосередити увагу на базових принципах формування цієї терміносистеми. Вона водночас охоплює і взаємопов'язує поняття, які на перший погляд виглядають

несумісними, адже часто перебувають у антагоністичних взаємозв'язках. Наприклад, термін «міжнародні» вказує на дію даного феномену на глобальному рівні, поза межами державного соціуму. Слово «правові» акцентує увагу на характері нормативно-субординаційних відносин, їх спрямованості та регуляторній сутності.

Поняття «стандарт» натякає на стабільний та усталений зразок для наслідування, тут – модель поведінки держави. Нарешті, термінологічна конструкція «права людини» підкреслює безпосередній зв'язок цієї концепції з самою державою – суб'єктом, який встановлює, визнає, легалізує, забезпечує та захищає відповідні права в організованому суспільстві.

За поглядами Т. Слінько, міжнародні стандарти у сфері прав людини є загальновизнаними нормами міжнародного права, що визначають статус особистості на універсальному рівні. Вони встановлюють перелік основних прав і свобод, зобов'язання держав забезпечувати їх дотримання, а також окреслюють межі можливих або допустимих обмежень цих прав і свобод [1].

Основні характеристики міжнародних правових стандартів у сфері прав людини тісно пов'язані з визначенням правового статусу особи. Передусім наголошується, що цей статус встановлюється на універсальному, загальнолюдському рівні. Його зміст включає систему базових прав і свобод людини, які є невід'ємними та мають бути гарантовані. При цьому на державу покладається обов'язок забезпечувати реалізацію й захист цих прав. Водночас підкреслюється, що держава може вводити певні обмеження, але лише у випадках, чітко визначених законом, або коли це обумовлено необхідністю охорони суспільних інтересів.

Описуючи своє розуміння міжнародних правових стандартів прав людини, П.М. Рабінович виділяє їхні ключові характеристики, зосереджуючись не лише на дефінітивних ознаках, але й на функціонально-ідентифікаційних та забезпечувальних властивостях [2].

Зокрема:

– стандарти прав людини встановлюють базовий рівень реалізації прав, визначаючи «мінімальний стандарт», тобто консенсус, який є прийнятним на фундаментальному рівні. Такі стандарти не лише декларують права, але й визначають їх мінімально необхідний обсяг, забезпечуючи певний вихідний рівень їх реалізації. Це узгоджується з критерієм мінімальної змістовно-функціональної корисності.

– Організаційно-діяльнісний потенціал охоплює механізми гарантування прав людини, включаючи позитивні зобов'язання держав щодо забезпечення, охорони та захисту цих прав. Ця характеристика корелює з критерієм апіорної гарантованості, що підкреслює роль стандартів у створенні умов для ефективного реалізування прав людини.

– Суб'єктно-облігаторний потенціал акцентує увагу на важливості дотримання державами міжнародних стандартів прав людини. За словами Рабіновича, ці положення можуть бути як формально обов'язковими, так і рекомендаційними, слугуючи орієнтиром для розробки міжнародних та національних норм у сфері прав людини. Така функція стандартів відображається через їхню нормативну модельність, яка визначає їх як взірці для правового регулювання.

– Обов'язково-реалізаційний потенціал. Особливість санкцій за порушення стандартів варіюється від політико-юридичного характеру (для обов'язкових приписів) до суто політичного (для рекомендаційних положень). Але в будь-якому випадку дотримання стандартів покладає на держави відповідальність, яка може мати різні форми санкцій. Це відповідає критерію належної відповідальності.

Таким чином, П.М. Рабінович аналізує широкий спектр властивостей міжнародних стандартів прав людини, які спрямовані на їх вплив та практичне застосування в юридичній і політичній сферах.

На нашу думку, міжнародні стандарти у сфері прав людини являють собою загально-визнані міжнародно-правові норми, які визначають статус особи на універсальному рівні, окреслюючи перелік фундаментальних прав і свобод. Вони також регулюють обов'язок держав забезпечувати дотримання цих прав і свобод, водночас встановлюючи межі їх можливого чи допустимого обмеження.

Україна, обравши шлях державної незалежності та розвитку, закріпила цей вибір у Конституції, підтвердивши прагнення утвердитися як демократична, соціальна і правова держава. Основним принципом такого курсу є забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Яскравим доказом цього стало приєднання України до Європейської конвенції з прав людини, яка наголошує на тому, що права та свободи є найвищою суспільною цінністю, належать кожному з моменту народження і мають невід'ємний характер. Захист цих прав визначений як одна з ключових функ-

цій держави. Прийняття Конституції України 28 червня 1996 року стало важливою віхою на цьому шляху.

Основний закон визначає людину, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпеку як найвищу соціальну цінність. Це підкреслює, що держава зобов'язана відповідати за свої дії, а встановлення та захист прав і свобод громадян мають бути її ключовим обов'язком. Для досягнення цієї мети необхідно створити дієвий механізм гарантування прав, закріплених у Конвенції про захист прав і основних свобод людини. Проте наразі ситуація з реалізацією прав людини в Україні залишається неоднозначною. У певних сферах спостерігається суттєвий прогрес, тоді як в інших все ще існують серйозні проблеми.

Частина положень Конвенції потребує ухвалення відповідної законодавчої бази для їхньої повної імплементації. На жаль, рівень реалізації прав людини в Україні часто не відповідає європейським стандартам, що свідчить про необхідність удосконалення національної системи захисту цих прав. Європейський суд з прав людини відіграє ключову роль у впровадженні міжнародних стандартів у цій сфері.

Конституція України надає громадянам право звертатися до міжнародних органів для вирішення спорів. До таких установ належать, зокрема, Міжнародний Суд ООН та Європейський суд з прав людини. Згідно зі статтею 55 Основного Закону, кожен має можливість скористатися цим правом, якщо національні засоби правового захисту були повністю вичерпані. Це право охоплює органи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [3].

Європейська система захисту прав людини є однією з найефективніших і найбільш організованих серед регіональних механізмів у цій галузі. За словами Я. Мартинюка, вона складається з двох головних складових: міжнародно-правових документів і установ, які займаються реалізацією та контролем дотримання прав людини [4, с. 296].

До цих аргументів варто додати ще одну значущу складову – юридичні механізми, побудовані на відповідних міжнародно-правових нормах. Саме через діяльність європейських міжнародних організацій ці механізми забезпечують ефективну реалізацію стандартів захисту прав людини в межах регіону.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) відіграє визначальну роль у впровадженні міжнародних стандартів прав людини в Україні, слугуючи дієвим інструментом зовнішнього

моніторингу за виконанням державою своїх міжнародних зобов'язань. Його рішення мають обов'язковий характер і нерідко стають джерелом важливих змін у національному законодавстві та практиці застосування права.

Чинна Конституція загалом узгоджується з міжнародним правом і його сучасними тенденціями, особливо у сфері захисту прав людини. Зокрема, розділ II Конституції присвячений правам і свободам людини та громадянина, а низка її статей містить положення, що відображають принципи Загальної декларації прав людини. Наприклад, частина перша статті 24 Основного Закону ґрунтується на концепції Декларації, яка проголошує, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах [3].

Стаття 2 Загальної декларації прав людини проголошує, що кожна особа має право на всі свободи й гарантії, закріплені в цьому документі, незалежно від будь-яких відмінностей – расових чи етнічних ознак, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, соціального чи національного походження, матеріального становища або будь-якого іншого критерію [5].

У контексті війни та триваючої кризи державного управління особливо важливим стає забезпечення базових прав людини та гарантій їх захисту, включаючи норми міжнародного гуманітарного права. Ці стандарти зафіксовані в численних міжнародних актах, зокрема в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН та документах Ради Європи, й мають бути основою правової позиції України навіть в умовах надзвичайної ситуації.

Висновки. Узагальнюючи, можна сказати, що українське законодавство в сфері прав людини, включаючи Конституцію, загалом відповідає міжнародним стандартам. Однак цього не можна стверджувати стосовно законодавчої та правозастосовної практики. Незважаючи на істотний прогрес у правовій сфері, порушення загальновизнаних норм і принципів, а також окремих статей Європейської конвенції з прав людини й основоположних свобод і інших міжнародних документів все ще мають місце. Водночас слід зазначити, що в Україні формується демократична правова держава, що дає підстави сподіватися на поступове вирішення проблем із забезпеченням усіх основних прав і свобод людини, без винятку. Крім того, членство України в Раді Європи накладає зобов'язання щодо дотримання міжнародних норм і принципів у захисті прав людини.

Міжнародно-правові акти, спрямовані на захист прав людини, визначають загальну систему прав і свобод, яка покликана забезпечити нормальне функціонування та благополуччя особи. Навіть якщо якесь право не закріплене в конституційному законодавстві окремої держави, воно все одно визнається в рамках міжнародних документів. Це впливає з пріоритету міжнародного права над національним законодавством, який є загальновизнаним принципом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Слінко Т. М. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини та їх відображення в Конституції України. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15177/1/Slinko_30-34.pdf (дата звернення 18.09.2025)
2. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. URL: file:///C:/Users/Samsung/Desktop/vapny_2016_1_4.pdf (дата звернення 18.09.2025)
3. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (дата звернення 18.09.2025)
4. Мартинюк Я. Значення європейської системи захисту прав людини для українського суспільства. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 4 (20). С. 292–298
5. Загальна декларація прав людини: ООН, 10 груд. 1948 р. URL: <https://www.un.org/uk/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (дата звернення 18.09.2025)

REFERENCES:

1. Slinko, T. M. (2018). Mizhnarodno-pravovi standarty v haluzi prav liudyny ta yikh vidobrazhennia v Konstytutsii Ukrainy [International legal standards in the field of human rights and their reflection in the Constitution of Ukraine]. Prava liudyny i demokratiia : zb. nauk. st. za materialamy nauk. konf., m. Kharkiv, 15 trav. 2018 r. Kharkiv, 30–34. Retrieved from: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/15177> [in Ukrainian].
2. Rabinovych, P. M. (2016). Mizhnarodni standarty prav liudyny: vlastyvoli, zahalne poniattia, klasyfikatsiia [International human rights standards: properties, general concept, classification]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 1, 19–29. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2016_1_4 [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> [in Ukrainian].

4. Martyniuk, Ya. I. (2019). Znachennia yevropeiskoi systemy zakhystu prav liudyny dlia ukrainskoho suspilstva [The significance of the European human rights protection system for Ukrainian society]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Current issues in jurisprudence*, 4 (20), 292–298. Retrieved from: <https://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/38418> [in Ukrainian].
5. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights]. (n.d.). Retrieved from: <https://www.un.org/uk/about-us/universal-declaration-of-human-rights> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 20.06.2025

Дата прийняття статті: 20.07.2025

Опубліковано: 10.10.2025

Курбатова Ірина Сергіївна,

доктор юридичних наук, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права ім. князя Володимира Великого ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039; <https://orcid.org/0009-0000-5724-950X>

Подоляка Анатолій Миколайович,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії держави і права та конституційного права ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039; <https://orcid.org/0000-0003-2447-1731>

Харкевич Олексій Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039; <https://orcid.org/0009-0001-0071-4118>

ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМИ ДОПУСТИМОСТІ, ОЦІНКИ ТА ТАКТИКИ ВИКОРИСТАННЯ СТОРОНАМИ

Анотація. Актуальним є дослідження проблемних аспектів використання висновку експерта як джерела доказів у кримінальному провадженні України, що набуває особливої ваги в умовах реформування системи правосуддя та викликів, пов'язаних із дією воєнного стану. Стаття висвітлює проблему комплексної оцінки висновку експерта, що виходить за межі формального аналізу його відповідності вимогам закону і торкається питань його достовірності, наукової обґрунтованості та місця в системі інших доказів. Розглядається правова колізія, що виникає між формальним підходом до переліку джерел доказів, встановленим Кримінальним процесуальним кодексом України, та реальними потребами змагального процесу, зокрема в частині використання стороною захисту альтернативних експертних думок та рецензій для ефективного спростування доказів обвинувачення.

У статті обґрунтовується необхідність перегляду усталених підходів до оцінки висновку експерта, відходячи від стереотипного сприйняття його як «цариці доказів» та посилюючи критичний аналіз його змісту усіма учасниками провадження. Методами дослідження були обрані формально-юридичний метод для аналізу норм чинного законодавства, системно-структурний метод для визначення місця висновку експерта в системі доказів, порівняльно-правовий метод при аналізі судової практики, а також діалектичний метод для виявлення суперечностей між теоретичними засадами та практикою правозастосування. Застосування цих методів дозволило всебічно дослідити правову природу, процесуальний статус та тактичні аспекти використання експертних висновків.

У статті аналізується судова практика, зокрема позиції Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, щодо допустимості висновків, отриманих з порушенням процесуального порядку, та процесуального статусу рецензій на висновки експертів. Автор статті вважає, що існуюча суперечлива практика щодо визнання рецензій створює правову невизначеність та порушує принцип рівності сторін. Також досліджуються тактичні прийоми, що застосовуються сторонами обвинувачення та захисту для підтвердження або спростування доказової сили висновку, та аналізуються специфічні проблеми, що виникають при проведенні експертиз в умовах воєнного стану, зокрема щодо військовослужбовців.

У роботі зроблено висновок, що ефективність використання висновку експерта залежить від синергії трьох факторів: дотримання належної правової процедури його отримання, глибокого змістовного аналізу його достовірності та наукової обґрунтованості, а також наявності у сторін реальних можливостей для його підтвердження чи спростування. Особлива увага приділяється поняттям «допустимість», «достовірність», «належність» та «достатність» доказів у контексті оцінки експертного висновку. Встановлено доцільність законодавчого врегулювання статусу

альтернативних експертних думок. Автор пропонує власні пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства, зокрема, шляхом запровадження чітко регламентованої процедури отримання роз'яснень від експерта на досудовому розслідуванні за ухвалою слідчого судді.

Ключові слова: висновок експерта, кримінальне провадження, докази, допустимість доказів, оцінка доказів, судово експертиза, змагальність сторін, сторона захисту, рецензія на висновок, тактика доказування.

Kurbatova Iryna Serhiivna,

Doctor of Law, Professor of the Department of Law Enforcement and Anti-Corruption Activities of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr Veliky of the Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str., Kyiv, 03039; <https://orcid.org/0009-0000-5724-950X>

Anatoliy Mykolayovych Podoliaka,

Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Theory of State and Law and Constitutional Law Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str., Kyiv, 03039; <https://orcid.org/0000-0003-2447-1731>

Kharkevich Oleksiy Oleksandrovych,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Law Enforcement and Anti-Corruption Activities of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr Veliky of the Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str., Kyiv, 03039; <https://orcid.org/0009-0001-0071-4118>

EXPERT'S CONCLUSION IN CRIMINAL PROCEEDINGS: PROBLEMS OF ADMISSIBILITY, EVALUATION, AND TACTICAL USE BY THE PARTIES

Abstract. *The study of the problematic aspects of using an expert's conclusion as a source of evidence in the criminal proceedings of Ukraine is highly relevant, gaining particular importance amidst the reform of the justice system and the challenges associated with the state of martial law. The article highlights the issue of the comprehensive evaluation of an expert's conclusion, which extends beyond a formal analysis of its compliance with legal requirements and touches upon issues of its reliability, scientific validity, and its place within the system of other evidence. It examines the legal conflict that arises between the formal approach to the list of sources of evidence, established by the Criminal Procedure Code of Ukraine, and the actual needs of the adversarial process, particularly regarding the use by the defense of alternative expert opinions and reviews to effectively refute the prosecution's evidence.*

The article substantiates the need to revise established approaches to evaluating an expert's conclusion, moving away from the stereotypical perception of it as the "queen of evidence" and strengthening the critical analysis of its content by all participants in the proceedings. The research methodology included the formal-legal method for analyzing the norms of current legislation, the systemic-structural method for determining the place of the expert's conclusion in the system of evidence, the comparative-legal method for analyzing judicial practice, and the dialectical method for identifying contradictions between theoretical principles and law enforcement practice. The application of these methods allowed for a comprehensive investigation of the legal nature, procedural status, and tactical aspects of using expert conclusions.

The article analyzes judicial practice, in particular, the positions of the Cassation Criminal Court within the Supreme Court, regarding the admissibility of conclusions obtained in violation of procedural order and the procedural status of reviews of expert conclusions. The author of the article believes that the existing contradictory practice regarding the recognition of reviews creates legal uncertainty and violates the principle of equality of arms. The article also examines the tactical techniques used by the prosecution and defense to confirm or refute the evidentiary value of the conclusion, and analyzes the specific problems that arise when conducting expert examinations under martial law, particularly concerning military personnel.

The paper concludes that the effectiveness of using an expert's conclusion depends on the synergy of three factors: adherence to the proper legal procedure for obtaining it, a deep, substantive analysis of its reliability and scientific validity, and the availability of real opportunities for the parties to confirm or refute it. Special attention is paid to the concepts of "admissibility," "reliability," "relevance," and "sufficiency" of evidence in the context of evaluating an expert's conclusion. The expediency of legislative regulation of the status of alternative expert opinions has been established. The author offers specific proposals for improving criminal procedure legislation, particularly by introducing a clearly regulated procedure for obtaining clarifications from an expert during the pre-trial investigation upon the order of an investigating judge.

Key words: *expert's conclusion, criminal proceedings, evidence, admissibility of evidence, evaluation of evidence, forensic examination, adversarial principle, defense party, review of a conclusion, tactics of proof.*

Постановка проблеми. В умовах розбудови правової держави та утвердження змагальності кримінального судочинства, інститут судової експертизи набуває особливої ваги, виступаючи ключовим інструментом встановлення об'єктивної істини. Висновок експерта, як унікальне процесуальне джерело доказів, посідає центральне місце в системі доказування, оскільки його поява зумовлена об'єктивною необхідністю залучення спеціальних знань для вирішення питань, що виходять за межі загальнодоступного розуміння та правової компетенції слідчого, прокурора чи суду.

Незважаючи на фундаментальну роль експертних досліджень, практика їх застосування у кримінальному провадженні виявляє низку системних проблем. До них належать питання, пов'язані з дотриманням процедури призначення експертизи та її впливом на допустимість висновку, складнощі в оцінці його достовірності та наукової обґрунтованості, а також суттєвий дисбаланс у можливостях сторін обвинувачення та захисту щодо ініціювання, використання та спростування результатів експертних досліджень. Особливої гостроти набуває проблема процесуального статусу альтернативних експертних думок та рецензій, що надаються стороною захисту.

Актуальність даного дослідження посилюється динамічними змінами в законодавстві, суперечливою судовою практикою Верховного Суду та новими викликами, що постали перед системою правосуддя в умовах воєнного стану. Невирішеність зазначених проблем не лише ускладнює процес доказування, але й створює ризики для ухвалення справедливих та обґрунтованих судових рішень, що потребує комплексного наукового аналізу та розробки пропозицій щодо вдосконалення як законодавства, так і правозастосовної практики.

Аналіз досліджень проблеми. Питанням доказового значення висновку експерта у кримінальному провадженні, його оцінки та використання приділяли увагу багато українських вчених. Зокрема, теоретико-правові аспекти статусу висновку експерта як джерела доказів та його місце в системі доказування досліджували у своїх працях В. В. Хоша та колектив авторів у складі Т. М. Добровольської, О. М. Дроздова та інших. Проблематику оцінки висновку експерта на стадії досудового розслідування та в суді, а також психологічні аспекти його сприйняття учасниками провадження глибоко аналізував А. Ф. Волобуєв.

Тактичні аспекти використання висновку експерта, зокрема проблеми, що виникають у сторони обвинувачення у зв'язку із законодавчими обмеженнями, висвітлювали у своїх роботах Ю. В. Циганюк та С. О. Шульгін. Процедурні та тактичні особливості допиту експерта в суді були предметом дослідження С. Вітвіцького та Ю. Я. Олійника. Особливо гостру та дискусійну проблему процесуального статусу рецензій на висновки експертів та їх використання стороною захисту ґрунтовно аналізували І. П. Зінковський та І. В. Пиріг, висловлюючи діаметрально протилежні погляди на її вирішення. Вплив умов воєнного стану на діяльність експертних установ та специфіку проведення окремих видів експертиз досліджували І. І. Зозуля, Е. Литвиненко та А. Стромило. Незважаючи на значну кількість наукових праць, проблема комплексної оцінки висновку експерта в умовах реальної змагальності сторін та невизначеності судової практики залишається актуальною і потребує подальшого дослідження.

Метою дослідження є комплексний аналіз теоретичних та практичних проблем, пов'язаних із допустимістю, оцінкою та тактикою використання висновку експерта сторонами у кримінальному провадженні, а також розробка на основі проведеного аналізу науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики для забезпечення принципів змагальності та справедливості судочинства.

Виклад основного матеріалу. В умовах динамічного розвитку правової системи України, що детерміновано як внутрішніми реформаторськими процесами, так і зовнішніми викликами, пов'язаними з повномасштабною збройною агресією, інститут судової експертизи набуває особливої ваги. Він виступає не лише як інструмент встановлення фактичних обставин кримінального правопорушення, але і як гарантія реалізації принципів об'єктивності, всебічності та повноти досудового розслідування і судового розгляду. Висновок експерта, як унікальне процесуальне джерело доказів, посідає центральне місце в системі доказування, оскільки його поява зумовлена об'єктивною необхідністю залучення спеціальних знань для вирішення питань, що виходять за межі загальнодоступного розуміння та правової компетенції слідчого, прокурора чи суду. Його правова природа, процесуальний статус та критерії оцінки є предметом постійних науко-

вих дискусій та вимагають глибокого теоретичного осмислення, адже саме від якості, обґрунтованості та належної процесуальної форми експертного дослідження часто залежить не лише доля конкретного кримінального провадження, але й рівень довіри суспільства до системи правосуддя в цілому.

Згідно з положеннями статті 84 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), законодавець чітко визначає висновок експерта як одне з процесуальних джерел доказів, ставлячи його в один ряд із показаннями, речовими доказами та документами [1]. Проте його природа є унікальною: на відміну від інших доказів, які переважно фіксують вже існуючі факти та обставини, висновок експерта є результатом інтелектуально-аналітичної діяльності, що генерує нове знання, недоступне для сприйняття без застосування спеціальних наукових, технічних чи інших пізнань. Сутність даного доказу полягає в тому, що він є фінальним, формалізованим документом, який не просто акумулює в собі результати проведених експертних досліджень, а й демонструє сам шлях до їх отримання. Цей документ має містити не лише лаконічні, категоричні чи ймовірнісні відповіді на поставлені запитання, а й детальний, прозорий та верифікований опис усього дослідницького процесу. До нього включаються відомості про застосовані методики та їх відповідність затвердженим стандартам, опис використаного обладнання та його перевірку, аналіз наданих матеріалів, фіксацію проміжних результатів та, що найважливіше, логічне та наукове обґрунтування кожного висновку, до якого дійшов експерт. Саме ця демонстративна частина перетворює висновок із простої думки фахівця на повноцінний доказ.

Принципово важливим для розуміння доказового значення експертного висновку є законодавче розмежування понять «експерт» та «спеціаліст», яке є основою для визначення його допустимості.

Стаття 69 КПК України встановлює жорстку вимогу: експертом у кримінальному провадженні може бути лише особа, яка не тільки володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, але й має на це відповідне право, підтверджене згідно із Законом України «Про судову експертизу» [1; 2]. Це означає, що статус експерта не є абстрактним, а підлягає формальному підтвердженню через наявність у особи свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта з пев-

ної спеціальності та її обов'язкову реєстрацію у Державному реєстрі атестованих судових експертів, що ведеться Міністерством юстиції України. Дана вимога є ключовим критерієм допустимості висновку експерта та відмежовує його від інших документів, що можуть містити думку фахівців, зокрема від висновку спеціаліста, консультацій чи довідок. Висновок спеціаліста, хоча і може бути корисним для слідства (наприклад, для визначення доцільності призначення експертизи чи формулювання питань до експерта), не є самостійним джерелом доказів у розумінні статті 84 КПК України і не може підміняти собою висновок експерта.

Правовий статус експерта як учасника кримінального провадження ґрунтується на фундаментальному принципі його процесуальної незалежності, що є наріжною гарантією об'єктивності та неупередженості його висновків. Відповідно до статті 4 Закону України «Про судову експертизу», незалежність судового експерта та правильність його висновку забезпечуються цілим комплексом правових механізмів. До них належать не лише визначений законом порядок його призначення та залучення, а й створення необхідних умов для проведення досліджень та пряма заборона під загрозою відповідальності втручатися будь-кому в проведення судової експертизи [2]. Такий підхід має на меті унеможливити будь-який тиск на експерта – чи то адміністративний, чи то матеріальний, чи психологічний – з боку сторін провадження, їхніх представників, органів державної влади чи інших зацікавлених осіб. Цей принцип підкреслює унікальну роль експерта: він не є помічником сторони обвинувачення чи захисту, а виступає як неупереджений, об'єктивний дослідник, чийм єдиним «замовником» є істина, а інструментом – науковий метод. Порушення цього принципу неминуче ставить під сумнів достовірність висновку та може призвести до його визнання недопустимим доказом.

Водночас, високий статус експерта врівноважується суворою відповідальністю. Експерт несе персональну кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку за статтею 384 Кримінального кодексу України (далі – КК України), а також за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків за статтею 385 КК України [3]. Вимога попередження про кримінальну відповідальність, що обов'язково фіксується у вступній частині висновку експерта, є не формальністю, а важливим процесуальним запобіжником,

що нагадує експерту про його обов'язок діяти об'єктивно та сумлінно.

Процесуальний порядок призначення та проведення експертизи є ключовим елементом, що визначає допустимість її результатів як доказу. Згідно з частиною першою статті 242 КПК України, експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках, передбачених законом [1]. Важливою гарантією реалізації принципу змагальності є право сторони захисту, нарівні зі стороною обвинувачення, самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи. Ця норма дозволяє захисту формувати власну доказову базу та ефективно спростовувати твердження обвинувачення.

Проте, як зазначає у своєму дослідженні І. П. Зіньковський, на практиці сторона захисту часто стикається з проблемою упередженого ставлення суду до наданих нею висновків, особливо якщо вони прямо суперечать висновкам, отриманим за ініціативою сторони обвинувачення [4, с. 77]. Суди іноді схильні надавати перевагу експертизам, проведеним державними спеціалізованими установами, що створює нерівні умови для сторін та порушує принцип змагальності.

Оцінка висновку експерта як доказу здійснюється за загальними правилами, встановленими статтею 94 КПК України, яка покладає цей обов'язок на слідчого, прокурора, слідчого суддю та суд. Кожен доказ, включаючи висновки експерта, оцінюється з точки зору належності (чи стосується він обставин, що підлягають доказуванню), допустимості (чи отриманий він у законний спосіб), достовірності (чи відповідають викладені у ньому відомості дійсності), а їх сукупність – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [1].

При цьому законодавець чітко наголошує, що жоден доказ не має наперед встановленої сили. Ця фундаментальна теза, однак, на практиці часто нівелюється через так званий «магічний» вплив експертного висновку. Як слушно зауважує А. Ф. Волобуєв, на психологічному рівні експертний висновок нерідко сприймається учасниками кримінального провадження, а іноді й самим судом, як беззаперечна істина, що має об'єктивний науковий характер [5, с. 56]. Таке упереджене ставлення має глибоке історичне підґрунтя, коли експертиза

розглядалася як «особливий» доказ, а експерт – як «науковий суддя», чия думка не підлягала сумніву. Подолання цього стереотипу та перехід до реальної критичної оцінки висновку є одним із ключових завдань сучасного правосуддя.

Допустимість висновку експерта безпосередньо залежить від суворого дотримання процесуальної форми його отримання. Відповідно до статті 86 КПК України, доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом, а недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень [1]. Будь-яке істотне порушення процедури є підставою для визнання висновку експерта недопустимим доказом. До таких порушень можна віднести: призначення експертизи не уповноваженою на те особою, порушення порядку відібрання зразків для дослідження, проведення дослідження некомпетентною особою або з виходом за межі своєї компетенції, відсутність у висновку обов'язкових реквізитів, передбачених статтею 102 КПК України, та інші.

Як зазначає колектив авторів у складі Т. М. Добровольської, О. М. Дроздова та інших, питання допустимості доказів знаходиться в площині неухильного дотримання приписів кримінального процесуального закону [6, с. 15]. Недотримання цих вимог, навіть якщо вони здаються формальними, робить неможливим використання фактичних даних, отриманих в результаті експертизи, що може призвести до руйнування всієї доказової бази обвинувачення.

Особливе значення для допустимості висновку має дотримання порядку залучення експерта, що яскраво ілюструє судова практика.

У своїй постанові від 4 жовтня 2021 року у справі №724/86/20 Об'єднана палата Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду сформулювала важливий правовий висновок. Суд розглядав ситуацію, коли досудове розслідування у провадженні здійснювалося слідчим, який не входив до складу визначеної групи слідчих, тобто не мав на те належних повноважень. Верховний Суд наголосив, що відсутність процесуального рішення про призначення (визначення) слідчого чи групи слідчих обумовлює недопустимість доказів, зібраних під час досудового розслідування, як таких, що зібрані не уповноваженою на те особою [7]. Викладений у цій справі підхід має пряме відношення до оцінки допустимості висновку експерта. За аналогією, проведення експертизи на підставі постанови, винесеної не уповноваженим слідчим чи прокурором,

або без належного процесуального рішення (постанови слідчого, прокурора чи ухвали слідчого судді, суду) ставить під сумнів законність отримання висновку. Такий висновок, навіть якщо він є бездоганим по суті, може бути визнаний недопустимим доказом через порушення порядку його отримання, що є потужним інструментом для сторони захисту.

Чинне законодавство передбачає вичерпний перелік випадків, коли призначення експертизи є не просто правом, а обов'язком сторони обвинувачення. Згідно з частиною другою статті 242 КПК України, слідчий або прокурор зобов'язані забезпечити проведення експертизи для встановлення причин смерті; встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; визначення психічного стану підозрюваного за наявності обґрунтованих сумнівів у його осудності; встановлення віку особи, якщо це має значення для вирішення питання про її кримінальну відповідальність, а також у разі, якщо вік неможливо встановити за документами; а також для визначення розміру матеріальних збитків, шкоди не майновим правам чи шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням [1].

Як зазначає В. В. Хоша, цей перелік не є вичерпним і фактично розширюється низкою судових практик, які, хоч і були прийняті до чинного КПК, але зберігають свою орієнтовну актуальність і рекомендують обов'язкове призначення експертиз у справах про злочини, пов'язані з обігом зброї, наркотичних засобів, підроблених грошей, у випадках ДТП тощо [8, с. 684]. Непроведення експертизи у таких випадках може бути розцінене як неповнота та односторонність досудового розслідування та стати підставою для скасування судового рішення.

Окремої уваги заслуговує питання використання у кримінальному провадженні висновків, отриманих в межах інших судочинств. Хоча пряма судова практика з цього питання є фрагментарною, доктринальний аналіз та принципи доказування дозволяють зробити певні висновки. Висновок експерта, отриманий, наприклад, у цивільній чи господарській справі, не може автоматично вважатися висновком експерта у кримінальному провадженні, оскільки процедури їх призначення та вимоги до них регулюються різними процесуальними кодексами. Проте, такий документ може бути долучений до матеріалів кримінального провадження як «інший документ» відповідно до статті 99 КПК України. Він не матиме наперед

встановленої сили, але може слугувати джерелом важливої інформації та підставою для призначення нової експертизи вже в рамках кримінального провадження з дотриманням усіх вимог КПК України. Такий підхід дозволяє використовувати наявні спеціальні знання, не порушуючи при цьому процесуальних гарантій.

Підсумовуючи викладене у першому розділі, варто наголосити, що висновок експерта є незамінним та надзвичайно важливим джерелом доказів, що дозволяє залучити до процесу доказування наукові досягнення та спеціальні знання. Його доказове значення та процесуальна сила визначаються не лише змістовною частиною та категоричністю висновків, а й суворим та неухильним дотриманням процесуальної форми його отримання. Незалежність експерта, чітка правова регламентація процедури призначення та проведення експертизи, а також здійснення всебічної та критичної оцінки її результатів усіма учасниками провадження є ключовими умовами для забезпечення справедливого, обґрунтованого та законного судового рішення.

Перехід до змагальної моделі кримінального судочинства, закріпленої у КПК України 2012 року, кардинально змінив філософію доказування та роль його учасників. Якщо раніше висновок експерта часто сприймався як об'єктивний та майже беззаперечний доказ, що походив від держави, то сьогодні він є об'єктом прискіпливого аналізу, критики та тактичного використання з боку як сторони обвинувачення, так і сторони захисту.

Однією з найбільш дискусійних новел, запроваджених чинним КПК України, є положення пункту 11 частини другої статті 65, яке прямо забороняє допитувати експертів як свідків щодо роз'яснення наданих ними висновків саме під час досудового розслідування [1].

Як слушно зазначає С. Вітвіцький, ця норма кардинально змінила доктрину використання спеціальних знань, фактично перенісши весь процес верифікації та остаточного оцінювання висновків експертів на стадію судового розгляду [9, с. 72].

На думку А. Ф. Волобуєва, така заборона може розглядатися як позитивний крок, спрямований на усунення можливості неправомірного тиску на експерта з боку сторони обвинувачення та реальне сприяння змагальності у кримінальному процесі [10, с. 59]. З цього випливає, що на стадії досудового розслідування висновок експерта має сприйматися стороною обвинувачення «як є», без можливості

його процесуального уточнення, доповнення чи роз'яснення безпосередньо у його автора.

Такий законодавчий підхід, хоча і є концептуально правильним з точки зору посилення гарантій незалежності експерта, створює значні практичні труднощі для слідчого та прокурора. Виявивши у висновку неясності, внутрішні суперечності, ймовірнісні висновки або положення, що викликають обґрунтовані сумніви, сторона обвинувачення позбавлена можливості оперативно усунути їх шляхом допиту експерта. Єдиним шляхом перевірки залишається проведення інших, часто більш ресурсозатратних, слідчих (розшукових) дій для отримання нових доказів та їх подальшого зіставлення, або призначення додаткової чи повторної експертизи.

Як зазначають Ю. В. Циганюк та С. О. Шульгін, у разі незгоди з висновком експерта сторона обвинувачення зобов'язана вмотивувати цю незгоду у відповідній постанові, що є логічним, зважаючи на особливий статус експерта [11, с. 23]. Проте, це не вирішує проблему по суті, а лише відкладає її до стадії судового розгляду, що може затягувати процес та створювати ризики для ефективності розслідування.

Натомість, у судовому провадженні допит експерта є ключовим та надзвичайно важливим інструментом перевірки та оцінки його висновку. Стаття 356 КПК України детально регламентує цю процедуру, надаючи сторонам широкі права ставити експерту запитання щодо його кваліфікації, досвіду, неупередженості, використаних методик, їх валідності, достатності наданих на дослідження матеріалів, наукового обґрунтування висновків та будь-яких інших аспектів, що стосуються їх достовірності [1].

Як зазначає Ю. Я. Олійник, допит експерта є однією з найскладніших процесуальних дій, оскільки ані суд, ані учасники провадження, зазвичай, не володіють спеціальними знаннями на тому ж рівні, що й експерт. Це ускладнює формулювання коректних, точних та викривальних запитань, а також оцінку повноти та правильності відповідей [12, с. 312]. У зв'язку з цим дослідник цілком обґрунтовано доводить доцільність залучення до такого допиту спеціаліста з відповідної галузі знань, який міг би надати кваліфіковану допомогу стороні (найчастіше – стороні захисту) у формулюванні питань та аналізі відповідей експерта.

Особливої гостроти в умовах змагального процесу набуває питання використання сто-

роною захисту альтернативних експертних думок, зокрема у формі рецензій на висновки експертів, залучених стороною обвинувачення. Практика щодо цього питання є вкрай неоднозначною та суперечливою, що створює серйозну правову колізію між формальним підходом до переліку доказів та реальним забезпеченням права на захист. З одного боку, судова система часто спирається на формалістську позицію, яка ґрунтується на вузькому тлумаченні процесуального законодавства. Аргументація цієї позиції вибудовується навколо двох ключових тез. По-перше, це посилання на підзаконний нормативно-правовий акт – Інструкцію про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджену Наказом Міністерства юстиції України [13]. Детальний аналіз положень цієї Інструкції свідчить, що вона розглядає процедуру рецензування не як інструмент для кримінального провадження, а як елемент внутрішньої, відомчої системи контролю якості та підвищення кваліфікації самих судових експертів. Метою рецензування, згідно з цим документом, є оцінка науково-методичного рівня висновку, правильності застосування методик, повноти проведеного дослідження та відповідності висновку чинним нормативним вимогам. Отже, формально-юридично, рецензія є внутрішнім документом системи судової експертизи, призначеним для внутрішнього аудиту та професійного розвитку, а не процесуальним документом, створеним для використання в суді як доказ.

Аналіз зазначеної Інструкції про призначення та проведення судових експертиз дозволяє зробити висновок про її переважно організаційний, а не процесуальний характер у контексті кримінального провадження. Документ регламентує діяльність експертних установ, що належать до сфери управління Міністерства юстиції, встановлює єдині підходи до оформлення матеріалів, визначає порядок атестації та ведення реєстру судових експертів. Процедура рецензування, описана в Інструкції, є інструментом саморегуляції та самоконтролю експертної спільноти. Вона може бути ініційована керівником експертної установи або центральним органом для перевірки якості роботи конкретного експерта, але вона не передбачає участі сторін кримінального провадження і не має на меті надання оцінки висновку для суду. Саме ця відомча спрямованість і стає формальною підставою для судів відмовляти у визнанні рецензії доказом, оскільки вона отримана поза межами процесуальних дій, передбачених

КПК України, і не спрямована на встановлення обставин кримінального правопорушення [13].

Таким чином, посилання судів на Інструкцію є цілком логічним з точки зору формальної юриспруденції. Вони констатують, що документ, створений на підставі підзаконного акту для внутрішніх потреб відомства, не може автоматично набувати статусу доказу в кримінальному провадженні, яке регулюється виключно Кодексом. Це створює парадоксальну ситуацію: інструмент, покликаний забезпечувати якість експертних досліджень, фактично не може бути використаний стороною захисту для доведення неякості конкретного висновку в суді. Така позиція, хоч і є формально правильною, ігнорує змагальну природу процесу, де кожна сторона повинна мати рівні можливості для подання та спростування доказів, використовуючи для цього всі доступні засоби, що не заборонені законом.

По-друге, що є більш вагомим аргументом у судовій практиці, це посилання на принцип *numerusclausus* (вичерпний перелік) джерел доказів, встановлений статтею 84 КПК України. Суди, дотримуючись цієї позиції, наголошують, що оскільки рецензія як така не входить до переліку процесуальних джерел доказів (показання, речові докази, документи, висновки експерта), вона не може бути долучена до матеріалів справи та покладена в основу судового рішення. Таку жорстку позицію, зокрема, неодноразово висловлював Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду. Суд, розглядаючи конкретну справу, наголосив, що рецензування висновків експерта не є процесуальною дією, передбаченою кримінальним процесуальним законодавством, а складений за його результатами документ не має доказового значення, оскільки не відповідає вимогам щодо належної правової процедури отримання доказів [14]. Наслідком такого підходу є суттєве обмеження арсеналу сторони захисту, яка, зіткнувшись із сумнівним, неповним або методологічно хибним висновком експерта, фактично позбавляється можливості надати суду кваліфіковану альтернативну думку у формі прямої критики, і змушена вдаватися до значно більш тривалої, дорогої та не завжди ефективної процедури ініціювання повторної експертизи.

Позиція Касаційного кримінального суду, висвітлена у згаданій публікації, є квінтесенцією формально-догматичного підходу до системи доказів. Суд виходить з того, що будь-яка інформація, аби стати доказом, повинна бути облечена у відповідну процесуальну форму,

чітко передбачену КПК України. Оскільки процедура «рецензування» як слідча (розшукова) чи інша процесуальна дія в Кодексі відсутня, то і продукт цієї діяльності – рецензія – не може вважатися отриманим у порядку, встановленому КПК, а отже, є недопустимим доказом. Суд фактично ставить форму над змістом, відмовляючись аналізувати суть аргументів, викладених у рецензії, лише на тій підставі, що вона не має належного «процесуального паспорта». Ця позиція створює значний дисбаланс на користь сторони обвинувачення, яка, маючи у своєму розпорядженні висновок експерта (що є повноцінним доказом), може ефективно його використовувати, в той час як сторона захисту позбавлена симетричного інструменту для його спростування [14].

Наслідки такого підходу для змагальності процесу є вкрай негативними. Він змушує сторону захисту вдаватися до більш складних та менш ефективних тактик. Замість того, щоб надати суду чіткий та аргументований документ, що вказує на конкретні помилки у висновку, адвокат змушений намагатися «витягнути» ці помилки з експерта під час допиту, що вимагає неабиякої майстерності та глибоких спеціальних знань. Крім того, єдиним реальним процесуальним механізмом залишається клопотання про призначення повторної експертизи, задоволення якого не є гарантованим і залежить від розсуду суду. Таким чином, формалістська позиція Верховного Суду, хоч і спрямована на дотримання чистоти процесуальної форми, на практиці може призводити до ігнорування обґрунтованих сумнівів у достовірності ключового доказу та, як наслідок, до ризику судової помилки [14].

З іншого боку, як слушно зауважує у своєму дослідженні І. В. Пиріг, такий підхід є надто формальним, обмежує право сторони захисту на доказування та суперечить самому духу змагальності процесу, закріпленому у статті 22 КПК України [15, с. 311]. Дослідник аргументує, що відмова у долученні рецензії лише на тій підставі, що вона не є «висновком експерта», є проявом процесуального пуризму, який ігнорує суть доказування – встановлення істини. На його думку, рецензія, підготовлена кваліфікованим фахівцем (наприклад, іншим атестованим судовим експертом з відповідної спеціальності), є нічим іншим, як аргументованим відгуком спеціаліста, і може та повинна розглядатися як «інший документ» у розумінні статті 99 КПК України. Такий документ, хоч і не є самостійним доказом, що встановлює

певні обставини (наприклад, причину смерті чи суму збитків), містить надзвичайно важливі для справи відомості – відомості, які ставлять під обґрунтований сумнів достовірність іншого доказу, а саме висновку експерта.

Аргументація І. В. Пирога полягає в тому, що рецензія дозволяє виявити та продемонструвати суду приховані недоліки первинного висновку: застосування застарілої чи невалідованої методики, невідповідність проведеного дослідження поставленим питанням, неврахування важливих вихідних даних, логічні суперечності у дослідницькій частині чи висновках. Таким чином, рецензія виконує функцію не доказу факту, а доказу «недоказовості» іншого доказу. Вона є інструментом, що дозволяє стороні захисту реалізувати своє право на подання доказів, які спростовують докази обвинувачення, та допомагає суду виконати свій обов'язок щодо всебічної та повної оцінки кожного доказу з точки зору його достовірності. Ігнорування такого документа лише через його формальну відсутність у переліку статті 84 КПК є, по суті, відмовою у дослідженні обставин, що мають істотне значення для справи [15].

Позиція І. В. Пирога акцентує увагу на телеологічному (цільовому) тлумаченні норм КПК. Якщо метою кримінального провадження є встановлення істини та забезпечення справедливого судового розгляду, то будь-яка інформація, що сприяє досягненню цієї мети, повинна бути досліджена судом. Відмова від дослідження рецензії лише через формальні перепони суперечить принципу верховенства права та засадам справедливого суду, закріпленим у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Дослідник пропонує розглядати рецензію не як самостійний доказ, а як похідний, допоміжний інструмент, що дозволяє суду більш глибоко та критично оцінити первинний доказ – висновок експерта. Такий підхід не порушує систему доказів, а навпаки, вдосконалює її, надаючи суду додаткові інструменти для перевірки достовірності інформації та уникнення судових помилок, що можуть бути спричинені сліпою довірою до висновків експертизи [15].

Ця позиція знаходить певну опосередковану підтримку і в деяких рішеннях Верховного Суду, що свідчить про наявність внутрішньої дискусії в суддівському корпусі. Так, у публікації на порталі «Судово-юридична газета» аналізується позиція Касаційного кримінального суду, де хоч і не визнається рецензія чи висновок спеціаліста прямим доказом у розу-

мінній статті 84 КПК, проте зазначається, що викладені в ньому аргументи можуть і повинні бути враховані судом при оцінці висновку експерта в сукупності з іншими доказами [16]. Це означає, що суд не може просто проігнорувати такий документ. Він може не долучати його до матеріалів справи як окремий доказ, але зобов'язаний розглянути викладені в ньому доводи по суті. На практиці це може реалізовуватися через те, що сторона захисту використовує аргументи з рецензії для формулювання запитань під час допиту експерта в суді, таким чином вводячи цю інформацію в процес доказування через показання експерта. Тобто, рецензія може слугувати для суду «червоним прапорцем», що сигналізує про необхідність більш прискіпливої перевірки первинного висновку. Така суперечливість та непослідовність судової практики створює правову невизначеність та потребує уніфікації на рівні Великої Палати Верховного Суду для забезпечення єдності правозастосування та реальних гарантій права на захист.

Аналіз позиції Верховного Суду, викладеної у згаданій публікації, демонструє спробу знайти компроміс між жорсткими вимогами процесуальної форми та потребами змагального процесу. Суд, з одного боку, підтверджує, що висновок спеціаліста (або рецензія) не є доказом, оскільки спеціаліст не попереджається про кримінальну відповідальність і не має того ж процесуального статусу, що й експерт. З іншого боку, суд визнає, що сторона захисту має право подавати документи на підтвердження своїх доводів, і суд зобов'язаний надати їм оцінку. Цей підхід, хоч і є кроком у правильному напрямку, залишає багато питань відкритими. Зокрема, незрозуміло, як саме суд має «враховувати» аргументи з рецензії, якщо вона не є доказом, і як це має бути відображено у судовому рішенні. Відсутність чіткого процесуального механізму для цього робить таку практику залежною від розсуду конкретного судді [16].

Така «гібридна» позиція Верховного Суду, по суті, перекладає відповідальність на сторону захисту. Замість того, щоб надати чіткий та ефективний інструмент для спростування висновку експерта, суд пропонує адвокатам використовувати рецензію як «шпаргалку» для допиту експерта. Це вимагає від захисника не лише глибоких знань у галузі права, але й у відповідній галузі спеціальних знань, що не завжди є можливим. Більше того, ефективність такого допиту залежить від готовності експерта визнавати свої помилки, що трапляється вкрай

рідко. Таким чином, існуюча суперечлива практика не вирішує проблему по суті, а лише створює ілюзію змагальності, залишаючи сторону захисту у свідомо слабшій позиції порівняно зі стороною обвинувачення, яка має у своєму розпорядженні повноцінний доказ – висновок експерта [16].

Тактика використання висновку експерта сторонами провадження є важливим елементом змагального процесу. Сторона обвинувачення, як правило, використовує висновок як один з ключових доказів винуватості, намагаючись підкреслити його наукову обґрунтованість, категоричність висновків та відповідність усім формальним вимогам. Сторона захисту, у свою чергу, застосовує багатовекторну тактику спростування, яка може включати:

1. Процесуальні диверсії: це пошук та вказівка на будь-які, навіть формальні, порушення процедури призначення експертизи, порядку відібрання зразків для дослідження, порушення прав підозрюваного при цих діях. Метою є не спростування висновків по суті, а визнання висновку недопустимим доказом.

2. Дискредитація особи експерта: під час допиту в суді сторона захисту може ставити під сумнів компетентність (чи відповідає освіта та спеціалізація поставленим питанням), досвід (чи мав експерт досвід проведення саме таких досліджень) та, що особливо важливо, неупередженість експерта (чи не перебуває він у службовій чи іншій залежності від органу досудового розслідування).

3. Критика методики та повноти дослідження: це найбільш змістовний напрям захисту. Залучення спеціалістів або надання рецензій, які вказують на помилковість, застарілість або неналежність застосованої експертом методики дослідження. Також може ставитися під сумнів достатність наданих на експертизу матеріалів, що могло вплинути на повноту та обґрунтованість висновків.

4. Ініціювання повторної або комісійної експертизи: за наявності обґрунтованих сумнівів у правильності висновку, наявності суперечностей у ньому або між висновком та іншими матеріалами справи, сторона захисту може клопотати про призначення повторної експертизи в іншій, бажано незалежній, експертній установі, відповідно до статті 332 КПК України [1].

В умовах дії правового режиму воєнного стану, введеного в Україні з 24 лютого 2022 року [17], виникають додаткові виклики, що впливають на проведення судових експертиз. Як зазначає І. І. Зозуля, значно зросла

кількість експертиз вибухових пристроїв, зброї, боєприпасів, а також експертиз, пов'язаних із документуванням воєнних злочинів [18, с. 890]. Це створює надмірне навантаження на експертні установи, особливо в прифронтових регіонах, що може об'єктивно впливати на строки та якість досліджень через фізичне знищення лабораторій, евакуацію персоналу та обмеженість ресурсів.

Крім того, проведення психологічних та психіатричних експертиз щодо військовослужбовців – учасників бойових дій, вимагає від експертів урахування специфіки їхнього психоемоційного стану. Як наголошують Е. Литвиненко та А. Стромило, наявність посттравматичних стресових розладів, контузій та інших наслідків бойових дій може суттєво впливати на здатність особи адекватно сприймати обставини, контролювати свої дії та надавати послідовні показання [19, с. 309]. Ігнорування цих факторів може призвести до помилкових висновків щодо осудності чи психологічного стану особи.

Аналіз чинного законодавства, судової практики та наукової доктрини дозволяє виокремити комплекс системних проблем, що перешкоджають ефективному використанню інституту судової експертизи та реалізації принципу змагальності сторін у кримінальному провадженні.

По-перше, існує проблема формалізму при оцінці висновку експерта. Незважаючи на законодавчу вимогу оцінювати кожен доказ за внутрішнім переконанням, на практиці спостерігається тенденція до переоцінки доказового значення висновку експерта, особливо якщо він отриманий за ініціативою сторони обвинувачення та виконаний державною експертною установою. Суди та слідчі часто сприймають його як об'єктивну істину, ігноруючи можливі методологічні помилки, неповноту дослідження чи ймовірнісний характер висновків. Це створює «обвинувальний ухил» та значно ускладнює для сторони захисту спростування такого доказу.

По-друге, гостро стоїть проблема процесуальної невизначеності статусу альтернативних експертних думок. Як було детально проаналізовано, судова практика щодо рецензій на висновки експертів та висновків спеціалістів, наданих стороною захисту, є вкрай суперечливою. Відмова судів долучати такі документи до матеріалів справи на підставі їх відсутності у переліку джерел доказів (ст. 84 КПК) грубо порушує право на захист та принцип змагаль-

ності, позбавляючи захист ефективного інструменту для спростування доказів обвинувачення.

По-третє, заборона допиту експерта на стадії досудового розслідування створює значні перешкоди для сторони обвинувачення. Виявивши неточності чи суперечності у висновку, слідчий та прокурор не мають можливості оперативно їх усунути, що затягує строки розслідування та може призвести до направлення до суду обвинувального акта з сумнівною доказовою базою. Це, у свою чергу, створює ризики як для виправдання винних, так і для засудження невинуватих осіб.

По-четверте, в умовах воєнного стану виникають специфічні проблеми, пов'язані з переважністю експертних установ, руйнуванням інфраструктури та необхідністю врахування психологічного стану учасників провадження, зокрема військовослужбовців. Це вимагає розробки нових підходів до організації експертної діяльності та методик проведення окремих видів досліджень.

На мою думку, вирішення вищезазначених проблем потребує комплексного підходу, що включає внесення змін до законодавства та зміну усталеної правозастосовної практики.

Шляхи вдосконалення:

1. Законодавче врегулювання статусу «висновку спеціаліста» та рецензії. Вважаю за доцільне внести зміни до КПК України, доповнивши статтю 84 новим джерелом доказів – «висновком спеціаліста». Такий висновок, наданий стороною на підтвердження чи спростування певних обставин, не підмінятиме висновок експерта, але повинен обов'язково досліджуватися та оцінюватися судом. Рецензію на висновок експерта слід розглядати як різновид висновку спеціаліста, що дозволить стороні захисту легально подавати до суду аргументовану критику експертизи обвинувачення.

2. Запровадження процедури роз'яснення висновку експерта на досудовому розслідуванні. На моє переконання, абсолютна заборона на допит експерта до суду є надмірною. Необхідно розробити та імплементувати в КПК України чітку процедуру отримання роз'яснень від експерта за ухвалою слідчого судді. Така процедура може бути ініційована будь-якою стороною у випадку виявлення очевидних неясностей чи суперечностей у висновку. Проведення такого «допиту-роз'яснення» в присутності обох сторін та під судовим контролем дозволить усунути недоліки, не порушуючи при цьому незалежності експерта.

3. Посилення ролі суду в оцінці висновку експерта. Необхідно через роз'яснення Верховного Суду та освітні програми для суддів акцентувати увагу на необхідності реальної, а не формальної оцінки висновку експерта. Суддя не повинен сліпо довіряти висновку, а зобов'язаний критично аналізувати його на предмет повноти, наукової обґрунтованості, відповідності методикам та узгодженості з іншими доказами. Суд має активно використовувати своє право на допит експерта та призначення додаткової чи повторної експертизи за наявності обґрунтованих сумнівів.

4. Адаптація експертної діяльності до умов воєнного стану. Необхідно на рівні підзаконних актів розробити тимчасові порядки та методики проведення експертиз в умовах бойових дій, що враховували б обмеженість ресурсів та специфіку об'єктів дослідження. Також слід приділити особливу увагу розробці методик судово-психологічної експертизи учасників бойових дій для об'єктивної оцінки їхнього психоемоційного стану.

Отже, оцінка та використання висновку експерта в сучасному кримінальному провадженні є складним, багатоаспектним процесом, що вимагає від сторін не лише глибокого розуміння матеріалів справи, але й володіння тактичними навичками доказування в умовах реальної змагальності. Законодавчі новели, спрямовані на посилення незалежності експерта, водночас створюють певні процесуальні труднощі, особливо для сторони обвинувачення на етапі досудового розслідування. На мою думку, для забезпечення балансу інтересів сторін та підвищення ефективності доказування доцільно було б розглянути можливість запровадження чітко регламентованої процедури отримання роз'яснень від експерта на досудовому розслідуванні (не допиту) за ухвалою слідчого судді. Така процедура, проведена в присутності обох сторін, дозволила б усувати очевидні неясності чи технічні помилки у висновку ще до направлення обвинувального акта до суду, не порушуючи при цьому принципу незалежності експерта та права на захист.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, необхідно зазначити, що висновок експерта залишається одним із найважливіших джерел доказів у кримінальному провадженні, проте його ефективне використання в умовах змагального процесу стикається з низкою системних проблем. Дослідження показало, що існують значні прогалини та колізії у правовому регулюванні оцінки висновку, зокрема щодо процесуального статусу

альтернативних думок, наданих стороною захисту. Судова практика з цього питання є суперечливою, що створює правову невизначеність та порушує принцип рівності сторін.

Встановлено, що ключовими проблемами є надмірний формалізм при оцінці висновків, відсутність у сторін, особливо у сторони захисту, дієвих інструментів для спростування сумнівних експертиз, а також законодавчі обмеження, що ускладнюють процес верифікації висновків на стадії досудового розслідування. На основі проведеного аналізу запропоновано конкретні шляхи вдосконалення законодавства та практики, спрямовані на посилення змагальності та забезпечення більш глибокої та об'єктивної оцінки висновку експерта.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку полягають у дослідженні міжнародного досвіду, зокрема стандартів доказування та оцінки експертних висновків у країнах англо-саксонської та континентальної систем права, з метою їх можливої адаптації до національної правової системи, а також у вивченні впливу цифровізації на процеси призначення та проведення судових експертиз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 14.07.2025).
2. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 15.07.2025).
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 16.07.2025).
4. Зінковський І. П. Використання рецензії на висновок експерта у кримінально-процесуальному доказуванні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3. С. 74–79.
5. Волобуєв А. Ф. Оцінка висновку експерта під час досудового розслідування. *Концептуальні напрями розвитку кримінального провадження та тенденції його криміналістичного забезпечення: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Львів, 2024. С. 56–62.
6. Добровольська Т. М., Дроздов О. М., Литвин О. В., Лобойко Л. М., Романюк В. В., & Савицький В. Т. Питання допустимості доказів у теорії кримінального процесу та в судовій практиці. *Юридичний вісник*. 2024. № 4. С. 14–21.
7. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 04 жовтня 2021 року у справі № 724/86/20. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=100214751&red=100003e831ef1372d70866638f19fad7bfb457&d=5> (дата звернення: 17.07.2025).
8. Хоша В. В. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 682–685.
9. Вітвицький С. Допит експерта у кримінальному провадженні. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції*. Харків, 2024. С. 71–73.
10. Волобуєв А. Ф. Процедура оцінки висновку експерта у кримінальному провадженні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3. С. 39–43. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.3.5>.
11. Циганюк Ю. В., Шульгін С. О. Незгода з висновком експерта як результат оцінки доказів за внутрішнім переконанням. *Криміналістичний вісник*. 2023. № 2 (40). С. 16–29. DOI: [10.37025/1992-4437/2023-40-2-16](https://doi.org/10.37025/1992-4437/2023-40-2-16).
12. Олійник Ю. Я. Допит експерта у кримінальному провадженні: проблемні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. № 88 (3). С. 309–313. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.46>.
13. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 17.07.2025).
14. ККС ВС: рецензування висновків експерта не є процесуальною дією і складений за його результатами документ не має доказового значення. *Право.ua*. 2024. URL: <https://pravo.ua/kks-vs-retsenzuvannia-vysnovkiv-eksperta-ne-ie-protseualno-diieu-i-skladenyi-za-ioho-rezultatamy-dokument-ne-maie-dokazovoho-znachennia/> (дата звернення: 17.07.2025).
15. Пиріг І. В. Рецензії на висновок експерта: проблеми використання у кримінальному процесі. *Судово-експертна діяльність: збереження наукового та кадрового потенціалу в умовах воєнного стану: збірник матеріалів IV Всеукраїнського форуму судових експертів*. Львів, 2024. С. 309–313.
16. Висновок спеціаліста в розумінні статті 298-1 КПК не є доказом у кримінальному провадженні по злочинам – Верховний Суд. *Судово-юридична газета*. 2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/319745-vyvod-spetsialista-v-ponimanii-stati-298-1-upk-ne-yavlyatsya-dokazatelstvom-v-ugolovnom-proizvodstve-po-prestupleniyam-verkhovnyy-sud> (дата звернення: 17.07.2025).

17. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 17.07.2025).
18. Зозуля І. І. Особливості здійснення експертом НДЕКЦ своїх повноважень в умовах воєнного стану. *The 12th International scientific and practical conference "Modern directions of scientific research development"*. Chicago, USA, 2022. С. 889–893.
19. Литвиненко Е., Стромило А. Особливості психологічного обстеження під експертної особи – військовослужбовців учасників бойових дій. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: збірник матеріалів*. 2024. С. 308–312.

REFERENCES:

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2012, April 13). *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI* [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 13, 2012 No. 4651-VI]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2013(9–13), art. 88. Retrieved July 14, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Verkhovna Rada of Ukraine. (1994, February 25). *Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 № 4038-XII* [On forensic examination: Law of Ukraine of February 25, 1994 No. 4038-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 1994(28), art. 232. Retrieved July 15, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>
3. Verkhovna Rada of Ukraine. (2001, April 5). *Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III* [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 5, 2001 No. 2341-III]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2001(25–26), art. 131. Retrieved July 16, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
4. Zinkovskiy, I. P. (2025). Vykorystannia retsenzii na vysnovok eksperta u kryminalno-protsesualnomu dokazuvanni [Use of peer review of expert opinion in criminal procedural evidence]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo* [Analytical and Comparative Jurisprudence], (3), 74–79.
5. Volobuev, A. F. (2024). Otsinka vysnovku eksperta pid chas dosudovoho rozsliduvannia [Evaluation of expert opinion during pre-trial investigation]. In *Kontseptualni napriamy rozvytku kryminalnoho provadzhennia ta tendentsii yoho kryminalistynoho zabezpechennia: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii* [Conceptual directions of criminal proceedings development and trends of its forensic support: Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical conference] (P. 56–62). Lviv.
6. Dobrovol'ska, T. M., Drozdov, O. M., Lytvyn, O. V., Loboiko, L. M., Romaniuk, V. V., & Savytskyi, V. T. (2024). Pytannia dopustymosti dokaziv u teorii kryminalnoho protsesu ta v sudovii praktytsi [Issues of admissibility of evidence in the theory of criminal procedure and judicial practice]. *Yurydychnyi visnyk* [Legal Bulletin], (4), 14–21.
7. Verkhovnyi Sud. (2021, October 4). Postanova Ob'iednanoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu u spravi № 724/86/20 [Decision of the Joint Chamber of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court in case No. 724/86/20]. Retrieved July 17, 2025, from <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=100214751&red=100003e831ef1372d70866638f19fad7bfb457&d=5>
8. Khosha, V. V. (2023). Vysnovok eksperta yak protsesualne dzhерelo dokaziv [Expert opinion as a procedural source of evidence]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal* [Legal Scientific Electronic Journal], (10), 682–685.
9. Vitvitskyi, S. (2024). Dopyt eksperta u kryminalnomu provadzhenni [Examination of an expert in criminal proceedings]. In *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzы i kryminalistyky: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii* [Topical issues of forensic examination and criminology: Proceedings of the International scientific-practical conference] (P. 71–73). Kharkiv.
10. Volobuev, A. F. (2025). Protsedura otsinky vysnovku eksperta u kryminalnomu provadzhenni [Procedure for evaluating expert opinion in criminal proceedings]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo* [Analytical and Comparative Jurisprudence], (3), 39–43. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.3.5>
11. Tsyhaniuk, Yu. V., & Shulhin, S. O. (2023). Nezghoda z vysnovkom eksperta yak rezultat otsinky dokaziv za vnutrishnim perekonanniam [Disagreement with the expert opinion as a result of evaluation of evidence based on internal conviction]. *Kryminalistychnyi visnyk* [Forensic Bulletin], 2(40), 16–29. <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2023-40-2-16>
12. Oliinyk, Yu. Ya. (2025). Dopyt eksperta u kryminalnomu provadzhenni: problemni aspekty [Examination of an expert in criminal proceedings: problematic aspects]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo* [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law], 88(3), 309–313. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.46>
13. Ministerstvo yustytysii Ukrainy. (1998, October 8). *Pro zatverdzhennia Instruksii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovy-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: Nakaz Ministerstva yustytysii Ukrainy vid 08.10.1998 № 53/5* [On approval of the Instruction on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies and scientific-methodological recommendations on preparation and appointment of forensic examinations and expert studies: Order of the Ministry of Justice of Ukraine No. 53/5 of October 8, 1998]. Retrieved July 17, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>
14. Verkhovnyi Sud. (2024). KKS VS: retsenzuvannia vysnovkiv eksperta ne ye protsesualnoiu diieiu i skladennyi za yoho rezultatamy dokument ne maie

- dokazovoho znachennia [Cassation Criminal Court of the Supreme Court: peer review of expert opinions is not a procedural action and the document drawn up as a result has no evidentiary value]. *Pravo.ua*. Retrieved July 17, 2025, from <https://pravo.ua/kks-vs-retsenzuvannia-vysnovkiv-eksperta-ne-ie-protsestualno-diieiu-i-skladenyi-za-ioho-rezultatamy-dokument-ne-maie-dokazovoho-znachennia/>
15. Pyrih, I. V. (2024). Retsenzii na vysnovok eksperta: problemy vykorystannia u kryminalnomu protsesi [Reviews of expert opinion: problems of use in criminal proceedings]. In *Sudovo-ekspertna diialnist: zbirezhennia naukovooho ta kadrovoho potentsialu v umovakh voiennoho stanu: zbirnyk materialiv IV Vseukrainskoho forumu sudovykh ekspertiv* [Forensic activity: preservation of scientific and personnel potential under martial law: Proceedings of the IV All-Ukrainian forum of forensic experts] (P. 309–313). Lviv.
 16. Verkhovnyi Sud. (2024). Vysnovok spetsialista v rozuminni statti 298-1 KPK ne ye dokazom u kryminalnomu provadzhenni po zlochynam – Verkhovnyi Sud [Expert's opinion under Article 298-1 of the CPC is not evidence in criminal proceedings regarding crimes – Supreme Court]. *Sudovo-yurydychna hazeta* [Judicial-Legal Newspaper]. Retrieved July 17, 2025, from <https://sud.ua/uk/news/publication/319745-vyvod-spetsialista-v-ponimannii-stati-298-1-upk-ne-yavlyaetsya-dokazatelstvom-v-ugolovnom-proizvodstve-po-prestupleniyam-verkhovnyy-sud>
 17. Verkhovna Rada of Ukraine. (2015, May 12). *Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 № 389-VIII* [On the legal regime of martial law: Law of Ukraine of May 12, 2015 No. 389-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2015(28), art. 250. Retrieved July 17, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>
 18. Zozulia, I. I. (2022). Osoblyvosti zdiisnennia ekspertom NDEKC svoikh povnovazhen v umovakh voiennoho stanu [Features of exercising powers by an expert of NDEKC under martial law]. In *The 12th International scientific and practical conference “Modern directions of scientific research development”* (P. 889–893). Chicago, USA.
 19. Lytvynenko, E., & Stromylo, A. (2024). Osoblyvosti psykholohichnoho obstezhennia pidekspertnoi osoby – viiskovosluzhbovtiv uchasnykiv boiovykh dii [Features of psychological examination of the examined person – military personnel participating in hostilities]. In *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy ta kryminalistyky: zbirnyk materialiv* [Topical issues of forensic examination and criminology: Proceedings] (P. 308–312).

Дата надходження статті: 20.06.2025

Дата прийняття статті: 20.07.2025

Опубліковано: 10.10.2025

Наукове видання

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

№ 2 (34), 2025

В авторській редакції

Формат 60x84/8. Папір офсет. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 13,49. Замов. № 0925/744. Наклад 300 прим.
Підписано до друку 29.09.2025.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
Е-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.